

**T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi**

**XIX. Yüzyıl İstanbul Kültüründe Ramazan
Eğlenceleri**

**Mutlu TOPARSLAN
2501151349**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet KAL'A**

İSTANBUL-2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : MUTLU TOPARSLAN Numarası : 2501151349
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : İSTANBUL ARAŞTIRMALARI Danışmanı : PROF. DR. AHMET KALA
Tez Savunma Tarihi : 23.07.2018 Saati : 11:30
Tez Başlığı : "XIX. YÜZYIL İSTANBUL KÜLTÜRÜNDE RAMAZAN EĞLENCELERİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. AHMET KALA		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ ERCÜMENT BALCI		
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ ÇİĞDEM GÜRSOY		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MEHTAP ÖZDEĞER		Kabul
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ KENAN DEMİR		

ÖZ
XIX. Yüzyıl İstanbul Kültüründe Ramazan Eğlenceleri
Mutlu TOPARSLAN

Bu çalışma, XIX. yüzyıl İstanbul kültüründe Ramazan eğlence, merasim ve âdetlerini konu edinmektedir. Çalışmamız boyunca, dönemin önemli mecmuaları ile arşiv kayıtlarından, yerli ve yabancı araştırma ve eserler ile seyyahların eserlerinden istifade edilmiştir.

XIX. yüzyılın önemli gelişmelerinin Ramazan eğlence ve âdetlerine kuvvetli tesirleri olmuştur. Müslüman ve Gayr-i Müslim topluluklar arasındaki eğlence ve adetler arasındaki uyum varlığını muhafaza etmiştir. Ramazan öncesi ve sürecindeki şehrin iâşe temini hususunda ciddi hazırlıklar yapılmıştır. Ramazan boyunca halkın genel yaşantısına dair dikkat etmesi gereken meseleleri içeren tembihnâmeler ve hükümler yayınlanmıştır. Çalışmamızda, İstanbul'un Ramazan eğlence, âdet ve merasimleri 'konak ve saraylarda', 'sosyal mekânlarda' ve 'dini mekânlarda' ayrı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ramazan, Eğlence, İstanbul, Direklerarası, İâşe, Tembihnâme

ABSTRACT
Ramadan Entertainments In Istanbul Folklore (19th Century)
Mutlu TOPARSLAN

This thesis argues that Ramadan entertainments, customs and ceremonies in Istanbul folklore between 1800 and 1900. It's been benefited from the important journals of the period, archival records, researches and works of native and foreign authors and travellers.

The significant occurrences of the period effected Ramadan entertainment and rituals. The harmony of the entertainment and rituals between the Muslims and the Non-Muslims continued its existence. A good many preparations were held for food supply and the admonitions expressing the issues which have to be paid attention by people were published during before and during Ramadan.

In this thesis, Ramadan entertainments and rituals are argued by being classified as “mansions and palaces”, “social places” and “religious place”.

Key Words: Ramadan, Entertainment, Istanbul, Direklerarası, Food Supply, Admonitions.

ÖNSÖZ

Antikçağdan günümüze farklı toplumlara ve yönetim tarzlarına ev sahipliği yapan ve önemli ticari, siyasi ve sosyal gelişmelerin beşiği niteliğindeki şehir olan İstanbul, Müslüman ve Gayri Müslim topluluklar için dînî yaşamın da önemli olduğu bir merkezdi. Bu zamanlara has sosyal ve kültürel faaliyetlerle toplumsal yaşam, canlılığını her zaman sürdürmüş ve gelecek nesiller için örnek alınması pek muteber bir renk sıkalası sunmuştur.

Bu çalışmada XIX. yüzyıl İstanbul kültüründe Ramazan eğlenceleri ele alınmış ve belirli bir tasnif içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmayla, dönemin Osmanlı başkentinin eğlence kültürü ve eğlence unsurları mekânsal başlıklar altında verilmiş ve döneme has kültürel, siyasal ve sosyal değişimlerin doğal bir tezahürü olarak değişime uğrayan eğlence anlayışı; dönemin önemli mecmualarından, seyyahların eserlerinden ve arşivlerden istifade edilerek aktarılmış ve kaybolmaya yüz tutan geleneksel eğlence anlayışımızın belgelendirilerek yaşatılması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada, XIX. yüzyıl İstanbul'una dair önemli kalemlerin betimlemelerine, dönemin önemli gelişmelerine ve Müslüman-Gayri Müslim topluluklar arasındaki eğlence ve adetlerde uyuma değinilmiştir. Şehrin demografik yapısının Ramazan ayına has hazırlıklardaki etkileri, iâşe temini ve tembihnâmeler de ayrıca incelenmiştir.

Mekânsal tasnifin ön plana çıktığı ve zaman zaman çalışma konumuzda bahsi geçen bazı alanlara dair hususi çalışmaları bulunan isimlerin aktarımlarına yer verilen çalışmamızın ana gövdesi niteliğindeki bölümde Direklerarası eğlencelerini aktarmaya çalıştık.

Ramazan bayramlarında çocukların eğlenceleri ile Ekâbir konaklarında bayramlaşma âdetlerine değinilmiş ve sarayda bayramlaşma merasimleri hakkında bilgiler verilmiştir.

Daha önce gerçekleştirilen çalışmalardan farklı olarak bu çalışmanın; dönemin mecmualarına, arşivlere, batılı ve doğulu seyyahların eserlerine, yayınlanmış ve yayınlanmamış tezlere, makalelere ve çalışılan konu ekseninde yayımlanmış yere ve yabancı eserlere başvurularak hazırlanması ile akademik hayatımızda hususi bir yeri sahip olacağı kanaati taşınmaktadır.

Çalışmanın meydana getirilmesi sürecinde yardımlarını esirgemeyen ve kıymetli fikirleri ile beni yönlendiren danışman hocam Sn. Ahmet KAL'A'ya, SALT Galata, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İSAM çalışanlarına teşekkür ederim.

Mutlu TOPARSLAN

İstanbul, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLO LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX.YÜZYIL İSTANBUL’U VE EĞLENCE KÜLTÜRÜ	7
1.1.XIX. Yüzyıl Gelişmeleri ve Eğlence Hayatına Tesiri.....	10
1.2.Gayr-i Müslim ve Müslümanların Eğlence ve Adetlerinde Uyum ve İlişkiler	12

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL İSTANBUL’UNDA RAMAZAN HAZIRLIKLARI

2.1.İaşe Temini.....	16
2.1.1.Buğday, Pirinç ve Et Temini.....	19
2.1.2.Kahve ve Odun Temini	21
2.1.3.Yağ, Bal ve Şeker Temini	21
2.2.Tüketim Maddelerine Narh Uygulanması.....	23
2.3.Ramazan Atiyyeleri ve Bohçaları	25
2.4.Ru’yet-i Hilal’in Tespiti ve İlanı.....	27
2.5.Tembihnâmeler	29
2.5.1.1842 Tarihli Ramazan Tembihnâmesi	30
2.5.2.1861 Tarihli Ramazan Tembihnâmesi	32

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONAKLARDA VE SARAYDA RAMAZAN EĞLENCELERİ

3.1.Helva Sohbetleri.....	35
3.2.İftar Davetleri.....	37
3.2.1.Sadrazam Konağında Davetler.....	38
3.2.2. Şeyhülislam Konağında Davetler.....	39
3.2.3.Ekâbir Konaklarında Davetler	39
3.3.Ebu’l Ula Mardin ve Huzur Dersleri.....	40

3.3.1.Huzur Dersleri'nin Özellikleri	43
3.3.2.Huzur Dersleri'nin İcra Şekli.....	45
3.4.Hırka-i Saadet Merasimi	46
3.4.1.Baklava Alayı.....	50

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL MEKÂNLARDA RAMAZAN EĞLENCELERİ

4.1.Resmi Dairelerde Ramazan.....	52
4.2.İstanbul'un Etkin Kamusal Alanı: Kahvehaneler	54
4.2.1.Mehmet Halit Bayrı ve Semai Kahveleri	56
4.3.Direklerarasında Ramazan Eğlenceleri	59
4.3.1.Ahmet Rasim'in Kaleminden Direklerarası ve Fevziye Kırathanesi	62
4.3.2.Direklerarası'nda Tiyatro	63
4.3.3.Direklerarası'nda Meddahlar	65
4.3.4.Direklerarası'nda Ortaoyunu ve Tuluat	68
4.3.5.Direklerarası'nda Karagöz	70
4.4.Tercüman-ı Ahval ve Canbazlar	72
4.5.Mesire Alanlarında Eğlence ve Tembihnâme	73
4.6.Fener Alayları	76
4.7.Serasker Kulesi ve İftar.....	76
4.8.Pera ve Galata'da Eğlence	77
4.8.1.Naum Tiyatrosu	79
4.9.Değişimin Mimarı Osmanlı Tiyatrosu	81

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİNİ MEKÂNLARDA RAMAZAN

5.1.Kandillerin Yakılması ve Mahya Kurulması	85
5.1.1.İlk Mahya Kurulumu ve Mahya Çeşitleri	86
5.2.Cami Sergileri	87
5.3.Kadir Alayları	88
5.4.Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey ve Mevlevihanelerde Ramazan ve Musiki	89
5.5.Ceride-i Havadis ve Vakıf Odalarında Ramazan Görevlendirilmeleri	91

ALTINCI BÖLÜM

RAMAZAN'DA BAYRAMLAŞMA MERASİMLERİ VE ADETLERİ

6.1.Çocukların Bayram Eğlenceleri	93
---	----

6.2.Ekâbir Konakları'nda Bayram	94
6.3.Sadrazam ve Padişah Bayramlaşmaları ve Bayram Alayları	95
SONUÇ	99
KAYNAKÇA	102
EKLER	118

TABLO LİSTESİ

Tablo 2.1 :1247 (1832) Senesi Ramazan Ayı Öncesi İhtisap Nezaretî Tarafından Çıkarılan Narhın Bir Sureti

Tablo 2.2 :1863 Yılı Ramazan Ayı Öncesinde Hidiv İsmail Paşa'nın Gönderip Dağıttırdığı Para ve Erzakın Cins ve Miktarı

KISALTMALAR

A.Ü.	: Atatürk Üniversitesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
A.Ş.	: Anonim Şirketi
b.a.	: Eserin Bütününe Atıf
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bsk.	: Baskı
C.	: Cilt
C.Ü.	: Cumhuriyet Üniversitesi
Çev.	: Çeviren
Ç.Ü.	: Çukurova Üniversitesi
DBİA	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
der.	: Derleyen
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İ.B.B.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
pp.	: sayfa sayıları
Sad.	: Sadeleştiren
s.	: sayfa
ss.	: sayfa sayıları
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
Vol.	: Volume
y.y.	: Yayım Yeri Yok

GİRİŞ

İstanbul, yüzyıllar boyu merkez bir şehir olma özelliği ile ön plana çıkarken, ticaret, sanat ve sosyal hayatı ile de hem batı hem de doğu için gerçek bir medeniyet örneği teşkil etmiştir.

Gündelik yaşamı ile günümüz modern toplumlarının XXI. yüzyılda dahi yaşadığı kafa karışıklığı ve bunalımları altüst edecek düzeyde örnekler barındıran Osmanlı İstanbul'u, tarihin her döneminde yerli ve yabancı yazarların ve araştırmacıların eserlerinde de yer almıştır. Bunlardan biri de İstanbul'a geldiği ilk günden beri şehre duyduğu hayranlığını gizleyemeyen De Nerval'dir. Türk toplumunu yakından tanımaya ve bu topluma dair önyargıları kırmaya çalışan De Nerval, Türkler ile Ermeniler ve Rumlar gibi diğer Gayr-i Müslimlerin birbirlerine tahammül ve müsamaha düzeylerindeki yüksekliğin, Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde dahi görülmeyen bir durum olarak nitelemiştir (De Nerval, 1974: 15).

Gelenekler ve görenekler de gündelik hayatta yer alan etkinliklere bağlıdır ve düzenli olarak tekrarlandığı için gündelik hayatın içinde yer alır. Gündelik yaşam ve buna bağlı olarak âdetler ve eğlenceler tekrara bağlı ve tekdüze etkinliklerden oluşsa da toplumsal değişimlerin ışığında mekâna ve zamana bağlı olarak değişikliğe uğramaktadır. Sağlam ve statik unsurlar gibi görünse de Osmanlı'da toplumsal ve bireysel yaşam unsurları tarihin değişen şartları altında yavaş yavaş değişime uğramıştır.

Yüzyıllar boyu farklı medeniyetlerin beşiği olan İstanbul ile alakalı şimdiye dek farklı zaman dilimlerinde farklı konularda birçok araştırma yapılmıştır. Bu tez ile İstanbul kimliğinin önemli temel taşlarından olan eğlence unsurunu aktarmayı amaçladık. Bu çalışma; günümüz eğlence tarzlarında öne çıkan unsurların bundan sadece iki yüzyıl öncesine kıyasla ne denli değiştiğini ve günümüzde eğlenme maksadı ile gerçekleştirilen faaliyetlerin insan zihnini önemli derecede yoracak unsurlar olduğunu dolaylı olarak da olsa gözler önüne sermektedir.

Birinci bölümde, bahse konu dönemde batı ve kuzey cenahımızda süregelen meşakkatli harp şartlarının Müslüman toplumunu, Osmanlı başkentine yolculuk yapmaya zorunlu kılmasına ve bu zorunlu yolculuğun sadece Müslüman unsurlara ait olmadığına, bunun yanında Gayr-i Müslim unsurların da yabancılara tanınan ayrıcalıklardan istifade etmek adına başkente yerleşme yarışına girdiklerine değinilmiştir. Dolayısıyla bu durum, İstanbul'un nüfusunun artmasına ve yönetim tarafından farklı mahallerde farklı nitelikte toplumlara ait nüfus politikalarının oluşturulmasına sebep olmuştur. Başkentin yeni misafirleri ve yeni nüfus politikaları neticesinde Müslüman toplumun klasik eğlence anlayışlarında da zaman içinde değişimler gözlemlenmiştir.

XIX. yüzyılda, Gülhane-i Hattı-ı Hümayun'un birinci aşamasını; Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayr-i Müslim halkın geniş haklara sahip olduğunu ortaya koyan Islahat Fermanı'nın ikinci aşamasını oluşturduğu Tanzimat döneminin, Osmanlı toplumunun eğlence anlayışındaki değişimlere kuvvetli tesirleri olmuştur.

Şehrin farklı kesimlerinde yoğunlaşan Müslüman ve Gayri Müslimlerin ikamet ettikleri muhitlerin ve yaşadıkları hanelerin özelliklerinin birbirinden farklı özellikler taşımasının yanında sosyal hayatlarında da belli kurallar çerçevesinde yaşamlarını sürdürdükleri muhakkaktır. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti'nde Divân-ı Hümayun'a ait olan ve çoğunlukla şikâyetlere mukabil hükümler içeren, 1648-1814) seneleri arasında tutulan defterlerin araştırılması ile ortaya çıkarılan (Sahillioğlu, 1988: 551), İstanbul'un esnaf, ticaret, vakıf ve sosyal hayatına dair araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalar neticesinde Kal'a'nın editörlüğünde hazırlanan çalışmadan anlaşılmaktadır ki, Gayr-i Müslimler, İstanbul'un ibadethanelerine yakın yerlerde ikamet edememektedirler. Örneğin; cami yakınındaki mahallelerde ve dükkânlarda Gayr-i Müslimlerin değil, Müslümanların oturmasına izin verildiğini de bu hükümlerden öğrenmekteyiz. Bununla birlikte Gayr-i Müslimler, mağduriyet yaşamamaları adına çıkarılan hükümlerle de koruma altına alınmışlardır (Kal'a, 1997: 169-177).

Müslüman ve Gayr-i Müslim yapıların eğlence kültürleri her ne kadar birbirlerinden farklı olsa da yüzyıllarca bir arada yaşamlarının ve paylaşımlarının tezahürü olan

uyumları Müslüman toplum için çok büyük bir öneme haiz Ramazan ayı içerisindeki adet, eğlence ve merasimlerde de kendini göstermiştir.

İkinci bölümde XIX. yüzyıl Osmanlı başkentinde halkın diğer günlere ait iâşe ve diğer ev ihtiyaçlarına ek olarak, Ramazan ayına mahsus imkânları doğrultusunda ne nitelikte ve nispette hazırlıklar yaptığına değinilmiştir. İstanbul halkı hususiyetle Ramazan ayı için hanelerine reçeller, sucuk ve pastırma, zeytin, peynir, şeker ve hoşafıklar, güllaç ve çorbalıklar alırdı. Evlerindeki tencere ve sini bakır kaplarını kalaylatırlardı. Bunun yanında Devlet'in bu aya mahsus yürüttüğü iâşe politikalarıyla hem sarayın hem de İstanbul halkının Ramazan müddetince buğday, et, kahve ve şeker gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaları sağlanmaktaydı. Toplumsal hayatın ana mekânlarından olarak değerlendirilebilecek mahalle kahvehaneleri ve camları temizlenir, karagöz oynatıcıları, sanatlarını icra etmek için şehrin kalabalık yerlerindeki büyük kahveleri kiralarlardı. Ayrıca Zahirî Nezâretî'nin kurulması ile toptancı tüccarlarının denetlenerek başkent halkının mağdur olmaması ve haksız kazanç ediniminin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Dönemin mecmualarında yayınlanan tembihnâmeler, sultanların Ramazan ayı münasebeti ile gerçekleştirecekleri ziyaretler esnasında halkın tutum ve davranışlarını düzenleyen genelge niteliğinde yayınlardı. İftar sonrası eğlencelerde ve mesire alanlarında takınılması gereken hal ve tavırlar da yine bu tembihnâmeler ile halka bildirilirdi.

Üçüncü bölümde, Devlet bürokrasisi ve ortalama halktan ziyade yüksek tabakanın yaşadığı konaklarda verilen Ramazan davetleri ile uygulama sahası ve biçimi ile Devlet'in, ilim adamlarına, ilme ve istişareye verdikleri değerin mühim bir göstergesi olan Huzur Dersleri meselesi tartışılmıştır. XVIII. yüzyıl itibari ile Ramazan'ın 15'inde Osmanlı sarayında icrası mutad hâle gelen Hırka-i Saadet merasimi ve ziyaretindeki ritüeller oldukça teferruatlıdır ve yönetimin kutsal emanetler hususunda gösterdiği ehemmiyeti gözler önüne sermektedir.

Tezin gövdesi mahiyetindeki dördüncü bölümde, dönemin memuriyet hayatında Ramazan ayına mahsus ne gibi farklılıklar yaşandığı ortaya konulmuştur. Toplumsal ve siyasal önemli paradigmal değişiklikleri yaşayan Osmanlı başkentinde kahvehaneler en etkili kamusal alan olarak yerini almıştır. Buralarda icra edilen meddahlık ve hikâyeleri sosyal ve zaman zaman siyasi içerikleri ile halkın büyük teveccühüne mazhar olmuştur.

Divanyolu ile Beyazıt meydanından başlamak üzere Şehzadebaşı'ndan Saraçhanebaşı'na kadar uzanan Direklerarası, Ramazan hayatını iftar ve sahur arası doyusya yaşamak isteyenlerin en mühim uğrak yeri idi. Tiyatro, sinema, karagöz ve ortaoyunu gibi eğlencelerin de icra edildiği Direklerarası'ndaki eğlence çeşitliliği dönemin seyyahlarının ve mecmua yazarlarının da ilgisini çokça çekmiştir.

Direklerarası'nın yanında halkın teveccüh ettiği bir diğer mekân türü de mesire alanlarıydı. Kâğıthane, Veliefendi ve Kayışdağı gibi meşhur mesire alanları sadece Müslüman halkın değil Ermeni ve Rumların da bulundukları, hatta hep birlikte vakit geçirdikleri yerlerdi. Mesire alanları ile ilgili olarak da dirlik ve düzenin sağlanması maksadıyla zaman zaman tembihnâmeler yayınlanmıştır.

Eğlence hayatı ve çeşitliliği ile meşhur Galata ve Pera'daki yaşam özellikle Tanzimat'ın ilanı ile birlikte büyük değişim ve dönüşüme sahne olmuştur. Gayr-i Müslim halkın ve yabancı misyon temsilcilerinin en çok tercih ettiği bu bölge, karşı kıyısı olan Haliç ya da Müslüman nüfus yoğunluğuna sahip Üsküdar ile mukayese edildiğinde giyim, kuşam ve eğlence bakımından çok farklıydı.

Dönemin Galatasaray'ında bulunan Naum tiyatrosu ve Osmanlı başkentinin mühim değişim unsuru olan Osmanlı tiyatrosu Saray'ın desteği ile çalışmalarına devam etmişlerdir ve halkın eğlence anlayışı üzerinde çokça tesirleri olmuştur.

Beşinci bölümde dini mekânlarda Ramazan hayatı ele alınmıştır. XIX. yüzyıl İstanbul'unda, Şaban ayının on beşinci gününde yazı yazmak ve çiçek yapmak suretiyle iki minareli camilere geceleri mahya ipleri hazırlanırdı. Bunun yanında

Fatih Sultan Mehmet, Sultan Beyazıt ve Ayasofya gibi selatin camilerinin avlularına sergiler de kurulmuştur. Bu sergilerde tespihçiler ve sahaflar çok değerli ürünlerini sergilemişlerdir. Camilerin içinde namaz vakitlerinde musikiden anlayan güzel sesli kimseler, vakit namazlarından evvel yüksek sesle ezanlar okumuş, kametler getirmişlerdir. (Abdülaziz Bey, 1995: 250-253).

Ramazan Bayramı merasim ve âdetleri şehrin çocuklarının, konak sakinlerinin ve saray mensuplarının hayatlarında farklı anlamlar taşımaktaydı. Çocuklar için karagöz gösterilerine iştirak etmek, mahalle mahalle dolaşıp ziyaretler yapmak ve midye kabuklarının içerisine zeytinyağı döküp sonrasında ise bir pamuk parçasını yakarak mahyalar oluşturmak en önemli eğlence unsurlarından bazıları idi. Konaklarda bayram arefesinde başlayan hazırlıklar ve bayram süresince ağırlanan misafirler ile hane halkı ve çalışanlarıyla icra edilen bayramlaşma merasimleri de ayrıca dikkat çekicidir.

Çalışmanın kapsamını aşmamak adına Osmanlı toplumunun tüm sosyal tabakalarının ele alınması mümkün olmamıştır. XIX. yüzyılda batının gittikçe artan baskısı altında gerçekleştirilen reformların gündelik hayat ve bunun paralelinde gelenek ve göreneklerde yaşanan değişimlerin tesiri altında kalan eğlence boyutu araştırılmıştır. Dönemin İstanbul'unun fotoğrafını net bir şekilde yansıtması adına resmi daireler ve burada çalışan memurlar, konak ve saraylarda ikamet eden belirli bir zümre, Osmanlı sarayı ve özellikle sosyal hayatın bilfiil içinde olan ve toplumsal değişimlerin yansımalarının net bir şekilde gözlemlenebildiği orta sınıf halkın Ramazan eğlence ve âdetleri ele alınmıştır.

Şimdiye kadar genel anlamda Osmanlı ve özelde İstanbul şehri ölçeğinde farklı yüzyıllar için birçok çalışma hazırlandığı muhakkaktır fakat bu çalışmanın; mekân, zaman ve konu unsurları bir arada değerlendirildiğinde, bu alanda gerçekleştirilen ilk çalışma olduğu düşünülmektedir.

Birincil ve ikincil düzeyde olmak üzere yazılı ve çevirim içi yüzlerce kaynak taranmış, fiziksel olarak ulaşılamayan kimi tez ve diğer yazılı kaynaklar için üniversite kütüphaneleri ve yazarlar ile iletişim sağlanma yoluna gidilmiş,

birbirinden değerli ve hatırı sayılır düzeyde kaynak incelenmiş ve bu kaynaklardan istifade edilmiştir. Dönemin kıymetli mecmualarının ulaşılamayan nüshalarına ise kimi özel arşivler aracılığı ile ulaşılabilmiiştir.

Bazı alt başlıkların, belirli konularda yaptıkları çalışmalarla ön plana ıkmiş Abdülaziz Bey, Ahmet Rasim, Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Ebu'l Ula Mardin ve Mehmet Halit Bayrı gibi kıymetli isimlerin kalemlerinin ve çalışmalarının ışığında verilmesi tercih edilmiştir.

Sömürgeci sistemin kurulu olduğu batılı ülkelerin vazifeli isimleri olan bazı seyyahlar, Osmanlı Devleti topraklarında dolaşarak, oryantalist ereve de oluşturdukları söylemleri yüzyıllarca toplumun hafızasına kazımaya çalıştılar. Bu çalışmada, yaşadığımız toprakları, adetlerimizi ve insanlarımızı tanımanın ve anlamının salt belirli bir zümreye bağlı kalınarak olmayacağını da ifade etmek adına Findley ve Pardoe gibi batılı isimlerin yanında Younes gibi doğulu ve yerli seyyahların ve yazarların eserlerinden ve tarafsız söylemlerinden de istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

XIX.YÜZYIL İSTANBUL’U VE EĞLENCE KÜLTÜRÜ

İstanbul, Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmadan önce pek çok devletin başkentliğini yapmış, merkez olma özelliğini korumuş ve bu devletlerin kendine has kimliğini yansıtmıştır.

İstanbul’u anlamak ve anlatmak arzusu ile şairinden, gazetecisine; seyyahından, romancısına, geçmişte ve günümüzde eserleri ile tanıdığımız Doğulu ve Batılı çok sayıda isim bulunmaktadır.

Bunlardan biri olan Lübnanlı yazar Humaydan Younes, 1967 İstanbul’unu anlatırken şu cümleleri tercih eder:

“İstanbul’a yaptığım yolculuk başka herhangi bir şehre yaptığım yolculuğa benzemiyor. İstanbul’a vardığım, caddelerinde dolaştığım andan itibaren anladım ki bu yolculuğum, tarihimi ve tarihimizi yeniden okuma yolculuğudur. Dostumuz olmadığı yönünde eğitildiğimiz bir ülkedeki şehre yapılan bir yolculuktan bu. İstanbul’a, kendisinin yarattığı Şark’a âşık bir batılı turist gözüyle bakmadım. Kendisine miras kalan fikirlerin değişmez sabiteler olmasını kabul etmeyen, içine sindiremeyen bir insan olarak gezdim. ‘Ne kadar anlatsam da bu şehir hakkında bir şey söylemiş olmam’ diyen bir gözle ziyaret ettim” (Younes; 2009: 58-62).

52 yıllık ömür serüveninin yaklaşık 12 yılını sürgünde, XIX. yüzyıl İstanbul’unda geçiren şair Veliçkov, vatan özlemini yansıtan sonelerinin dizelerinde İstanbul’u şöyle anlatır:

“İraklarda, görkemli İstanbul’un ufkunda güneşin son ışınları sönüyor. Sarp kıydan üzerine kesif sabah sisi çökmüş denize bakıyorum. Güneş doğuyor. Göklerden fırlattığı ince ışınlar sisi deliyor. İnanılmaz bir gün. Büyülenmiş gözlerim denizin enginliği üzerinde uçuyor. Tepelerinin göksel maviliğinde mucizevi İstanbul, Iraklarda incimsi bir görüntü içinde parlıyor” (Veliçkov; 2017: 16-18).

1800’lü yıllarda İstanbul’a bir seyahat gerçekleştiren Amicis, şehre giriş yaparken henüz gemide iken şu sözleri söylemiştir:

“Krallar, prensler, Krezüs, dünyanın kudretli ve zengin insanları, o anda hepinize acıdım; gemide bulunduğum yer sizin bütün hazinelerinize bedeldi ve İstanbul’a bir bakışımı bile bir imparatorluğa değişmezdim” (Amicis, 2013: 15).

XIX. yüzyılın ortalarında uzunca sayılabilecek bir süre İstanbul'da kalarak, şehrin sokaklarını dolaşan, kahvehanelerine uğrayan ve bazı hanelerine de misafir olan gözlemci ve araştırmacı Ubucini'nin, Türkler ve Osmanlı hakkında ön yargıların olduğu bir dönemde '1855'te Türkiye' adlı kitabının ikinci cildinde yer alan İstanbul'un günlük yaşantısına dair görüşlerinden anlaşılmaktadır ki, şehir halkı, hanesinin dışındaki eğlence hayatının yanında hanesinin içindeki gündelik hayatında da gayet huzurlu ve mutludur.

“Osmanlı; bütün mutlulukları ve tatminleri evinde bulan insandır. Evde ailesinin arasında bulunmak, sofadaki yerine oturup çocukların oyununu veya panjurların arasından göğe karışan denizin mavisini seyretmek, işte onun hayatı” (Ubucini, 1997: 62).

İstanbul'daki yerleşim yerlerini, sosyal ve ekonomik unsurlardan çok, etnik ve dini unsurlar belirlemiştir (Koçak, 2011: 128). XIX. yüzyıl'da, İstanbul'un Müslüman ve Gayr-i Müslim nüfusunda geçmiş dönemlere kıyasla artış meydana gelmiştir. Bunun sebebi, Avrupa ve Rusya'nın güneyindeki kargaşalardan dolayı Müslüman halkın; kapitülasyonlar ve Avrupalı tüccarlara tanınan haklardan yararlanmak istemelerinden dolayı ise Gayr-i Müslim halkın İstanbul'a akın etmesiydi (Shaw, 1978: 341).

1885 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımında Osmanlı Devleti'nde %44,06 Müslüman, %17,48 Ortodoks Rum, %17,12 Ermeni, %5,08 Yahudi, %1,17 Katolik, %0,50 Bulgar, %0,12 Latin ve %0,09 Protestan halk yaşamaktaydı (Shaw, 1978: 346-347).

Başkent'in dört merkeze (kadılığa) ayrıldığı (Çelik, 2016: 51) bilgisinden hareketle bu merkezlerden biri olan İstanbul'un nüfusuna dair bilgiyi yukarıda zikretmiştik. Diğer merkezler ise Üsküdar, Galata ve Eyüp idi.

Sur dışında Haliç'te yer alan Eyüp, en büyük Müslüman yerleşim yeri olarak görülmekteydi. Bunun dışında hatırı sayılır yerleşme yerleri arasında Bakırköy ve Yeşilköy de bulunmaktaydı.

Galata'nın kuzeyinde tepe üzerinde kurulu Pera'nın nüfusu Cadde-i Kebir (Grande Rue de Pera)'de yoğunlaşmıştı. Pera'nın dış mahallelerinde yoğun olarak Gayr-i Müslimler ikamet etmekteydi (İnciciyan, 1956: 78-79).

İstanbul ve Galata gibi dar bir alana sıkışık vaziyette bulunmayan Üsküdar'da, Ermeni, Rum ve Yahudiler birlikte yaşamaktaydılar. Kadıköy ise Müslüman ve Rum nüfusun birlikte yaşadığı bir köy biçimindeydi (İnciciyan, 1956: 108-112).

İstanbul'un çağlar boyunca merkez olma özelliği, Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Bu şehir, merkeziyet özelliğini sadece siyaset ve ticaret sahasında değil; aynı zamanda eğlence sahasında da muhafaza etmiştir.

Osmanlı'da klasik dönemde tertip edilen eğlenceler daha ziyade saray merkezli olmuştur ve Devlet, gücünü göstermek için halkın iştirak ettiği eğlenceler, şenlikler, padişahların tahta çıkışı ve şehzadelerin sünnetleri münasebetiyle merasimler düzenlemiştir (Meriç, 2000: 140).

Geleneksel dönemde yapılan ve adeta bir bayram havası niteliğinde geçen şenlikler, geçmiş dönemlerde hipodrom olarak kullanılan ve Roma İmparatorluğu zamanında ise Hristiyanlığın devlet tarafından tanındığı bir törene sahne olan (Göncüoğlu, 2014: 251) At Meydanı'nda icra edilirdi. Ateşbazlar ve hokkabazlar gösterilerini icra ederlerken, bazıları da yüksek düzeydeki memurların ve meşhur kimselerin taklitlerini yaparlardı (Tez, 2009: 249).

Dinamik ve güçlü eğlence unsurlarını içinde barındıran Osmanlı başkenti İstanbul'da Ramazan dönemleri, şehir halkı için dini vazife ve vecibelerinin yerine getirilmesi hususlarının yanında Ramazan'ın toplumsal işlevinin de göz önünde bulundurulduğu bir ay olarak idrak edilmiştir. Eğlence hayatı içerisinde farklı toplumsal kesimlerin bir araya gelerek şehirde bir eğlenme kültürü oluşturdıkları gerçeğinden hareket edecek olursak bu ayın toplumsal işlev ve dinamik unsurlarının da önemsendiği görülmüş olacaktır.

Mühim bir etkinlik olarak bilinen helva sohbetleri sadece halk arasında değil konaklarda da tertip edilen, kimi zamanlar eğlenceli oyunların oynandığı kimi zamanda kuşaktan kuşağa aktarılan hikâyelerin anlatıldığı etkinlikler arasındaydı (Meriç, 2000: 84). Bu etkinliklerle Ramazan ayı ve bayramı, İstanbul halkı için başlı başına bir değişiklik ve eğlence kaynağı haline gelmiştir.

Daha önceki dönemlerin de vazgeçilmez eğlence unsuru olan mesire alanlarına gitmek XIX. yüzyılda da ön planda olmuştur.

İstanbul'un en yaygın kamusal ve kültürel mekânları arasında tarihsel olarak süreklilik gösteren kahvehaneler ise eğlence mekânları arasında ön sıralarda yer almıştır. Mahalle Kahveleri, Esnaf Kahveleri ve Semai (Çalgılı) Kahveler olarak adlandırılan kahvehaneler farklı dönemlerde İstanbul'un kültür ve eğlence hayatını besleyen mekânlardandı.

Bunlar arasında bulunan Semai Kahveleri, XIX. yüzyıla damga vurmuş, sadece bir eğlence yeri işlevi ile değil, saz şairlerinin şiirlerini okudukları, mani yarışmalarının düzenlendiği, özellikle Ramazan ayında klarnet, çift nara, çığırtma ve zilli maşadan kurulu saz takımlarıyla edebiyat ve musiki tarihi yönünden de önemli bir işlev ve yere sahip olmuştur.

Farklı gösteri sanatlarının sergilendiği başkentin en popüler etkinlikleri çeşitli tiplerle Karagöz oyunu ve Meddahlar idi. Kastamonulu, oduncu; Kayserili, pastırmacı; Rumelili, pehlivan; Arap, dilenci; Rum, meyhaneci olmuş; Ermeni, Rum ve Yahudilerin oynadığı meslekler zaman içerisinde farklılaşmış, bezirgân rolünde Yahudiler; terzi ve tüccar rollerinde Rumlar; sarraf rolünde ise Ermeniler yer almışlardır (Tez, 2009: 296).

1.1.XIX. Yüzyıl Gelişmeleri ve Eğlence Hayatına Tesiri

Uzun yıllar Doğu medeniyetinin en büyük temsilcisi olarak nam salmış Osmanlı, Tanzimat'ın akabinde Batı medeniyeti dairesine yaklaşmaya başlamıştır. Geçmiş asırlarda meydana gelen savaşlar ve sonrasında alınan mağlubiyetlerin sonucunda Osmanlı Devleti'nde, üzüntüler ve sıkıntıları ortaya çıkmıştır. Kırım Savaşı ertesinde halk nezdinde ve devlet erkânında kısmi bir rahatlık, yaşam biçiminde ise zevk ve sefa hâsıl olmuştur. Batılı devletlerle kurulan ittifak neticesinde oluşan yenilenme arayışı ve batılı bir yaşam tarzı arzusu, bazı yerlerde yazlıkların ve köşklerin inşa edilmesine sebep olmuştur.

1839 yılında Abdülmecit zamanında, Gülhane-i Hatt-ı Hümayunu'nun okunmasıyla diğer bir ifadeyle Tanzimat Fermanı'nın imzalanmasıyla yeni bir dönem başlamıştır. Bu fermanla padişahla tebaası arasındaki ilişki imparatorluk tarihinde ilk defa tanımlanmış ve yasal süreçle muhafaza altına alınmış (Çelik, 2016: 40), din farkı gözetilmeden Osmanlı tebaasının can, mal, ırz ve namusunun korunacağı ilan edilmiştir. 1839 Gülhane-i Hatt-ı Hümayun'da ve 1856 Islahat Fermanı'nda en çok ağırlık verilen konu, Müslüman ve Gayr-i Müslim tebaa arasındaki eşitliğin sağlanması olmuştur (Ortaylı, 2008: 106). Bu iki ferman sayesinde Osmanlı toplumunda yaşayan Müslüman ve Gayr-i Müslimler 'kul' iken 'tebaa' hakkını kazanmış, azınlıklar avantaj elde etmişlerdir (Mardin, 1992: 42).

Müslümanlar, devlet nezdinde haklarının korunmasında öncelikli nüfusu oluşturmaktaydılar (Eldem, 2003: 173), ancak Islahat Fermanı'ndan sonra bu ayrıcalıklı konumlarını kaybetmeye başladılar. Bunun sebebi; Ferman'ın, azınlıkların yabancı sermayenin koruması altında olmasından ve Fransız İhtilali fikirlerinin Osmanlı Devleti'nin dağılma tehlikesini arttırmış olmasından dolayı açıkça Gayr-i Müslimlerin haklarından bahsetmesiydi (Ülken, 1994: 40-41).

'Zımni' olarak adlandırılan ve toplumun alt kesimlerinde yer alan Gayr-i Müslimler, Tanzimat ve özellikle Islahat Fermanı'ndan sonra, Müslümanlarla eşit haklara sahip oldular. Osmanlı Devleti'nde, özellikle başkent İstanbul'da yaşayan azınlıklar ise, Batılı devletlerin mali ve siyasi destekleri sayesinde, kısa süre içerisinde Müslümanlardan daha ayrıcalıklı bir konuma yerleştiler (Mardin, 1992: 14).

Bu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, batılılaşma hamlesi adına, eğlence anlayışının yönünü belirleyen sosyal ve kültürel yapıda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Batı'nın tüketim biçimleriyle gözleri büyülenmiş şehrin bir kısmı için, Tanzimat ile birlikte eğlence biçimleri de değişmeye başladı. Adım adım kabuk değiştiren Osmanlı toplumundaki değişim, eğlence hayatında kendini, önce İstanbul'da hissettirmiştir.

Tanzimat Fermanı ile beraber toplum hayatında önce şeklen bir değişim başlamıştır. Yabancı oyun ve tiyatro kumpanyaları, batılı tarzda giyim kuşamda yaşanan değişimler, Tanzimat döneminin en belirgin özellikleri olmuştur. Tanzimat Dönemi, Batı etkisinin Osmanlı İmparatorluğu'nda yoğun olarak yaşandığı bir dönem olmuştur. Tanzimat'la birlikte yüzünü batıya dönen yönetim, Avrupalı ressamların ve tiyatro ve müzik kumpanyalarının İstanbul'a gelmesini sağlamıştır.

Osmanlı bu dönemde devleti dağılmaktan kurtarmak adına Batı'nın birçok siyasi, sosyal, teknik ve kültürel alandaki yeniliklerini almış, bu nedenle de gerek siyasi gerekse de sosyal yaşantısında birçok değişim yaşamıştır. Osmanlı'nın klasik eğlence hayatı, bu değişimlerden payını almış ve bir takım farklılıklar yaşamıştır.

Saray şenlikleri gittikçe sönükleşirken, kentin Beyoğlu kesimi Avrupaî tarz eğlencelerle gelişimini sürdürmüştür. Tanzimat'tan en çok etkilenen bölgenin o dönemde Pera diye adlandırılan bugün Beyoğlu dediğimiz bölge olduğunu söyleyebiliriz (Arkan, 1988: 170).

Sofralarda ve eğlencelerde abartılı yaklaşımlar belirginleşmiş, soğuk kış akşamlarının vazgeçilmez eğlence unsuru olan helva sohbetleri gibi adetlerin yerini Galata ve Beyoğlu'nda ağırlıklı olarak kaim batılı eğlence tarzları almıştır (Ali Rıza Bey, 2001: 89-90). Pera, batılı anlamda birçok tiyatro ve kumpanyanın sergilendiği bir merkezdi. Bu tiyatrolardan birinin adı da o zaman El Hamra idi (Amicis, 2013: 137).

1.2.Gayr-i Müslim ve Müslümanların Eğlence ve Adetlerinde Uyum ve İlişkiler

Çeşitli kültürleri temsil eden toplulukların, mevcut kültür unsurlarını, elverişli şartlar içinde birbirlerine kabul ettirmeleri ve bir kültür alışverişinde bulunmaları olağandır. İstanbul ise sahip olduğu kültür potansiyeli ile bir kaynaşma merkeziydi.

Geçmişten beri İstanbul'un yerleşiklerinden olan hiçbir halka benzemeyen Rumlar asıl olarak Fener, Pera ve Galata semtlerinde otursalar da şehrin hemen her yerinde onlara rastlamak mümkündü. Başlıca işleri imalat ve ticaret idi (Michaud ve

Poujoulat, 2014: 64-65). Dini merasimleri bakımından da oldukça etkin bir toplumdur. Rumların en önemli dini bayramları olan Paskalya gününde kiliselerde özel ayinler düzenlenir, tüm işyerleri kapatılır ve Paskalya yumurtaları hazırlanırdı. Paskalya Yortusu sadece Rumlar tarafından değil Ermeniler tarafından da kutlanırdı.

Tarabya (Therapia)'da Rumlara ait, 24 Haziran tarihli İoanis Vaptistis (Vaftizci Yahya)'ın doğum gününde eski teknelerin taşlarla doldurulduğu, kâğıt bayraklarla tekne direklerinin yapıldığı ve dümenin yanına kaptana benzeyen içi saman dolu bir korkuluğun yerleştirildiği ve nihayetinde hava karardığında bu teknelerin ateşe verildiği bir şenlik düzenlenirdi (Zarifi, 2002: 294-295).

Türklerin de bahar bayramı olarak kutladıkları 1 Mayıs tarihinde Rumlar, Megalomartiras (Şehit) ve Tropeoforos (Muzaffer) Ayios Yeorgios adına kayıklara binerek bir araya geldikleri, kadınların da renkli poturlar giyerek ve başlarının üzerlerine altın paralar olan tepelikler takarak Pringipo (Büyükkada)'da toplandıkları ve balonlar uçurdukları şenlikler düzenlerlerdi (Zarifi, 2002: 306-308).

Ermeniler genel olarak Yedikule'de ikamet etmekteydiler fakat Pera, Galata ve şehrin diğer semtlerinde de görüldükleri oluyordu (Michaud ve Poujoulat, 2014: 64-68). Bunun yanında İstanbul'daki Ermeni yerleşimleri ile ilgili Göncüoğlu, Sötlüce bölgesinin, 17. yüzyılda Erzincan'ın Kemaliye (Eğin) ilçesinden yaklaşık yirmi Ermeni ailenin göç etmesiyle kurulduğunu ve 20. yüzyıla kadar şehrin önemli Ermeni yerleşim yerlerinden biri olduğunu ifade etmektedir (Göncüoğlu, 2014: 49).

Rumlarla mukayese edildiğinde, Yahudi toplumunun bayramları her ne kadar Türklerle komşuluk ilişkisine sahip olmalarından mütevellit bazı geleneklerini daha kolay aktararak yaşatmış olsa da çok canlı değildi. Rum ve Ermeniler şehrin hemen hemen her yanına dağılmış ve Türklerle içi içe yaşamakta iken, Yahudiler sadece Karaköy ve Balat semtlerini mesken tutmuşlardı, 2014: 68).

1880'li yılların İstanbul'unda, bir Bulgar'ın gelip de ziyaret etmeden dönmeyeceği yer olarak tasvir edilen ve dönemin Bulgar tüccarlarının meşhur uğrak yeri olan Balkapan Hanı'nın karşısındaki küçük fakat okumuş kimselerin iyi bildiği ve

müdavimi olduğu Luço'nun kahvehanesinin varlığı dikkate alındığında, mevcut dönemdeki önemli eğlence unsuru olan kahvehanelerin sadece Müslüman mahallelerinde değil, Gayr-i Müslimler arasında da tercih edilen bir mekân olduğu anlaşılmaktadır (Veliçkov, 2017: 37-42).

Müslüman veya Hıristiyan tüccar ve esnaf, birbirlerine Ramazan'da tepsi ile baklava, kandil geceleri ise şeker ve çörek gönderirlerdi. Hıristiyanlar da Paskalya'da Müslüman ahabap ve komşularına kırmızı yumurta ve paskalya çöreği yollardı. Düğün ve nikâhlarda konaktan hediye gönderilir, hastaların hatırı sorulur, para bırakılır ve her çeşit yardımda bulunulurdu. Yılbaşı gecesi Hıristiyanlar fenerlerle sokaklarda gezer, ekâbir dairelerine uğrar, o gece için hazırlanmış olan helva ikram edilir ve bahşişler verilirdi (Abdülaziz Bey, 1995: 273-274).

XIX. yüzyıl İstanbul'unda, Türklerin diğer dinlere karşı gösterdikleri hoşgörü, seyyahların eserlerine de yansımıştır. Bu konuya değinen bir seyyah da Lamartine'dir.

“Türklerin diğer dinlere karşı hoşgörüsü, daha ilk eylemlerinde kendini göstermiştir. Hıristiyanlara kiliselerini ve kamusal ibadet özgürlüğü vermişlerdir. Rum patriği görevini sürdürmüştür” (Lamartine,1842: 353).

Gayr-i Müslimlerin Ramazan ayında camileri ziyaretine dair bazı Batılı seyyahların kalemlerinden dökülenler ise menfi yöndedir. İzin alamadıkları için bazı yabancılar Ayasofya'ya girememişlerdir (Michaud ve M.Poujoulat, 2014: 155).

Bununla birlikte Gautier ise Ramazan geceleri tertip edilen şenliklerde müşahede ettiği manzarayı şu şekilde tasvir etmiştir:

“Kalemin ve fırçanın güçsüzlüğü asıl burada kendini gösterir; belki diorama (Arka fonlu boyanmış plastik görüntü) değişik prestijlerinin yardımıyla, bu ışık ve gölge oyunlarının sihirli gölgesi hakkında az çok bir fikir verebilir” (Gautier, 2007: 118).

XIX. yüzyıl başkentinde yaşayan farklı toplumsal unsurların sosyal hayatlarına tesir eden önemli gelişmeler, kısmen de olsa Ramazan ayı için gerçekleştirilen hazırlıklarda da etkisini

göstermiştir. Halkın mevcut iâşe teminine ek olarak Ramazan ayına has iâşe temini sürecinde aksaklıkların yaşanmaması adına gerekli tedbirler almak hususunda ciddi adımlar atılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL İSTANBUL'UNDA RAMAZAN HAZIRLIKLARI

2.1.İaşe Temini

İslam inancına göre, senenin en kuvvetli ayı Ramazandır. Ramazan ayı için on iki ayın sultanı denildiği gibi oruç ayı da denir. İstanbul kültüründe Ramazan ayına karşı büyük ilgi ve saygı vardır. Bu nedenle başkent evlerinde ve tüm şehirde bu ayı karşılamak üzere geniş ölçekli hazırlıklar yapılırdı.

Hane temizliklerinin yanında, kahvehaneler de temizlenirdi. Lüzum görüldüğünde, belli başlı eğlenceleri sergileyebilmek ve mahalle halkını hoşça ağırlamak adına yeni kahvehaneler kiralanırdı. Bu temizlik ve kiralama çalışmalarına ek olarak evler, camiler ve dükkânlar da temizlenirdi. Mevsim yaz ise açık hava kahveleri kurulur, karagözcüler ve ortaoyunu kumpanyaları canlanır, tiyatrolar yeni program hazırlardı. Bu ayda gıda maddelerinin toptan alımının yapılmasına 'Ramazan masrafı görmek' denirdi. Servet sahibi aileler yalnız kendileri için Ramazan masrafı görmekle kalmayıp fakir olanlar için de Ramazan masrafı görürlerdi (Bayrı, 2007: 251).

Bağlı bulunduğu devletlere başkentlik yapması ve bu başkentliğin devletlerin kaderini etkilemesi, İstanbul'un bir iaşe merkezi olmasına sebebiyet vermiştir. Bu durum ise şehri, tarihin en eski dönemlerinden bu yana önemli bir liman ve yük aktarma merkezi haline getirmiştir.

Başkent İstanbul, barındırdığı nüfusa rağmen iaşe sıkıntısı çekmemiş ve bu doğrultuda tarih boyunca varlığını sürdüren bazı tedbirleri hayata geçirmiştir (Mansel, 1996: 3). Başkent in iaşesine dair bilinen ilk uygulamaların hayata geçirildiği, I. Konstantinus'un (312-337), 330'da Roma İmparatorluğu'nun başkentliğini yapan İstanbul'un iaşesi, bu dönemden başlayarak Bizans İmparatorları tarafından siyasi ve idari ayrıcalığa ve önceliğe sahip olmuştur. Gıda maddelerinin üretimi, kendi nüfusunu doyurmaya hiçbir dönemde yetmeyen başkente, Devlet'in diğer bölgelerinden bazı ürünler nakledilmiştir (Necipoğlu, 1994: 116).

İstanbul'un iâşesinin temini, Osmanlı Devleti'nin en önemli konularından olmuştur ve özellikle hububat ticaretine kayıtlar konulmuştur (Güçer, 1952: 399). Devletin hükmettiği topraklarda idari ve iktisadi anlamda bir çeşit özerklik mevcuttu ve bu topraklar bir nevi başkentin kontrolü altındaydı. Sahip olduğu coğrafi konumu ve verimli arazileri sayesinde imparatorluk nüfusunun çoğuna ev sahipliği yamaktaydı (Güran, 1988; s:245).

Başkent'in, bütün üretim bölgelerinin üretim fazlalarının akması gereken bir alan olarak değerlendirilmesi, şehri ayrıcalıklı bir ticaret merkezi haline getirmekteydi. Şehirde zaman zaman yaşanan gıda sıkıntısına rağmen yiyecek tedârikini güvence altına alan devletçi rejim sayesinde ciddi bir darlık yaşanmamıştır (Faruqi, vd., 2004: 774).

İstanbul'un başkent olması, Osmanlı şehirleri içinde gıda tüketimi açısından ilk sırada bulunmasının temel sebebidir. Şehirdeki nüfus artışı paralelinde gıda, giyecek ve yakacak ihtiyacı da artış göstermiştir. Özellikle temel gıda maddelerine duyulan ihtiyaçtaki artış, kimi vurguncuların, İstanbul'a getirilen malları alıp depolarda saklayarak fahiş fiyatlarla piyasalara sürmelerinde önemli bir etken olmuştur. Bu sebeple şehrin ihtiyaçlarının karşılanması ve sıkıntıların giderilmesi için yönetim büyük bir çaba içine girmiştir. Bir tüketim, dönüştürme ve dağıtım merkezi olarak iâşe hususunda ciddi bir sorumluluğa sahip olan başkentte hammadde ve çeşitli mallar şeklinde şehre giren ürünlerle mukayese edildiğinde şehirden çıkışı yapılan ürünler çok küçük miktarda kalmaktaydı. Şehrin iâşesinin sağlanmasında büyük öneme sahip eyaletlerin üretimleri, merkezi yönetim tarafından denetlenmekteydi ve İstanbul'dan talep edilen ürünlerin nakledilmesi ve yerinde saptanan fiyatlar doğrultusunda İstanbul'dan ürünlerin dışarıya nakledilmesi hususlarını denetlemeye yönelik bir sistem oluşturulmuştu (Mantran, 1990: I/173-174).

XVIII. yüzyılın sonlarında kurulan Zahirî Nezareti ile şehrin kış aylarındaki ihtiyacının yeterince karşılanamaması meselesinin çözülmesi amaçlanmış ve bu şekilde devletin doğrudan müdahalesi öne çıkmıştır. 1793 tarihli bir talimatnamede Zahirî Nezaretinin üstlendiği görevler bildirilmiştir. Zahirînin hususiyetle İstanbul'a

gönderilmesinin sağlanması, Rumeli ve Anadolu'ya zahire taşınmasının ve ecnebilere zahire satışının önlenmesi ve fırınların çıkardığı ekmeklerin fiyat ve kalitesinin denetlenmesi görevleri, nezaretin başlıca sorumluluklarıydı (Güran, 1988:248).

Tüccarların, başkentteki iâşe sorununu çözdükleri nispette bazı ayrıcalıkları söz konusu olmuştur. Kendilerine verilen bölgesel ticaret tekelleri kurma izni, ticaret sermayesine belirli özgürlüklerin de verildiğinin bir göstergesi anlamını taşımaktadır (Pamuk, 1999: 65). İstanbul'a gönderilen ürün ve iâşede öncelik sahibi olan kapan tüccarlarının çoğu Müslümandı ve toptan ticaretle meşgul olmaktalardı. Şehrin kapan ticaretinin yapıldığı Un, Yağ ve Bal kapanları mevcut idi (İnciciyan, 1976: 36).

Bugün İstanbul'un aynı adı taşıyan semtinde bulunan Unkapanı, şehrin hububat ihtiyacının büyük bir kısmını karşılayan tüccarlarıyla meşhurdu. Aynural'a göre, bu tüccarlar, zahire mübayaasına gitmeden evvel kendilerine, kapan naibi tarafından verilen tezkire ile işlerini yürütürlerdi. Kapan tezkiresi sadece kapan tüccarına değil, ihtiyaç duyulduğunda un kapanına zahire getirmek isteyen tüccarlara da verilirdi. Kapan gemilerine yüklenen zahirelerin akabinde, zahire mübaşiri tarafından yüklenen zahirenin cinsini, miktarını ve fiyatını gösteren bir tezkire, gemi reisine verilirdi (Aynural, 2001: 53-58).

Ramazan ayında, halk tarafından gıda tüketimlerine ayrı bir önem verilmiştir. Sahur ve iftar sofralarında yiyecek ve içecek niteliği artmış; gıdaları saklamak için kilerleri doldurmak en önde gelen yöntem olarak tercih edilmiştir. Bu durumu tarihsel süreçte çok iyi değerlendiren devlet, halkın et, buğday ve pirinç benzeri iâşe ihtiyaçlarında sıkıntı çekmemeleri açısından Ramazan ayı öncesi belli başlı bazı tedbirler uygulamıştır. Ramazan ayı gelmeden önce gerekli tüketim maddelerinin temini ve yetkili kişilere kolaylık sağlanması için yetkililere hükümler gönderme yolunu tercih etmiştir

Hatt-ı Hümayunlar'da Ramazan ayının yaklaştığı ve bu mübârek ayda İstanbul halkının zahmet ve sıkıntı çekmemeleri için gerekli olan koyun, kuzu, keçi gibi

hayvanların ilgili kazalardan tedârik edilerek Ramazan ayı gelmeden İstanbul'a getirilmesi gerektiği açıkça vurgulanmıştır (BOA, Hatt-ı Hümâyûn, nr. 200, 203, 1413, 11023, 11324).

2.1.1. Buğday, Pirinç ve Et Temini

Ekmeğin ham maddesi olan buğday, şehrin en birincil tüketim maddesiydi ve bu ihtiyacın karşılanması için devlet tarafından Balkanlar, Marmara, Karadeniz ve Trakya gibi çeşitli bölgeler devreye sokulmaktaydı. Buğday bazı zamanlar İzmit ve Çorlu gibi yerleşim bölgelerindeki mevcut değirmenlerde öğütülmekte ve ertesinde İstanbul'a gönderilmekteydi. Bir kısım buğday ise İstanbul'a getirilerek, şehirdeki değirmenlerde öğütülmekteydi (Bilgin, 2004: 182).

Osmanlı Devleti'nin iâşe politikasının esasını teşkil eden hububat ihtiyacının karşılanması, Osmanlı Devleti'nin XVI. ve XVII. yüzyıl topraklarının genişliği münasebetiyle kolay iken, sonraki dönemlerinde ise ordu ve İstanbul iâşe ve ekmek temini hususunda sıkıntılar yaşayıp darlık çekmiştir (Güçer, 1964: 1).

Bu dönemde tahıl tedârik bölgelerinin başında Anadolu gelmekteydi fakat pek gelişmemiş bir nehir taşımacılığına sahip olmasından dolayı İstanbul'un iâşesindeki payı sonraları gittikçe düşmüştü. Başkentteki iâşe sıkıntısı çekildiğinde Tokat ve Sivas gibi bölgelerden gelecek ürünler için Samsun Limanı (Mantran, 1990: I/182), Bursa ve Balıkesir'den gelecek ürünler için ise Mihaliç İskeleyi devreye sokulurdu (Güçer, 1964: 33-34).

İstanbul'un iâşe temini sürecinde, Osmanlı Devleti'nin önemli sorunlarından biri de yurtiçi ve yurtdışı olmak üzere iki yönlü yapılan zahire karaborsacılığı ve kaçakçılığı idi. Üretim bölgelerindeki üretim fazlası ürünlerin öncelikli olarak İstanbul'a gönderilmesi, kaçakçılığın en önemli sebebi idi. Bu vesile ile bazı şehirlerdeki zahire talebi ve fiyatı yükseliyordu. (Aynural, 2001: 41-45).

Şehre gönderilen buğday türü ikiye: Has buğday ve Fodula buğdayı. Birinci kalite olan has buğday unundan yapılan mamuller sarayda ve ileri gelen devlet ricalinin

konaklarında tüketilmekteydi. Bir tür ekmeğin imalatında kullanılan fodula buğday unu ise yaygın olarak İstanbul halkı tarafından tüketilmekteydi (Bilgin, 2004: 182).

İstanbul'un nüfus yoğunluğu ve civarındaki hububat üretiminin tüketimi karşılayamaması sebebiyle şehre ucuz ve daimi bir surette mal akışının temini, Osmanlı Devleti'nin en önemli görevlerinden biriydi (Güçer, 1952: 404).

Buğdaydan sonra en çok tüketilen gıda maddesi olan pirinç; pilav, çorba, zerde ve aşure gibi birçok yiyeceğin yapımında kullanılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde yetişen pirinç, devletin ihtiyacını karşılayacak durumda olmadığından zaman zaman pirinç konusunda sıkıntılar yaşanmaktaydı. Şehirde pirinç hususunda sıkıntı çekilmemesi adına İstanbul'dan diğer şehirlere pirinç ticaretinin yasaklanması yoluna gidilse de tam olarak başarı sağlanamamıştır. Pirinç ihtiyacındaki sıkıntıyı giderebilmek adına Filipe, Mısır, Boyabat, Siroz, Dimyat ve Tatar Pazarı gibi farklı bölgelerden istifade edilmiştir (Bilgin, 2004: 201).

Osmanlı Devletinin en çok et tüketilen şehri olan İstanbul'un et ihtiyacının temini için Anadolu, Rumeli, Eflak ve Boğdan gibi bölgelerdeki bazı kazalardan istifade edilmekteydi. Ramazan ayı öncesi devlet tarafından görevlendirilen celepler bu kazalara giderek şehrin et ihtiyacı nispetinde koyun satın alır ve İstanbul'a getirirlerdi. Yazılı ve gönüllü celepler olarak ikiye ayrılan celepler, zengin olan kimselerden seçilir ve isimleri, ilgili kadılıklardaki celep defterlerine kaydedilirdi (Altınay, 1998: 78). Temel gıda maddelerinin başlıcalarından biri de koyun eti idi. Her yıl iki yüz binden fazla koyun İstanbul'a getirilirdi ve İstanbul dışına koyun satışı yasaktı (Gökbilgin, 1977).

İstanbul'da en çok kullanılan et ürünü kırmızı et olmakla birlikte tavuk etinin de gerek saray gerekse de İstanbul halkı tarafından tüketildiği görülmekteydi. İstanbul'un tavuk ihtiyacı; İstanbul ve çevresi köylerden, İzmit, Adapazarı, Bandırma, Bolu, Hüdavendigâr, Rodoscukköyü gibi yerleşim birimlerinden sağlanmaktaydı (Bilgin, 2004: 193).

2.1.2.Kahve ve Odun Temini

Osmanlı Devleti'nde en çok tüketilen içecek olan kahve, iftarların ertesinde İstanbul halkı için vazgeçilmez bir içecekti. İstanbul'un kahve ihtiyacı; Halep, Cidde ve Mısır civarından tedârik edilerek gemilerle İstanbul'a getirilirdi. Mısır'dan gönderilen kahve, önce Bodrum veya İzmir'e gelmekte, oralardan da İstanbul'a sevk olunmaktaydı. İstanbul'un kahve ihtiyacının teminin güçlüğünden dolayı, İstanbul'da bulunan kahvenin İstanbul dışına gönderilmesi yasaktı (Bilgin, 2004: 349).

İstanbul'da gümrüğe giren kahveler vergi ve narha tabi tutuldukları için; vergi ödemek istemeyen ve kahveyi yüksek fiyattan satmak isteyen kişiler, kahve yüklü gemiler gümrüğe girmeden, gemilerdeki kahveleri kayıklarla taşıyarak karaborsadan yüksek fiyatlarla satıyorlardı. Devlet, yayınladığı emirlerle bu gibi kaçakçıların önüne geçmeye çalışmıştır. (BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 203).

Ramazan ayının kışa geldiği zamanlarda İstanbul'un önemli ihtiyaçlarından biri de yakacak meselesiydi. İstanbul'da yakacak olarak odun ve kömür kullanılmaktaydı. Devlet, Ramazan ayı gelmeden önce yakacak ihtiyacının giderilmesi maksadıyla odun temin edilmesi için ilgili görevlilere emirler gönderiyordu (BOA, Cevdet, Belediye, nr. 5711).

İstanbul'un odun ve kereste ihtiyacı Bolu, Düzce ve Karadeniz Bölgesinden sağlanırken, kömür ihtiyacı ise Haslar kazasına bağlı Terkos, Midye ve Cilingoz'dan ve Filipe Tatar Pazarı kazalarından sağlanmaktaydı (Altınay, 1998: 78).

2.1.3.Yağ, Bal ve Şeker Temini

İstanbul'un yağ ve peynir ihtiyacı, Galata Yağ kapanı ve İstanbul Bal kapanındaki tüccarlarca karşılanmaktaydı ve ihtiyaç duyulmadığı sürece bu kapanlara bağlı

tezkereli tüccarların dışındakilere bu çeşit zahirenin şehre getirilmesine izin verilmezdi.

Osmanlı'da, beslenmede ağırlıklı olarak kullanılan tüketim maddelerinden biri de yağ idi. Osmanlı'da tereyağı, yemek yapımında kullanılmayıp doğrudan tüketilirdi. Sadeyağ ise, yemek yapımında kullanılırdı. Sadeyağ, yıl boyunca taze kalabilmesi için eritilerek muhafaza edilirdi. İstanbul'un tereyağı ve sadeyağ ihtiyacı; Bursa, Ankara, Filipe, Varna, Eflak, Boğdan, Şumnu gibi bölgelerden temin edilirdi (Bilgin, 2004: 201).

İstanbul'a zahire getiren tüccarlar, geldikleri yerlerin mülki amirlerinden zahire ticareti için tezkire almak zorundaydılar. Satın alınarak gemilere yüklenen zahirelerin cins ve miktarlarını gösteren tezkireler, gemi reislerine verildikten sonra bu tezkirelerin bir sureti Divan Kalemi, Un kapanı ve İstanbul Gümrüğü'ne gönderilirdi. Tüccarların, birbirlerinin mahallerine girerek ticaret yapmaları yasaktı. (Aynural, 2001: 65-69)

İstanbul'un bir diğer yağ ihtiyacını zeytinyağı oluştururdu. Zeytinyağı, beslenmede kullanıldığı gibi özellikle İstanbul'da Ramazan ayında selatin camilerinde oldukça yaygın olan kandillerin ve mahyaların yakılmasında da kullanılırdı. Bu yüzden zeytinyağı tüketimi Ramazan ayında diğer aylara göre daha yoğun olmaktaydı. İstanbul'un zeytinyağı ihtiyacı; Midilli, Kemer, Edremit, Ayvalık, İzmir gibi Ege Bölgesi'nde zeytin yetiştiriciliğinin yoğun olduğu bölgelerden karşılanmaktaydı (BOA, Cevdet, Belediye, nr. 7326).

İstanbul için gerekli olan bal ve şeker dışarıdan gelmekteydi. Bal; Atina, Eflak, Boğdan ve Varna'dan tedârik edilirdi (BOA, Cevdet, Belediye, nr. 1171). Şeker pahalı bir madde olduğu için, tatlandırıcı olarak daha ucuz ve geleneksel tatlandırıcı olarak bilinen bal kullanılırdı. Bal, özellikle İstanbul Ramazanlarının vazgeçilmez şerbetlerinin yapımında da kullanılırdı (BOA, Cevdet, Evkaf, nr. 19281).

İstanbul'un şeker ihtiyacı ise genel olarak Mısır'dan karşılanmaktaydı (BOA, Cevdet, Saray, nr. 7920). Daha sonraları ise Avrupa'dan frenk şekeri adında şeker ithal edilmeye başlandı (BOA, Cevdet, Belediye, nr. 2964).

2.2.Tüketim Maddelerine Narh Uygulanması

Diğer dönemlerde olduğu gibi XIX. yüzyılda da temel hedef, şehrin gıda ve temel ihtiyaç maddelerinin teminiydi. Sevkiyatı büyük ölçüde Balkan bölgelerinden sağlanan buğday ve etin yanında, buğday tedârikinde sıkça görülen kesintiler münasebetiyle Osmanlı Devleti, Zahirî Nezareti ile şehrin çevresinde büyük ambarlar kurmuş ve eski depolama kapasitesini genişleterek zaman zaman meydana gelen dar boğazlardan kurtulmaya çalışmıştır.

Görevleri arasında kapan tüccarlarının faaliyetlerini denetlemek ve uygun fiyatlarda zahire temin etmek bulunan ve 1793'te bir talimatla kurulan ve 1839'a dek faal olan (Cezar, 1978: 143-144) Zahirî Nezareti şehrin iâşe meselesiyle iştigal olmakla yükümlüydü. 1795 tarihinde ise Tanzimat'a dek mesuliyetini sürdüren Zahirî Hazinesi kurulmuştu (Güran, 1984-5: 18-29). İstanbul'un iâşe teminine destek olmak adına 1789-1799 yılları arasında Paşalimanı'na ambarlar kurulmuştur. (Camgöz, 2010)

Devlet tarafından Ramazan ayının daha güvenli ve huzurlu bir şekilde idrak edilmesi için Ramazan öncesi bazı tedbirler alınmıştır. Bunlardan biri de halkın satın aldığı ve tükettiği ürünlerin fiyatlarının tekrar ayarlanarak tüketim maddelerinin kalite kontrolünün sağlanmasıydı. Osmanlı Devleti, günümüz maliye politikasının en önemli amacı olan fiyat istikrarını sağlamak adına Narh sistemini uygulamaya geçirmiştir. Narh konulması işlemi Şaban ayının sonuna ve Ramazan ayının başına tekabül eden süreçte gerçekleştirilirdi (Kütükoğlu, 1983: 82).

Padişah vekili olan Vezir-i Âzam'ın görevlerinin en başta geleni piyasada satılan ürünlerin devlet tarafından belirlenen fiyat çerçevesinde satılıp satılmadığının denetlenmesiydi. Vezir-i Azam, denetim görevini, Çarşamba günleri, konağında

yapılan divan toplantısı ertesinde, yanında İstanbul kadısı ve esnafın denetimini yapmakla mükellef olan ve bir nevi dönemin zabıtalrı olarak adlandırılabilirler teşkilatın başındaki isim olan Muhtesibi bulundurmak kaydı ile çarşayı ve pazarı dolaşarak ifa ederdi. Muhtesiplerin görev yeri kadılıktı ve kadının emri altında görevlerini yürütürlerdi. Narha uymayan esnafa ceza verilirdi. Unlu mamuller, et ve süt ürünleri, bakliyat, meyve ve sebze gibi birçok tüketim maddesinin fiyatlarının belirlenmesi devlet adına İstanbul kadılığındaydı (Kazıcı, 2003: 102). Bazı Ramazan günlerinde tebdil-i kıyafet ile çarşıda dolaşan Padişah da esnafı teftiş ederdi (BOA, Ali Emîri, nr. 37).

Halkın ana besin kaynağı olan ekmeğın özellikle Ramazan ayı içinde pişirilmesine daha fazla hassasiyet gösterilmekteydi. Fırınlar, ekmek pişirirken has un kullanma hususundaki hassasiyetlerini muhafaza ederlerdi. Bu ayda pişirilecek ekmeğın numunesi, Ramazan ayı öncesi, Padişah tarafından incelenir ve onaylanırdı. Numunelerin incelenmesi sonrasında gerekli ikazlar Padişah tarafından çıkarılan Hatt-ı Hümayunlarda yapılırdı (BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 496).

Tablo 2.1

1247 (1832) Senesi Ramazan Ayı Öncesi İhtisap Nezareti Tarafından Çıkarılan Narhın Bir Sureti

Cins-i Esar	Adet	Kıyye	Kuruş	Para
Sükkeri Reçel		1	4	20
Şerbetlik elvan şeker		1	5	
Kelle şeker		1	5	
Yarma tabir olunan toz şeker		1	4	20
Yumurta	100		14	
Ala mermer tozu				
Nişasta		1	4	20
Vasat nişasta		1	4	20
Güllaç		1	6	
Ala şaire		1	1	28

Zeytin		1	1	8
Şumnu peyniri		1	2	30
Kaşar peyniri		1	3	16
Salamura peynir		1	2	28
Mudurnu peyniri		1	3	10
Kalas kaşkaval peyniri		1	2	24
Kalas çerviş yağı		1	4	6
Atina ve Rumeli balı		1	3	
Ala nohut		1		23
Mercimek		1		26
Ala dakik		1	1	
Evsat dakik		1		32
Arpacık soğanı		1		10
Şişe mumu		1	4	15
Sade mum		1	4	5
Yerli mum		1	3	38

Kaynak: (Ali Rıza Bey, 2001: 204)

2.3.Ramazan Atiyyeleri ve Bohçaları

Osmanlı toplumunda Müslümanlar arasında Ramazan ayının bereketli olduğu inancından yola çıkarak her Müslüman, maddî olanakları nispetinde sadaka vermeye özen gösterirdi (Abdülaziz Bey, 1995: 252).

Zenginler, mahalleleri dolaşarak mahalle bakkallarındaki “Zimem Defteri” denilen borç defterlerini satın alırlar, borçluların haberi olmadan borçlarını öderlerdi (Refik, 2003: 204-205).

Ramazan’da, ekâbir mahallelerinde hediyeler verilir, öğrencilere ve tekkelere erzak temin edilirdi.

Tablo 2.2
1863 Yılı Ramazan Ayı Öncesinde Hidiv İsmail Paşa'nın Gönderip Dağıttırdığı
Para ve Erzakın Cins ve Miktarı

	Şeker	Erz	
Tevzi Olunan Mahaller	Kantar	Kazevi	Kuruş
Tekkelere	40	100	83.000
Medreselere	30	50	43.000
Üsküdar mahallat-ı fukarasına		20	15.000
Boğaziçi fukarasına		18	15.000
Galata-Tophane-Fındıklı fukarasına		10	10.000
Kasımpaşa fukarasına		10	10.000
Eyüp ve Eğrikapı fukarasına		17	12.500
Silivrikapısı-Edirnekapısı fukarasına		14	10.000
Yedikule fukarasına		14	10.000
Ötede beride kalmış olduğu haber verilenlere	10	43	42.500
Toplam	80	296	251.000

Kaynak: (Ali Rıza Bey, 2001:205)

Ramazan ayında Padişah başta olmak üzere hanedan mensuplarına Ramazaniye bohçaları verilmekteydi. Bu bohçalarda çeşitli değerli kumaşlar ve çeşitli giyim eşyaları bulunmaktaydı. Bu bohçalar Sultan, Valide Sultan ve Kadın Efendilere özel olarak hazırlanarak Dârussaâde Ağası tarafından takdim edilmekteydi (BOA, Cevdet, Saray, nr. 2731).

Ramazanlarda Sadrazam, Reisü-l Küttap, Kâhya ve Defterdar gibi devlet büyükleri, Saray'a, Yılık Hümayun adıyla bohçalar sunar, tanınmış hoca efendilere ve memurlara iftariye niyetine saatler, enfiye kutuları gibi hediyeler gönderirlerdi (Ali Rıza Bey,1986:130).

Ramazan ayının girmesiyle beraber saray mutfağı tarafından, belirlenen fakirlere, sadeyağ, pirinç, bal gibi tüketim maddeleri dağıtılırdı (BOA, MAD. d. , nr. 6083, 12861). İleri gelen kişiler de Ramazan ayında İstanbul'un çeşitli semtlerindeki fakirlere sadaka dağıtmaya özen gösterirdi (BOA, D.BŞM.d.,nr. 05501, 05505).

2.4.Ru'yet-i Hilal'in Tespiti ve İlanı

Ramazan ve Şevvâl hilâllerinin görülmesi neticesinde Ramazan orucuna başlanır ve bitirilir. Ramazan orucuna başlamak, hilâlin Şaban ayının yirmi dokuzuncu günü görülmesiyle başlar, eğer hilâl herhangi bir sebepten dolayı görülmezse Şaban ayı otuz güne tamamlanır. Buna 'Tekmîl-i Selâsîn' denilir. Otuzuncu günden sonra Ramazan orucuna başlanır (Yazıcı, 1999a: 57).

Osmanlı'da Ramazan hilâlinin tespiti bir grup üst düzey görevlilerinin dikkatli çalışmalarını gerektiren bir faaliyetti. Bu grupta alttan üste doğru; gözetleme yapan kişiler arasında İstanbul kadısı, Şeyhülislâm, Sadrazam ve Padişah bulunurdu (Yazıcı,1999a: 59).

İstanbul'da bugünkü İstanbul Üniversitesi içerisinde bulunan Beyazıt Kulesi ve selatin camileri Ramazan hilalinin tespit edilmesi için eşsiz yerlerdi. Hilâli gördükten sonra kadılığa bilgi vermekle mesul memurlar ve cami hizmetlileri idi (Ali Rıza Bey, 1986: 150).

İstanbul kadısı durumu Şeyhülislam'a, Şeyhülislâm durumu Sadrazam'a, Sadrazam da durumu Padişah'a arz ederek Ramazan orucunun başlangıcının ilanı için izin isterdi. Padişah'ın izin vermesiyle derhal selatin cami müezzinlerine haber verilerek mahyâ ve kandillerin yakılması ve Ramazan ayının başlangıcının ilan edilmesi istenirdi (BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 57071, 11076).

Ru'yet-i Hilal'in görülmesi ve ilanı hususunda dönemin mecmualarında birçok haber çıkmıştır. Tekrarını önlemek maksadıyla Ceride-i Havadis ve Sabah mecmualarında yer alan dört haberi zikretmek faydalı olacaktır.

Birinci haber 1258 tarihli 107 sayılı Ceride-i Havadis adlı mecmuada geçmektedir ve Ru'yet-i Hilal'in tespit edilmesinin akabinde toplanarak ilan edilmesi ve minarelerin kandillerle tezyin edilmesi üzerinedir.

“Mutad olan isbatı gecikerek Çarşamba gecesi saat 2:30 sularında Ramazan olduğu tahkik etmekle ol saat usul üzere top atılarak ve minareler kandil ile tezyin olunarak ramazan olduğu ilan edilmiş ve ezanlar okunarak herkes teravih edasına kıyam eylemiştir.”

İkinci haber ise yine Ceride-i Havadis'in 1259 tarihli 145. sayısında geçmektedir ve Berat Gecesi ile hilalin gözlemlendiğine ve tespit yapılamadığı takdirde oruca başlanacak zamanın ilanına dairdir.

“Bu Şaban'ın 15. Günü M/10 Eylül Berat gecesi olması dolayısıyla İstanbul'da kandiller yanmıştır. Ramazan gecelerinde kurulan mahya ipleri minarelere bağlanmıştır. Eğer ispat vuku bulmazsa pazartesi günü oruca başlanacaktır.”

Üçüncü haber 1259 tarihli 148 sayılı Ceride-i Havadis adlı mecmuada geçmektedir ve hilalin görülmesi üzerine Ramazan'ın kandiller ve ezanlarla ilanına dairdir.

“Bu pazartesi gecesi akşam vakti Ramazan hilali görülmüş, minarelerde kandiller yakılarak ve ezanlar okunarak ilan olunmuştur. Çarşılar ve dükkânlar açılmış o gecenin sabahı Ramazan orucu başlamıştır.”

Son haber ise 1316/1899 tarihli ve 3282 sayılı Sabah mecmuasında geçmektedir ve “Şaban ayının 15 Aralık Perşembe başladığından yirmi dokuz gün tamamlandığını, 12 Ocak Perşembe günü akşamı hilalin gözleneceğini, görülebilirse 13 Ocak Cuma gününden itibaren Ramazan'a başlanacağını, görülmediği takdirde ise 14 Ocak'tan itibaren oruç tutulacağını ve İstanbul Kadılığı'nın tanzim etmiş olduğunu” haber etmiştir.

2.5.Tembihnâmeler

Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde ve başkentinde Ramazan, ortaya çıkan çok farklı tezahürleri dolayısıyla, yalnızca oruç, teravih, Kur'ân ve benzerlerinden ibaret bir ibadet ayı, bunun sonucunda da yalnızca kişilerle Allah arasındaki özel ilişkilerden ibaret bir zaman dilimi olarak değerlendirilmezdi. Bu ayın Osmanlı İstanbul'u açısından ne denli öneme haiz olduğu gerçeğinden hareketle, İstanbul halkı bu ayda sadece evlerinde ya da eğlence yerlerinde vakitlerini geçirmez, aynı zamanda sosyal yaşamları açısından bağlayıcı bir unsur olan akraba ziyaretlerine de ayrı bir önem verirlerdi. İlan edilen hükümlerle ziyaretleri esnasında yaşayabilecekleri muhtemel olumsuzluklara karşı tedbirler ihdas edilmişti. Örneğin; Üsküdar'dan akraba ziyareti için taşraya giden bir şahsın eve dönüş yolunda kendisine engel olunmamasına dair bir hüküm bulunmaktadır (Kal'a, 1998: 252-253).

Bunun yanında yönetim, Ramazan ile doğrudan ilgilenmekte, toplum düzenini teminini ve devamını sağlamak, ibadet hayatı için uygun ortamı gerçekleştirebilmek amacıyla bir kısım esaslar belirlemekteydi. Bu doğrultuda oruç ayı başlamadan önce hükümet Tembihnâmeleri ilan etmekteydi (Ali Rıza Bey, 1986: 125).

Tembihnâmelerin, ilki 1249/1834, sonuncusu 1288/1871 Ramazanına ait olmak üzere, ondan fazla örneği bulunmaktadır (Yazıcı, 2005: 1). Tanzimat öncesine ait örneklerinin de bulunduğu kesin olan bu düzenleme Ramazan Tembihnâmeleri adıyla ortaya çıkmakta ve önemleri dolayısıyla Varaka-i Mahsûsalar şeklinde neşredilerek halka ulaştırılmaktaydı (Yazıcı, 1999b: 725-735).

Serasker Hüsrev Paşa'nın İstanbul Kadısı'na hitaben kaleme aldığı 1249/1834 Ramazan Tembihnâmesi bu aydaki ibadet hayatından çok, Padişah'ın şehir içerisindeki gezi ve ziyaretleriyle ilgili esaslarla, daha önceden uygulamaya konmuş bulunan bazı hususların hatırlatılmasından ibarettir (Olgun, 2000: 15-18).

İkinci Ramazan Tembihnâmesi, ilkinden beş sene sonra 27 Şaban 1255/5 Kasım 1839 tarihli, yani Tanzimat'ın ilanının hemen akabinde neşredilmiş olan Varaka-i Mahsûsadır. Bu tembihnâme bir öncekinde olduğu gibi Padişah Abdülmecid'in İstanbul içerisindeki çeşitli cami ve diğer yerleri ziyaretleri sırasında dikkat edilmesi gereken hususları vurgulamasının yanında, hem iki gün önce okunan Gülhane-i Hatt-ı Hümayu'ndan bazı izler taşıması ve hem de doğrudan dini hayatı düzenleyici hususlar içermesi dolayısıyla önemlidir (Yazıcı, 2005: 3).

1850 Ramazanı dolayısıyla yayınlanmasına karar verilen tembihnâmede, bir takım yeni unsurlar dikkati çekmektedir. Bunlar; bütün Müslümanların oruçlu olacakları, kadınların geceleri dışarıya çıkmayacakları ve Gayr-i Müslimlerin Müslümanlar karşısında yemek ve içmekten sakınmaları gerektiği, aksi durumun çatışmalara sebep olabileceği hususlarıdır (Yazıcı, 2005: 7).

Tanzimat dönemiyle ilgili olarak son tembihnâme, 1288 Ramazanı (4 Kasım-13 Aralık 1871) için olanıdır. Ramazan'ın ibadet ayı olduğu vurgulandıktan sonra, esas olarak bu ayda toplum düzeninin korunması, kadınların kıyafet ve davranışları, erkeklerin tavır ve hareketleri ile kadınlarla olan ilişkileri değerlendirilmektedir (Yazıcı, 2005: 9).

Osmanlı yönetimi II. Abdülhamit döneminde de Ramazan tembihnâmeleri yayınlamaya devam etmiştir. Bunlarda artık dönemin padişahına karşı takınılacak saygılı tavırdan söz edilmezken, Ramazan ayının ibadet ayı olduğu, kadın ve erkeklerin gezinti yerlerindeki durumları, özellikle hanımların kıyafetlerine dikkat çekilmiştir (Yazıcı, 2005: 9).

2.5.1.1842 Tarihli Ramazan Tembihnâmesi

1842 (1257) senesinde Ceride-i Havadis adlı mecmuada yayınlanan bir Ramazan Tembihnâmesi'nde, Ramazan ayı münasebeti ile halka verilen nasihatlere ve

Padişah'ın ziyaretleri esnasında halkın uyması gereken kurallara dair bilgiler bulunmaktadır.

“Padişah herkesin malumu olduğu üzere halkın refahını, mutluluğunu, huzurunu ve emniyetini istemektedir. Buna paralel olarak Ramazan aylarında padişahın halkını koruma isteği doğrultusunda bazı tespitlerde bulunup âdeti üzere nasihatler verdiği öteden beri bilinmektedir. Bu tespit ve nasihatlerini halka bu vesile ile duyurmaktadır.

Padişahın, İstanbul ve çevre mahallerdeki cami-i şerif ve bazı yerleri ziyaret edeceğinden, çevre halkının hareket ve iffetlerine dikkat etmesi kendi ahlaki vecibelerindendir. Padişahın ziyareti sırasında bazı kimselerin edepsiz olarak bakıp, şaka yaparak sohbet etmeleri, cami şeriflerde ikamet edecek yerlerin karşısına toplanıp halka olarak oturmaları ve bunun gibi yakışıksız tavırlara cesaret etmeleri padişahın halkı olma vasfına aykırı bir davranıştır. Böyle edebe aykırı hareketlere teşebbüs olunmamasına bilhassa, özenle dikkat edilmelidir.

Halk, bulundukları meslek, zanaat, me'muriyet ve hademe dahi me'muriyet ve işlerinde özel kıyafetleriyle gezip, askeriyeye ve birbirlerine benzer giyimlerden nezaket ve edebe aykırı tavırlardan kaçınılacaktır. Kadınlar, ince yaşmak kullanmamalı, göğüs ve saçları görünmemeli ve arabaları yanlarında genç ve süslü arabacı ve seyis götürmemeleri hususuna dikkat etmelidirler.

Mübarek günlerde cemaatleri çok olan camilerde ve bilhassa Sultan Beyazıt Cami Şerifi dolaylarında ve çarşı içinde arabalı arabasız gelip giden kadınların karşısına geçerek yanlarından gezinerek laf atmak ve ırzlarına kem gözle bakmak gibi ırz ve namusa aykırı hareketlerden kaçınılmalıdır. Kadınlarda meşru olmayan kıyafetler ve hareketlerle sokaklara çıkmamalı ve bütün bunlar tüm halkın dikkatini çeken âdâb-ı şeriyyeden olduğundan bunlara gereği gibi dikkat olunarak ırz ve namusa aykırı vukuatların olmasına meydan verilmemelidir.

Yukarıda beyan olunduğu üzere emirlere aykırı ve padişaha muhalif hareketlerden kaçınmak tüm halkın uyması gereken tembihlerdendir. Bu tembihler uyarınca bunları yapmak elzem olduğundan bazı kendini bilmezler ve haram helali fark etmeyenler ve ayrıca dinen yasak olan mahremiyete dair uygunsuz hareket eden olursa ve bunlar görülürse derhal haklarında şiddetle takibata uğrayacaklardır. Bu kimseler mahalle muhtarları tarafından herkese anlatılacak ve ilan olunacaklardır. Bu tür olayların meydana gelmemesine dikkat olunacaktır.

Bu günlerin mağfiret ve vakitlerinde eşref vakti olduğundan dinin gerekleri üzerine davranıldıktan başka mahallede, dükkânlarda ve sair konaklarda, evlerde kapı ve kepenkler silinip süpürülerek temizliğin gereklerinin dikkatle yapılması, çamur, örümcek vb. şeylerden temizlenmesine ihtimam ve gayret gösterilmelidir.”

2.5.2.1861 Tarihli Ramazan Tembihnâmesi

Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in 'Bir Zamanlar İstanbul' adlı çalışmasının Tercüman 1001 Temel Eser baskısında geçen, Osmanlı hükümetinin İstanbul seyir yerleri hakkında 1861 tarihinde neşrettiği bir Tembihnâme ile mesire yerleri ile alakalı uyulması ve dikkat edilmesi gereken kurallara işaret edilmiştir.

Yaz mevsimlerinde herkesin seyir yerlerine gitmesi eski bir âdettir. Bu yerlere ırz ve edebiyle gidip gelenlere hükümetten müsaade verileceği tabiidir. Fakat bu vesile ile edep ve nizam dışına çıkan, yurdun nizamlarına muhalif hareket etmek katiyen caiz olamaz. Bu gibi hallere başvuranların cezalandırılacağına dair tanzim ve ilan olunan tembihnâmedir.

İstanbul'da Veliefendi, Çırpıcı çayırları, Bayrampaşa, Üsküdar, Çamlıca, Merdiven Köyü, Haydarpaşa, Duvardibi, Beylerbeyi ve Havuzbaşı mesirelerine Cuma ve Pazar günleriyle diğer adi günlerde herkes gidebilecektir.

Fakat erkek ve kadınlar için özel yerler bulunduğundan kadın ve erkek karmakarışık oturmayacak ve oturmayacaktır. Şayet bunun aksine hareket edenler olursa kanunun 254. maddesine göre cezalandırılacaktır.

İstanbul Boğaziçi ve Üsküdar seyir yerlerinden bazıları sırf Cuma günleri kadınlara ve Pazar günleri erkeklere mahsus olduğu için bundan böyle İstanbul'da Kağıthane'ye, Üsküdar'da Modaburnu, Fenerbahçe, Beşiktaş'ta Hacihüseyin Bağı, İhlamur, Küçükçiftlik; Beyoğlu'nda Taksimönü; Boğaziçi'nde Küçük ve Büyüksular, Çubuklu Hünkar İskeleyi, Arnavutköy akıntısına Cuma vesairgünlerde gidilebilir. Ancak pazarları İslam hatunları gidemeyecektir. Şayet gidenler olursa yukarıda adı geçen kanun gereğince cezalandırılacaktır.

Üsküdar'da Bağlarbaşı civarında Maşatlık denilen yer ile Bostancıbaşı Köprüsü arasında biryere açılan Çiftehavuzlar, Serbostanbağı ve Sultantepeşi civarında Susuzbağ ve Kuzguncuk üzerindeki Arapzade Bağı, Maslak, Şişli, Levent Çiftliği, Pangaltı, Zincirlikuyu öteden beri seyir yeri olmadığından herhangi gün olursa olsun İslam kadınlarının araba ile durması ve sere serpe oturması tamamen ve kesin olarak yasaktır.

Adı geçen yerlerde, gerek yollarda erkek ve kadın seyircilerden sefihçe ve edep dışı hareket edenler ve gelip geçenlere laf atanlar olursa adı geçen kanunun 202. maddesi uyarınca cezalandırılacaktır.

Yukarıda yazılı mesirelerin hangisinde olursa olsun içki içenler ve rezalet çıkaranlar da cezalandırılacaktır.

Mesirelere gelecek satıcı, çalgıcı, arabacı takımı edepli hareket etmek zorunda olduğu için şayet sözle ve hareketle rezilce hareket edecek olurlarsa bu gibiler de kanunen cezalandırılacaktır.

Rütbe sahibi ve itibarlı bulunanlar dahi bu yasaklara riayet etmezlerse onları rütbeleri kurtaramayacaktır.

Saat 11'de seyir yerlerinde kadınlardan hiç kimse kalmayacaktır. İşbu mesirelerde gezdirilen nizamiye askerleri ve zaptiye kolları ırz sahiplerinin sırf gezinti ve istirahati için vazifelendirildiklerinden bunlara görevleri sırasında hakaret edenler olursa aynı kanunun 116. maddesine uyularak cezalandırılacaktır.

Dönemin Osmanlı başkenti İstanbul'da, Ramazan ayına mahsus sosyal hayatına dair farklı mekânlarla farklı eğlence ve merasim unsurları sergilenmiştir. İlk olarak bürokrasi ve saray mensuplarının yaşam alanları olan konak ve sarayda gerçekleştirilen mühim Ramazan etkinliklerine yer verilmesinin uygun olacağı kanaati taşınmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONAKLARDA VE SARAYDA RAMAZAN EĞLENCELERİ

Osmanlı Devleti'nde, ilim ve irfan sahibi insanların himaye altına alınmaları ve bu kişilere ait konaklarda muayyen zamanlarda toplanılıp ilim sohbetleri düzenlenmesine ehemmiyet verilmekteydi. İlim sohbetlerinin yanı sıra helva sohbetleri de, kış mevsimine tesadüf eden zamanlarda bu konakların ön plana çıkan toplantı sebeplerinden biriydi. Ramazan ayının vazgeçilmez mekânlarının başında gelen konaklarda iftar davetlerinin verilmesi geleneği, XIX. yüzyılda daha da yaygınlaşmış ve tertip edilen davetlerde gerçekleştirilen toplantılar, dönemin fikir hayatı üzerinde de tesirli olmuştur.

Türk toplum hayatında önemli bir yere sahip olan, Vezir, Sadrazam ve Şeyhülislam gibi yüksek rütbeli isimlerin ikamet yeri olan konaklar, hacim ve teşkilat bakımından küçük bir saraya benzeyen yapılarını, XIX. yüzyılın siyasi, iktisadi ve içtimai şartlarının değişimi ile yavaş yavaş kaybetmeye başlamışlardır. Vezir konaklarının devlet gücünün zirvelerde olduğu zamanlarda sahip olduğu iki-üç bin arasındaki hizmetli sayısı, XIX. yüzyılın değişen siyasi, iktisadi ve içtimai şartlarından sonra ellili sayılara düşmüştür. Konakların hizmetinde bulunan bu kişilere eğitim ve iş imkânları sağlanmış ve konağın kapıları mahallenin muhtaçlarına her zaman açık tutulmuştur (Ayverdi, 1973: 33).

Sultan Abdülaziz dönemi, ilmî sohbet ve toplantıların icrası için konakların en çok tercih edildiği dönemdi. Bu dönemdeki hemen hemen her konak birer fakülte şubesi gibiydi. Hocalara tahsis edilmiş odalara sahip büyük konaklarda, ilim ve fen meselelerinin de görüşüldüğü olurdu (Adil, 1923: 14). Dönemin en meşhur konağı, hocası İsmail Ferruh Efendi'nin konağında aldığı eğitimle tanınan, Mısır Valisi Ali Paşa'nın eniştesi olan ve sahip olduğu servetin çoğunu ilim yolunda harcamış olan Yusuf Kamil Paşa'ya (1808-1876) ait olan konaktır (Ülger, 2008: 201).

Siyasî ve ilmî faaliyetlerin ön planda olduğu konaklardan bir diğeri de Abdülatif Suphi Paşa'ya ve babası Abdurrahman Sami Paşa'ya (1818-1886) ait olan konaklar idi. Bilim akademisi hüviyetinde faaliyet gösteren ve müdavimleri arasında

Abdülkerim Efendi, Mortmann ve Mirza Safa gibi isimlerin bulunduğu bu konaklarda gerçekleşen kimi toplantılar Sami Paşa tarafından yönetilirdi (Tevfik, 1973: 75-76).

Ülger'in aktardığı bilgilere göre, birçok dil bilmesi sebebi ile 'Ebu'l-lisan' lakabı ile meşhur olan Mehmed Tahir Münif Paşa (1830-1910)'ya ait olan konak II. Meşrutiyet'e dek fikir adamlarının sohbetler düzenlediği, her millet ve dinden önemli isimlerin de bu sohbetler katıldığı bir yer idi (Ülger, 2008: 203).

3.1.Helva Sohbetleri

Osmanlı Devleti'nde, özellikle Türklerin fazlaca itibar ettiği yiyeceği olan helvanın, bilinen ve bazıları da ne bilineni ve ne de yenileni kalmış olan birçok çeşidi bulunmaktaydı. Sertoğlu'nun, Taha Toros Arşivi'nde bulunan ve Milli Kültür Mecmuası'nda yayınlanmış bir yazısından edindiğimiz bilgilere göre bu helva çeşitlerinden bazıları; Un Helvası, Gaziler Helvası, Memnuniye, İrmik Helvası, Helvay-ı Hakani, Cem Sultan Helvası, Ketten Helvası, Ayva Helvası, Hersude, Acı Helva, Kabak Helvası ve Karsanbaç'tır.

Herkes tarafından bilinen un helvasının yanında Gaziler Helvası olarak anılan çeşit, unu fazlaca kavruşan ve şekeri çokça konulan bir helva türüydü. Rumeli yönüne sefere çıkılacağı zaman ordu, Davutpaşa Çayırı'nda, Anadolu yönüne çıkılacaksa Haydarpaşa Çayırı'nda toplanır ve harekete geçileceği zaman bu helva pişirilerek askerlere dağıtılırdı. Ordu, gittiği yerde savaşıp döndükten sonra geri döneceği zaman eğer bir zafer kazanmışsa yine Gaziler Helvası hazırlanır ve orduya servis edilirdi.

Memnuniye ise, içine şeker yerine bal veya pekmez konulan Un Helvası çeşidiydi. İrmik Helvası, un yerine irmik konulması ve fıstık ve sonrasında şerbet eklenerek hazırlanan bir helva çeşidiydi ve yeni doğan çocukların kırkinci günü dolayısıyla pişirilerek ikram edilmesinden dolayı 'Kırk Helvası' olarak da anılmıştır.

Aynı ölçüde pirinç unu, nişasta ve unun yağda kavrularak ve ertesinde bal ile kaynar süt eklenerek demlenmeye bırakılmak sureti ile hazırlanan Helvay-ı Hakan-i ve en mükemmeli Sütlice Sadi Dergâhı'nda yapılan ve az kavrulmuş irmiğe bol süt ile badem veya çam fıstığı karıştırılarak ikram edilen bu dergahın helvası olarak nam salmış olan helva türleri de, hazırlaması zor fakat pek lezzetli helva çeşitlerindendi.

Sıcağa dayanmaması sebebi ile sadece kış gecelerinde ve yatsı namazından sonra yapılan Keten Helvası'nın vatanının bugünkü Sarayevo/Bosna olduğu söylenmektedir.

Karsanbaç ise, kış mevsiminde sıfırın altında soğuklarda temiz bir yerden alınan kar parçasının üstüne pekmez veya reçel dökülerek hazırlanırdı ve birçok doğu vilayetinde 'Kar Helvası' olarak da anılırdı.

Eski İran'da idamlık mahkûmların hapisanede infaz edileceği günleri beklerken, akşamın birinde kendilerine ikram edilen bir helva türü olan 'Helvay-ı Nevmedi', infazın ertesi gün yapılacağı anlamına gelmekteydi ve mahkûmlar hayatlarından ümitlerini keserler ve o geceyi ibadetle geçirirlerdi (Sertoğlu, 17-20).

Dönemin Ramazan gecelerinde, köylerden kasabalara; saraydan konaklara kadar yaygın olan bir halk geleneği olan Helva Sohbetleri kimi zaman da meddah öyküleri, kukla ve karagöz etkinliklerinin de sergilenmesi ile daha da renkli bir hal alırdı.

Kış mevsiminde, Ramazanların en eğlenceli unsurlarından biri olan Helva Sohbetleri, bilhassa İbrahim Paşa döneminin en tercih edilen toplantılarından idi. Bu toplantılara zaman zaman Osmanlı sultanları da katılmıştır. III. Ahmet, İbrahim Paşa Konağı'nda helva sohbetlerine katılan padişahlardan biridir Ali Rıza Bey, 1986: 183).

Yeni fikirlerin oluşması, bilimsel tartışmaların yapılması, kültür ve sanatta yeni arayışların geliştirilmesi, helva sohbetlerinin önemli unsurlarından idi. Osmanlı Devleti'nde, en görkemli helva sohbetleri Lale Devri'nde padişah ve sadrazamların yoğun katılımıyla görkemli bir şekilde gerçekleştirilirdi. Bunun yanında, ıslahat ve reform hareketlerinin yoğunlaştığı XIX. yüzyılda ise sohbetler, ziyadesiyle orta halli konaklarda yaygınlaşmıştı.

Orta halli halk arasında düzenlenen helva sohbetleri, büyük konaklarda toplumun ileri gelen kesimi tarafından tertiplenen helva sohbetlerine nazaran daha samimi ve neşeli bir ortamda geçerdi. Genellikle Cuma akşamlarına denk getirilmeye çalışılan helva sohbetleri, devletin ileri gelenleri, zenginler, orta halliler ve esnaf loncaları tarafından kendi çevrelerinde düzenlenirdi.

Sultan III. Ahmet ve İbrahim Paşa'ya sunulmak üzere hazırlanmış ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Halet Efendi No: 763'teki bir mecmua içerisinde bulunan Ahmet İlmî Efendi'ye ait bir risaleden anlaşılmaktadır ki, XVIII. yüzyıl helva sohbetlerinde okunan ve çeşitli nazım şekilleriyle de yazılmış manzumeler içeren saraydaki helva sohbetlerinde, öğüt, uyarı ve hayattan ders çıkarma konularında vecizelerin işlendiği ve tartışıldığı, ilim ve irfan yönüyle ön plana çıkan sohbetler düzenlenirdi. (Erdoğan, 2010: 487-503).

Gerçek'e göre çoğunlukla tatil günlerine rast getirilen Helva Sohbetleri, arifâne usulü ile gerçekleştiriliyor ise masrafları iştirak edeceklerin aralarında topladıkları paralardan, münavebe usulü ile gerçekleştiriliyor ise münhasıran sırası gelen kişi tarafından karşılanmaktaydı. Yatsı namazını müteakip kahvede toplananlar toplu halde helva sohbetinin yapılacağı haneye giderler, türlü türlü hikâyeler ve taklitler ile eğlenceli vakitler geçirirlerdi (Gerçek, 1997: 107-110).

İstanbul'da XIX. yüzyılda batılı hayat tarzının yaygın bir şekilde benimsenmesi ve esnaf loncalarının kaldırılması ile II. Abdülhamit dönemindeki kimi yasaklamalar sonucu helva sohbetleri iyice gözden düşmüştür.

3.2.İftar Davetleri

Hali vakti yerinde olanların dostlarını, komşularını ve yakınlarını iftara çağırmaları İstanbul'da asırlardan beri sürdürülen bir gelenektir (Bayrı,2007: 255).

Ramazan ayı, iftar davetlerinin yoğun olduğu bir aydı ve her hane sahibi, sahip olduğu ekonomik güç nispetinde evini eş, dost ve akraba gibi konuklarına açarak iftar davetlerinde bulunurdu. Bu davetler özellikle ileri gelen kişilerin konaklarında büyük ziyafetler halini alırdı. Vüzerâ ve ileri gelen diğer kişilerin hanelerinde özel

davetler verildiği gibi, bu hanelerin kapıları fakir halk için de açık olurdu. Hususi misafirler dışında fakir fukara için de sofralar hazırlanır, gelenler geri çevrilmezdi (Abdülaziz Bey, 1995: 254).

Eskiden servet sahibi olanların iftar davetlerinin, çok parlak ve çekici olduğuna dair İstanbul'da dolaşan rivayetler oldukça çeşitlidir. Tanınmış devlet ve ticaret adamlarının iftar davetlerinde yemekten sonra misafirlerine, dış kirası adı altında bir miktar para hediye ettikleri de olmuştur. (Bayrı, 2007: 256)

Selatin sarayları, Ayasofya'da Topkapı Sarayı civarından başlar, düz bir hat boyunca Beyazıt Cami Meydanı'na kadar uzanırdı. Bu hattın sağı Mahmutpaşa yokuşu dene yere ve sol tarafı da Kadirga Meydanı denen yerden yine Beyazıt Cami Meydanına kadar devam ederdi. Bu bölgede devlet ricaline ait pek çok konak mevcuttu. Fatih Cami hattı üzerinde ise orta halli devlet ricaline ait konaklar bulunurdu. Cerrahpaşa ve Koca Mustafa Paşa Camileri civarında da kibar konakları bulunmaktaydı (Abdülaziz Bey, 1995: 155).

3.2.1.Sadrazam Konağında Davetler

İftar davetleri arasında, Sadrazam'ın sarayındaki iftar davetleri çok önemliydi. Ramazanın on beşinin akabinde devlet memurlarının ve Sadrazamların resmi makamlarında ziyafet verilirdi (Ali Rıza Bey, 1986: 131).

Şehzadelerin dairelerine ve sultan saraylarına, eski padişah eşlerine ve bunların yalılarına gidilir ve iktisadi durumlarına göre hediyeler verirlerdi. Memurlar ise amirlerinin konaklarına giderlerdi (Ali Rıza Bey, 2001: 138).

Osmanlı Padişahları XIX. yüzyılda sadrazam ve ileri gelenlerin konaklarına iftara gittikleri gibi Şeyhülislam ve vekillerinin de konaklarına iftar ziyaretinde

bulunurlardı. Bu padişahlardan biri olan Sultan Mahmut, Vaka-i Hayriye (Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması)'den sonra özellikle Ramazanlarda Şeyhülislam ve diğer vekillerinin evlerine giderek onları memnun etmeyi adet edinmiştir.

3.2.2. Şeyhülislam Konağında Davetler

Ali Rıza Bey'in 'Bir Zamanlar İstanbul' adlı eserinden anlaşıldığına göre adı geçen dönemde, Sadrazam Bâb-ı Âli'de, Serasker ise Bâb-ı Seraskeri'de ikamet etmekteydi. 1833 senesinde, Ramazan ayının bir akşamında Bâb-ı Fetva'da Şeyhülislam Abdulvehhab Efendi'nin konağında, bir diğer akşam ise Tophane Müşiri Halil Rıfat Paşa'nın Fındıkla'da bazı zamanlar ikamet ettiği sahilhanede iftar daveti verilmiştir.

İftar davetlerinden sonra teravih namazları da eda edilirdi. 1834 senesinde, bir Ramazan akşamı Bâb-ı Seraskeri'de iftar daveti verilmiş ve davetin ertesinde teravih namazı için Beyazıt Cami tercih edilmiştir.

Bâb-ı Seraskeri'de bulunan Hüsrev Paşa'nın ve Hocapaşa'da bulunan ve Kaptan-ı Derya Çengeloğlu Tahir Paşa'nın ikamet ettiği konaklarda da iftar davetleri verilmiş ve âdet olunduğu üzere teravih namazları da birlikte eda edilmiştir (Ali Rıza Bey, 1986: 157).

3.2.3. Ekâbir Konaklarında Davetler

İstanbul'un Büyük ve Küçük Çamlıca tepeleri tamamıyla üzüm bağlarıyla çeviriliydi ve içinde birkaç odanın bulunduğu ekâbir köşkleri bulunmaktaydı (Abdülaziz Bey, 1995: 157). Geceleri büyük konaklarda ev sahipleri tarafından getirtilen müezzinlere fasıllar yaptırılırdı. Sahur vakti ile sabah namazı vakti arasında mukabele okunması adettendi. Teravih namazını müteakip şerbet dağıtımına geçilirdi. Çubuk ve kahve ikramları sürerken teravihten sonra ziyaretçilerin gelişi devam ederdi (Ali Rıza Bey, 1986: 142-143).

İftarlık olarak çeşitli ufak halka çörekler, reçeller, sucuk, pastırma, peynirler ve özellikle hurma ile zeytinler konduğu gibi ortasına da saplı, kulplu ve kapaklı elmastıraş denilen billurdan çok küçük sekiz-on kadar bardak içinde Mekke'den getirilmiş zemzem konurdu. Akşam ezanına on beş dakika kala, hane sahibi yemek odasına girer, ayakta durarak kendi sofrasına alınacak misafirlerin gelişini bekler, onları karşılar, herkes sofrada yerini alınca dairenin imamı Kur'an-ı Kerim'den bazı ayetler okumaya başlar, hazır bulunanlar da sessizce dinlerlerdi. Ramazan topunun duyulmasının akabinde oruçlar açılırdı. Yatsı namazı vakti gelince hane sahibi ile kalanlar hep beraber teravih namazı kılarlar, daha sonra geç saatlere kadar sohbet ederler ve dağılırlardı (Abdülaziz Bey, 1995: 253-256).

3.3.Ebu'l Ula Mardin ve Huzur Dersleri

Osmanlı padişahları, devletin kuruluş yıllarından itibaren ilmî ortamı canlandırmak ve kültürel gelişmeyi sağlamak için saraylarında toplantılar düzenlemiş, hatta kendileri için hocalar edinmişlerdir. Padişahların ulema ile ilişkileri açısından ise Ramazan ayının ayrı bir yeri bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde huzur derslerinin başlangıcına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mardin'e göre huzur derslerinin ilk ve sistemli olarak uygulanması III. Ahmet zamanında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından 1136'da yapılmıştır (Mardin, 1951: I/62). Oysa Kara'nın Akdoğdu'dan aktardığına göre huzur derslerinin ilk basit örneği 1132'de gerçekleştirilmiştir (Kara, 2013: 309). 1132'de basit bir örneğinin ortaya konması ve 1136'da ise sistemli bir şekilde gerçekleştirilmesi dikkate alındığında, yine Kara'nın görüşüne göre huzur derslerinin başlangıcının 1136 senesi olduğu kabul edilebilir (Kara, 2013: 310).

Huzur dersleri Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl adlı eserlerin esas alınması ile Osmanlı padişahlarının huzurunda yapılmaktaydı. Derslerin, sultanın huzurunda ve Ramazan ayına özgü olarak resmîyet teşekkül etmesi ile 1758 senesinde "Huzur Dersleri" olarak adlandırılmıştır (İpşirli, 1998: 441). İlerleyen senelerde derslerdeki hâzirûn ile derslerin sayılarında ve derslerin işlenişinde farklılıklar da ortaya çıkmıştır (Mardin, 1951: I/69-70).

Yukarıda zikredildiği gibi Huzur Dersleri'ndeki katılımcılar da farklılıklar bulunsa da padişah, dersi icra ve tekrar eden mukarrir, muhataplar ve dinleyiciler süreklilik arz etmiştir. Zaman zaman misafirlerin iştiraki mümkün olsa da bu durum padişaha daha evvelden iletilirdi. Dersler, Sepetçiler Kasrı ve Divanhane gibi farklı saray bölümlerinde, yerde, önlerinde rahle bulundurarak ve minderler üzerinde yürütülürdü (Uzunçarşılı, 1965: 219-221).

III. Selim'in tahtta geçirdiği süre içinde 1204-1216 seneleri arasında yapılan huzur derslerinin meclis yerleri ve mukarrirleri kayıt altına alınmıştır (Mardin, 1951: II/39). II. Mahmut dönemi huzur derslerinin kayıtları ceyb-i hümayun defterlerine kaydedilmiştir (Mardin, 1951: II/40-45). 1224-1228 seneleri arasındaki mukarrir ve muhataplara ilişkin bilgiler de mevcuttur (Mardin, 1951: I/169-194). 1229-1234 seneleri arasındaki bilgiler meçhul olup, 1235-1254 seneleri arasındaki huzur derslerinin mukarrir ve muhatap bilgileri ise mevcuttur (Mardin, 1951: I/196-271).

Huzur derslerine ilişkin bilgi ve kayıtların çoğu Mardin'in üç ciltlik 'Huzur Dersleri' adlı çalışmasında da aktardığı üzere, Takvim-i Vaka-i adlı resmi gazetenin nüshalarında yer almaktadır. 1266 tarihli ve 429 sayılı Takvim-i Vaka-i'de geçen habere göre, huzur dersleri padişahın nezdinde icra edilmiş ve Beyzâvi tefsirinin takibiyle derse devam edilmiştir. Meclis, Mukarrir ve Muhatapların isimleri ile rütbeleri de ayrıntılı olarak mecmuada zikredilmiştir. Örnek teşkil etmesi açısından mecmuada geçen haber aşağıda zikredilmiştir:

“Şehri siyamu mağfiretittisamevailinde huzuru dakayık-meyfurı cenabı zıllulahide feyz bahşın'ikat olan meclisi latife bu sene-i mübârekede dahi gurrayı garrayı mahi Ramazanı saadet nişandanbed ile sayeihsanvayei cenabı padişahide tayin buyurulmuş olan mukarririn ve muhatabını fezailrehin efendiler Tefsir-i Şerif-i Beyzavi'den sabıkı misullü sırası ile şehri şerifi mezkurun haftasına kadar halvetbahşı bahis ve tezkir olarak tarafı eşrefi hazreti şehriyariden mumaileyhimin her birine atayayı kesire ihsan ve haklarında iltifatı seniyye şayan buyurularak duayı mefruzuledayı cenabı cihan baniyi bilhulusül cenanyad ve tekrar eylemişlerdir.”

I. Abdülmecit zamanında 1255-1277 yılları arasındaki huzur derslerine ait kayıtlar ceyb-i hümayun defterlerinde bulunmaktadır (Mardin, 1951: I/271-365). I. Abdülaziz'in dönemine ait 1278-1292 seneleri arasındaki huzur dersleri kayıtları da ceyb-i hümayun defterlerinde kayıtlıdır (Mardin, 1951: II/48-50). V. Murat; döneminin bir yıldan az sürmesi ve Şaban ayında tahttan inmesi sebebi ile huzur derslerine ev sahipliği yapamamıştır.

II. Abdülhamit dönemi, huzur dersleri açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Döneme ait huzur derslerinin tamamı kayıt altına alınmıştır (Mardin, 1951: I/427-550). Abdülhamit döneminde huzur dersleri, Ramazan ayında haftada iki kez olmak üzere Yıldız Sarayı'nda yapılmaya başlanmıştır (İpşirli, 1998: 443) ve Arapça olarak icra edilen bu dersler, 1897 senesinden itibaren, derslerden daha çok kimsenin istifade edebilmesi adına, bazı mukarrirlerce Türkçe olarak da işlenmiştir (Pakalın, 1993: 862).

Huzur dersleri tarihi bakımından son ders Halife Abdülmecit huzurunda yapılmıştır. Halifelüğün ilgası ile huzur dersleri de sona ermiştir (Uzunçarşılı, 1965: 222).

Huzur Dersleri hakkında bilgi verilirken, dersi veren mukarrirler arasında çokça bilinen isim, Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi'den bahsedilmeden geçilmemektedir. Ömer Lütfi Efendi, huzur derslerine 1865-1876 yılları arasında muhatap, 1876-1880 yılları arasında da mukarrir olarak katılmıştır. 1881'de ise mukarrirlikten ayrılmıştır (Mardin, 1951: III/863).

XIX. yüzyılın mecmuaları, Huzur Derslerinin şekil ve muhteviyatına dair bir takım haberler vermiştir. Tekrar olmaması için dönemin mecmualarından Sabah, Takvim-i Vaka-i ve Ceride-i Havadis mecmualarında geçen üç haberi zikretmek faydalı olacaktır.

1249 tarihli 77 sayılı Takvim-i Vaka-i'de Huzur Derslerine dair haberde,

“On altıncı ve elli birinci defa rakamıyla tab olunan nusah-ı takvim-i Vakâyi'de mufassalan beyan olunduğu üzere iş bu Ramazan-ı Şerif'te dahi

yine ber-mutad Çerağan Sahil Sarayı Humâyunu'nda huzur-ı fâizunnurı İâhânedede ser-halka-i takrir olan sekiz aded sarayı Humâyunhaceleri Efendiler ile maiyyetlerinde bulunan müderrisin sıdk ayin Efendiler dersleri olan ayeti kerimeyi tefsir ve üzerine tertib eden esile ve ecvibelerin bittahkik takrir eyleyüb sırasıyla sekiz meclis karin-i hüsnî hitam olmuş ve merhamet ve şefkati kâffe enama mebzul olan atıyyelerine zam ve ilave buyurmalarıyla cümleini bir kat dahi mazhar-ı inayet buyurmuşlardır” denilmiştir.

1259 tarihli 147 sayılı Ceride-i Havadis'te ise şöyle bir haber geçmektedir:

“Ramazanın ilk günlerinden itibaren Huzuru Hümayun dersleri başlamıştır. İlk gün ilk dersi mabeyn-i hümayun hocası Akşehirli Hacı Ömer Efendi vermiştir. Her sene huzuru hümayunda yedi gün tefsir-i beyzaviden biraz yer okunur bitiminde dua edilir, padişah da ihsanlar da bulunur. Eski zamanlardan beri icra edilen bu usul Osmanlı Devleti'nden gelmektedir. Yani 12 fende ilim ve fazilet sahibi olan önce ders dinler Şeyhülislam ve diğer bilgili zatlar önünde imtihan olur ve ders vermeye başlardı. Eskiden alimler zor geçinirlermiş, ancak Valid-i Macid cennetmekân râğbet ve hürmet buyurmuştur. Şimdi de padişah ilim erbabına râğbet etmektedir. Esasen bu hususta Osmanlı sultanları, ilim adamlarına hürmet etmiş ve saygı göstermişlerdir. Bu durum tarih kitaplarından öğrenilmektedir.”

1899 tarihli Sabah gazetesinde de Huzur Dersleri'ne dair geçen kayıta “derslerin 14 Ocak Cumartesi başladığı ve planlandığı şekliyle devam ettiği” ifade edilmektedir.

3.3.1.Huzur Dersleri'nin Özellikleri

Huzur dersleri, başlangıcında belirli kurallar ve ilkeler ortaya konmuştur ve bu ilkeler çerçevesinde sürdürülmüştür fakat hilafetin kaldırılması ile tarihe karışmış olan 169 yıllık bir gelenektir.

Huzur dersleri padişahın da katılımıyla, padişahın huzurunda yapılırdı. Padişahın bulunmadığı bir huzur dersi mümkün değildi. Toplantıya katılan mukarrir, muhatap ve dinleyiciler şeyhülislam tarafından seçilir ve padişah tarafından onaylanırdı.

Huzur derslerinde, padişahın yanında bulunan mukarririn dersini tekrar edemeyeceği bir durum vaki olduğunda, şeyhülislamın seçimi ve padişahın iradesiyle vekil mukarrir seçilirdi ve vazifeyi vekil mukarrir sürdürürdü. Meclislerin yapılacağı günlerin artarda olmasına ihtimam gösterilirdi. Cuma günleri ders yapılmazdı.

Mukarrir ve muhataplar, ders öncesinde aralarında ders ile alakalı münazara yapamazlardı. Dersin takririnden önce mahremiyet, ders esnasında ise aleniyet tercih edilirdi.

Derslerin aleni olması, bay ve bayan dinleyiciler hakkında padişaha bilgi verilmesini engellemezdi. Mukarrir ve muhatapların önlerinde rahle altlarında ise minder bulunurdu. Huzur derslerinin unsurları arasında en önemli yer padişaha aitti. Ders ortamında tartışmalara asla dâhil olmayan padişah, dinleyici konumunda kalır ve sadece zorunlu hallerde müdâhil olurdu.

Meclisteki mukarrir sayısı her zaman bir idi. Muhatap sayısı süreç içinde farklılaşmasına rağmen mukarrir sayısı biri asla geçmemiştir. Mukarrir seçilen, ayete önceden hazırlanırdı..

Muhataplar, önceleri ‘talip’ sonra da ‘muhatap’ ismini almışlardır ve mukarririn yanında konumlanmışlardır. Muhataplar, seçilen ayetler için önceden hazırlanır, mukarririn tekrarından sonra soru sorar, itiraz eder, lüzumu halinde ilaveler yapardı.

Padişahın onayı ile derse katılan dinleyiciler arasında şehzadeler, valide sultanlar ve hanım sultanlar bulunabildiği gibi bunların dışındaki isimler de yerlerini alabilmekteydi. Adı geçen kişilerin her bir meclis öncesi belirlenen liste dâhilinde derslere iştirakleri sağlanmaktaydı.

Huzur dersleri için padişahın seçtiği belli başlı mekânlar bulunmaktaydı ve şeyhülislam vasıtası ile ilgililere bildirilirdi.

Huzur derslerinin icrasından evvel ‘Biniş-i Hümayun’ olarak adlandırılan biniş merasimi gerçekleştirilirdi. Huzur derslerinin önemli bir niteliğe sahip olduğunu göstermeye yönelik olan bu merasimde, padişah ve erkânı; kavuk, kaftan, iç elbise ve çarık gibi özel kıyafetler giyinirlerdi (Alikılıç, 2002: 177).

Huzur dersleri mekânlarını ‘Topkapı Sarayı İçindeki Mekânlar’ ve ‘Topkapı Sarayı Dışındaki Mekânlar’ olarak ikiye ayırmak mümkündür. Saray’ın içindeki mekânlar arasında Sarık Odası, Ağabahçesi, Has oda, Çadır Köşk, Sünnet Odası gibi mekânlar yer alırken; Saray’ın dışındaki mekânlar arasında ise Çırağan Sarayı, İncili Köşk,

Dolmabahçe Sarayı, Yıldız Sarayı, Rami Çiftliği Kışla Cami gibi mekânlar yer alırdı (İpşirli, 1998: 443).

3.3.2.Huzur Dersleri'nin İcra Şekli

Mukarrirler ve muhataplar padişahın onayı doğrultusunda belirlense de zaman zaman devreye Şeyhülislam girer ve onun belirlediği isimler de padişahın onayına sunulurdu. Huzur dersleri icrası her zaman aynı yerde icra edilmezdi. Sarayın hangi bölümünde, tefsirden hangi bölümlerin takip edileceğine padişah karar verirdi.

Biniş merasimi sonrasında meclise önce padişah girer, kendine ayrılan minderin yanında ayakta beklerdi. Ders ortamında padişah da dâhil, herkes bir minder üzerine otururdu. Padişahın özel bir makamı bulunmazdı.

Katılımcılar minderler üzerinde oturlardı fakat mukarrirlerin kullandıkları minderler diğerlerinininkine oranla bir miktar daha büyüktü. Aynı şekilde takip edilecek eserlerin üzerine konulan rahle eğer mukarrire ait ise diğer katılımcılarıninkine oranla büyük olurdu.

Yaklaşık 2 saat süren derslerde öncelikle mukarrir, daha önceden belirlenmiş olan ayeti okur ve daha önce zikredilen eserleri takip ederek ayeti tefsir ederdi. Mukarririn görevini tamamlamasının akabinde varsa sorular alınır, tüm sorulara tam bir ciddiyet içerisinde cevap vermeye çalışılırdı. Dersin ve katılımcıların ciddiyetine mugayyir sorulara müsaade edilmez, soru ve cevap bölümü uzadığında dersin süresi de kısmen uzardı.

Son fasıl mukarrirce yapılan bir dua ile nihayete ererdi. Âdet olduğu üzere katılımcılara hediye bohçaları tevdi edilir ve başta padişah olmak üzere diğer katılımcılar odayı terk ederek ders sona ererdi.

Bu bölümde buraya kadar verilen bilgiler, Kara'nın temelde Mardin'den ve derslere katılan isimlerin hatıralarından derleyerek aktardığı bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır (Kara, 2013: b.a.).

3.4.Hırka-i Saadet Merasimi

Peygamberimizin, ashabından Kab. B. Zübeyr'e hediye ettiği ve bugün Topkapı Sarayı'nda sergilenen hırka, yaygın olarak 'Hırka-i Saadet' adıyla anılmaktadır. Bu hırkadan farklı olarak Peygamberimizin Veysel Karani'ye verilmesini vasiyet ettiği söylenen bir hırka daha vardır ve İstanbul'da Fatih semtindeki camiye de adını vermiş olan bu hırkaya 'Hırka-ı Şerif' denmektedir. Sarayın Has Oda'sında, Oda Ağası'nın koruması altında olan Hırka-ı Saadet'in nöbeti 24 saat sürerdi (Atasoy, 1998: 374-377).

Osmanlı sarayına getirilmesinin akabinde padişahlar tarafından çok kere ziyaret edilen Hırka-i Saadet, Ramazan'da, muayyen günlerde resmi ziyaretlere de muhatap olmuştur. XVIII. yüzyıldan itibaren Ramazan'ın on beşinci günü öğle namazından sonra gerçekleştirilen ziyaretler için bir gün öncesinden gerekli temizlikler yapılır ve o günün sabah namazı Hırka-i Saadet dairesinde cemaatle eda edilirdi (Pakalın, 1971: 809).

1830'lu yıllarda II. Mahmud tarafından saray yaşamı cazibesini yitirmiş hemen hemen terk edilmiş, Sultan Abdülmecit döneminden başlayarak Topkapı Sarayı kullanılmamaya başlanmıştır fakat Mukaddes Emanetler, Topkapı Sarayı'ndan başka bir yere nakledilmemiş ve Hırka-i Saadet ziyareti geleneği süregelmıştır. Ziyaretlerin icrasında Hırka-i Saadet Alayları kurulmuştur. Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz zamanlarında gayet ihtişamlı olan bu alaylar, Sultan II. Abdülhamit döneminde daha sade bir biçimde ve genelde deniz yoluyla yapılmıştır (Dördüncü, 2006: 43).

Padişah'ın bizzat katılımıyla gerçekleştirilen ziyarette, Padişah sandukanın yanında, padişahın sağında Sadrazam ve solunda ise Babüssaade Ağası bulunurdu.

Katılımcıların daireye teşrifinin hemen ertesinde, İmam Efendilerin Kuran-ı Kerim tilaveti başlardı. Bunun ardından Padişah, kendisinde bulunan altın anahtarla Hırka-ı Şerif'in içinde bulunduğu sandukayı açar, sandukanın içindeki sırmalı, inci işlemeli yedi adetten müteşekkil yeşil kadife bohçayı çözerdi. Çıkan ikinci muhafaza bir çekmece idi ve bu çekmecenin anahtarı Padişah'ın muhafazası altındaydı. Padişah açtığı bu çekmecedeki Hırka-ı Şerif'e yüzünü sürer ve daha sonra da diğer davetlilerin ziyaretleri gerçekleşirdi (Es'ad Efendi, 1979: 32).

Ziyaret sırasında Hırka-ı Şerif'in yakasında bulunan düğme bir kâse içine konulur, ıslatılır, amber sürülürdü. Geri kalan su diğer sulara damlatılır, daha önceden hazır edilmiş olan münakkaş veya sade şişelere konulur ve Hırka-ı Şerif suyu olarak hediye edilirdi (Dördüncü, 2006: 43).

Bazı senelerde, bir gün sonra yani on altıncı gün gerçekleşen Harem-i Hümayun'un Hırka-ı Şerif ziyareti (İrmak, 1991: 106), Padişah ve ileri gelen devlet ricâlinin ziyaretlerinin akabinde gerçekleşirdi (Arıkan, 1993: 299).

1845 senesinde, İngiliz oryantalist White tarafından yayınlanan ve Osmanlı'ya olan bakış açısının yansıtıldığı "İstanbul'da Üç Yıl" adlı eserin birinci cildinde geçen ifadelerden anlaşıldığına göre, her yıl Ramazan ayında Hırka-ı Saadet ziyareti büyük bir ihtimamla gerçekleştirilmektedir.

"Hırka-ı Saadet odası saraydaki bir mescittir ve adı burada saklanan emanetlerden biri olan Hırka-ı Şerif'ten gelmektedir. Burada Kutsal Emanetler muhafaza edilmekte ve yılın belli dönemlerinde ziyaret edilmektedir. Olağanüstü durumlar dışında buraya yüksek rütbeli de olsa Hristiyanlar giremezler" (White, 1846: 205).

Yahya Kemal ise Tevhid-i Efkâr gazetesinin 30 Mart 1922 tarihli nüshası için yazdığı 'Ezan ve Kuran' başlıklı yazısında Hırka-i Saadet dairesinde yaşadıklarını ve özellikle aralıksız Kuran-ı Kerim okuma geleneğini etkili üslubuyla şöyle dile getirmiştir:

"Yavaş yavaş sesin geldiği pencereye yaklaştık. Baktım; yeşil, yemyeşil, ruhani yeşil bir daire. Pencereye arkasını vermiş bir hafız, öteki âleme dalmış bir ruhunistirâhatiyle okuyor. Sordum, Hırka-i Saâdet'te ne zamandan beri bu hatim indirilir? Lütfi Bey gülümseyerek kulağıma dedi ki: "Her gün! Her

saat! 400 seneden beri, geceli gündüzlü bilâ fâsıla...”Hayretten gözlerimi kapamış dinliyordum. Lütî Bey biraz malumat verdi: “Yavuz Sultan Selim Han, hilafet alâmâtı olan Hırka-i Şerif, Sened-i Şerif ve diğer Emânât-ı Mübareke’yi Mısır’dan İstanbul’a hatimler indirterek getirmiş, İstanbul’a vardığı gece, Saray’da yüksek bir mevkiye yerleştirmiş, mimarbaşı ve ustalar, asıl tevdi olunacak makamı harıl harıl inşa ederlerken, sefer yorgunluğuna bakmadan sabaha kadar ayakta beklemiş. O gece, geceli gündüzlü Kur’ân-ı Kerim okunması için vazife tertib ederek, sonuncusu bizzat kendisi olmak üzere kırk hafız tayin etmiş. İşte o günden beri bu dairede bir saniye tevakkuf etmeksizin Kur’ân-ı Kerim okunuyor. Bu hafızlar el’an kırk kişidir. Daima ikişerli nöbetle vazifelerini ifa ederler. Bu gün de bu iki hafızın nöbeti” dedi.

Hırka-i Saadet odasının ziyaretine dair dönemin mecmualarında birçok haber verilmiştir. Tekrarı önlemek adına Ceride-i Havadis, Tercüman-ı Ahval ve Takvim-i Vaka-i mecmualarından örnek haberleri vermek faydalı olacaktır.

1257 tarihli 59 sayılı Ceride-i Havadis mecmuasında Hırka-ı Saadet ziyaretine dair şu haber verilmiştir:

“Sarayı Hümayun’da mahfuz sandukada bulunan Hırka-i Şerif her sene Ramazanın onbeşinde ziyaret adeti aliyei saltanatı seniyyeden olmakla bu sene dahi Ramazanın onbeşi olan Pazar günü Hazreti Padişah mahalli mübarekeye teşrif buyurmuş ve adeti aliye üzere huzuru mutad olan resmi ziyaret icra olunmuştur.”

Bir diğer haber yine aynı mecmuanın 1258 tarihli 109 nolu sayısında geçmektedir:

“İşbu Ramazan-ı Şerif’in onbeşinci Çarşamba günü Padişah Hazretleri, Topkapı Sarayı Hümayun’a teşrif buyurup huzur-u mutad olan zevat-ı kiram hazır olduğu halde Kaide-i Aliye-i Saltanat-ı Seniyye üzere Hırka-ı Şerif ziyaret edilmiştir.”

1279 tarihli 306 sayılı Tercüman-ı Ahval’de ise Hırka-ı Saadet ziyaretine dair şu ibareler yer almıştır:

“Saltanat-ı Seniyye ba’sü füyuzat-ı ebediye olmak üzere Enderun-u Hümayun melukanede muhafaza ira-i ta’zim ve ihtiram olan tirkat-ı şerife-i hazreti risaletpenahdan hırka-i şerife-i nebeviye ala sahibuha efdalü-s salavat ve tehiyyanın be her sene ramazan-ı şerif olmasından ziyaret bahru bereketi ile tahsil şerif ve saadet olunması adet hasene-i saltanat- seniyyeden olduğuna binaen bugün zat-ı hilafetsemt hazret-i melukane zikrolunan perde-i latifei ğalihanın daire-i aliyesine teşrifi Hümayun tacidarıları vukuunda vükelayı fehâm ve sudur azam vacilei rical benam ve İstanbul payesinde bulunan dayanı zül ihtiram ile sair huzuru mu’tad olan dayan ve binde kan sıdk ittisam elbisei resmîyeleri ile hazır bulunarak hırka-ı şerife-i mezkurenin şerif ziyareti ile iktisab nisab-ı feyz ve saadet eylemişlerdir.”

1249 tarihli 77 sayılı Takvim-i Vaka-i'de ise şöyle bir haber geçmiştir:

“De‘b-i müstahsen-i Devlet-i Aliyye üzere iş bu Şehr-i Şerifi ramazan-ı mağfiret nişanın on beşinci günü huzuru mutad olan zevat Ayasofya camii Şerifinde salatı zuhru eda eyledikten sonra hırka-i Şerife ziyaretçiün sarayı mualla-yıHumâyunda kain makam-ı mahsusuna rumal ve saye-i feyz-vâye-ilâhânede ol dâulferid, sade-i teberrük ve iftiharî bâ-leb-i edebtakbil ve tebcil birle her biri mesururlbal ve iş bu safay-ı derun ve Şerh-i efsunla ol meclis-i insa-üns-i fiyuzat mahallinde sahibürriada aleyhi ekmelüs salavat vettahiyyat Efendimiz Hazretlerine kemali tazim üzere makam-ı arayı kıyam olan Padişah-ı din-i İslam edamellahütaâlâ ila ahiril eyyam Hazretlerinin imtidad-ı eyyamı ömür ve saltanatlarına Ayasofya vaizi Yusuf Efendinin tertil eylediği dua bilhayrine amin-han olarak cümlesi mazhar-ı sevab-ı cezil olmuşlardır.”

3.4.1.Baklava Alayı

Kanuni Sultan Süleyman döneminde çıkılan seferler sonucunda elde edilen zaferlerin ertesinde askerler için pilav, zerde ve yahni gibi iki-üç türlü yemekten oluşan ziyafet verilirdi. Bu uygulama Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra, ordunun başında sefere çıkan Padişahlar döneminde de uygulanarak gelenek haline getirildi. Ancak Padişahların ordunun başında sefere çıkmayı terk etmesiyle birlikte uygulanan bu lütufa mukabil olarak ulufe divanlarında çorba, pilav ve zerde ikramı yapılırken; Ramazan ayının on beşinci günü Hırka-i Şerif ziyareti sonrası ise baklava ikramı yapılmaya başlandı.

Osmanlı'da yeniçerilerin Ramazan ayı geleneklerinden biri olan “Baklava Alayı”, Ramazan ayının on beşinci günü icrâ edilen Hırka-i Şerif ziyaretinden sonra meydana gelirdi. Baklavalardan pişirilmesi ve tatlandırılması için 25 çeki odun kullanılır ve baklavalardan Padişah'ın askere iltifatı olarak saraydan yeniçeri kışlasına gönderilirdi (Esad Efendi, 1979: 33).

Oruç ayı olan Ramazan'dan evvel hükümet tarafından bazı ilannâmeler yayınlanırdı. Birisi Vaka-i Hayriyye, diğeri Tanzimat-ı Hayriyye inkılâplarından sonra yayınlanan ilannâmelerden ikincisinde Ramazan'ın on beşinci günü asker tayfasına baklava ikramı adet olduğundan o gün yeniçeriler Saray-ı Hümayun'a giderek, amirleri ve zabitleri hazır olduğu halde Silahtar Ağa huzurunda baklava tepsilerinin verilmesi hakkında bilgiler mevcuttur (Ali Rıza Bey, 2001: 200).

Hırka-i Şerif ziyaretinden sonra yeniçeriler için hazırlanan baklava tepsileri saray mutfağı önüne dizilir ve her on yeniçeri için bir tepsi baklava hazırlanırdı. Silahtar Ağa, yeniçeri ocağı için hazırlanan tepsiyi aldıktan sonra her ocağın gümüş meşinli orta aşçıları ve karakullukçuları, tepsileri yeşil ipekten yapılmış ‘futa’ adı verilen peştamallara bağlayıp, elvan sarıklara takıp, her birini ikişer kişi alarak alay halinde kışlarına götürürlerdi. Usta, müteveli, bayraktar ve karakullukçu alay esnasında, bölüklerinin önünde; baklava taşıyan nefer ise arkada olurlardı. İstanbul halkı alaya katılan yeniçerilerin geçtiği yolların etrafında alayı izleyerek ve tezahürat yaparak

baklava alayının coşkusuna katılırlardı. Baklavalılar, Yeniçeriler tarafından afiyetle yendikten sonra baklava tepsileri ve peştamallar ertesi gün saray mutfağına getirilerek iade edilirdi (Tayyarzâde, 2010: b.a. ; Ali Rıza Bey, 1986: 130).

Baklava alayı sırasında bazen yeniçerilerin taşkınlıklarından kaynaklanan istenmeyen olaylar da olmuştur. 1708/1120 senesi olaylarını Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi şöyle anlatır:

“Ramazan'da yeniçeriler, Saray-ı Hümayun'dan baklava alıp gider ilken yol üzerinde olan dükkânların camlarını kırmak gibi bi-edeplik itmekle kul kethüdâsı ve on odabaşı nehy olundu” (Öksüz, 2009: 291).

Mekân olarak XIX. yüzyıl İstanbul'unun Ramazan ayı içerisindeki eğlence hayatının en etkin yaşandığı yerler; sosyal mekânlar olarak sınıflandırılacak kahvehaneler, Direklerarası bölgesi ve Gayr-i Müslim halkın yaşam ve eğlence merkezi Galata/Pera'dır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOSYAL MEKÂNLARDA RAMAZAN EĞLENCELERİ

4.1. Resmi Dairelerde Ramazan

Osmanlı Devleti'nde, resmi dairelerdeki memurların mesai saatlerine ilişkin düzenlemeler kimi zaman mevsimsel kimi zaman da muayyen gün ve aylar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir fakat bu düzenlemelerin uygulama sahasına aktarımında bazı güçlükler yaşanmıştır. Bu düzenleme ve değişikliklerin, Ramazan ayı için de dikkate alındığı muhakkaktır fakat bu güçlüklerin anlaşılması için Osmanlı'daki bürokratik ağıın hususiyetle ilgilendiğimiz döneme dair oluşumu, işleyişi ve değişimine dair bilgilendirmenin kısmi bir düzeyde de olsa gerekli olduğu kanaati taşınmaktadır.

XIX. yüzyıl başlarında tüm devlet işleri, Babiâli olarak bilinen sadrazamlık makamından yürütölmekteydi ve bu dönemde Saray, sadece merasimlerin yapıldığı bir yapıdaydı (Findley, 1994: 48). II. Mahmut dönemindeki merkeziyetçilik, Babiâli'nin işlerini daha da yoğunlaştırdı ve hem yoğunluğu azaltmak hem de verimliliği sağlamak adına Babiâli, çeşitli bakanlıklara ayrıldı. Bu durum bir anlamda devlet idaresinin batı örnek alınarak bakanlıklar sistemi doğrultusunda yeniden düzenlenmesi anlamına da gelmekteydi (Eryılmaz, 2006: 70-71).

Sadrazamın, yetkilerinin bir kısmının nezaletlerle paylaşmak zorunda bırakılması ve bu nedenle eski siyasi gücünü ve idaredeki önemini kaybetmesi ile XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı bürokrasisi, köklü bir değişikliğe uğramış oldu (Akyıldız, 1993: 46-83). Bu yüzyılın sonlarına doğru ise yerel yöneticilik, diplomatlık, defterdarlık, müfettişlik, tahrir memurluğu ve hâkimlik gibi görevler tıpkı Batılılar gibi yerine getirilmeye başlandı (Findley, 1996: 290).

Devlet'in kuruluş yıllarından itibaren güneş doğmadan başlayan ve Sadrazam'ın izni ile güneşin batmasından bir saat evvel sona eren (Uzunçarşılı, 1988:255) mesai saatlerine yönelik düzenleme ve değişiklik talepleri XIX yüzyılda artık nezaletlerden gelmekte ve Meclis-i Vükela'da görüşölerek karara bağlanmaktaydı. II. Mahmut

döneminde oluşan nazırlıklarla birlikte, mesai bitiminde yapacakları işi kalmayan kâtiplerin dairelerini terk edebileceklerine ve amirlerin ise ortaya çıkabilecek herhangi bir acil durumda çalışmak üzere nazırlar gidene kadar dairelerinde nöbetleşerek kalmaları gerektiğine dair kararlar alınmıştır. (Findley, 1994: 163).

Tanzimat dönemine kadar kamu kurumu ve memuru fazla yoktu ve bu nedenle Cuma namazı dışında herhangi bir tatil düzenlemesi yapılmamıştı fakat sonraları kamu kurumlarının sayısı arttıkça, Perşembe günü öğleden sonrası, 1836 senesindeki bir düzenlemeyle tam gün olarak ilan edilene kadar resmi tatil olarak belirlendi. 1842 senesinde yeni bir düzenleme ile resmi tatil, 1935 senesindeki yeni uygulama ile Pazar günü olarak belirlenene kadar Cuma tam gün olarak düzenlendi (Eryılmaz, 2006: 183; Akyıldız, 2009: 50-51).

XIX. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda, memurların çalışma saatlerinde her yıl yeni oynamalar ya da yeni düzenlemeler yapılmıştır. Çoğunlukla bir saat ileri atılan mesai saatleri ile ilgili 1832 senesindeki düzenleme ile 3.30 olan mesai başlama saati 6.00’a ötelenmiştir (BOA, C.DH, 212/10598). Akşam namazının öncesine rastlayan mesaiyi bitirme vakti ise oruç sebebi ile uzatılmamış, sabit kalması tercih edilmiştir. Bu durum, oruç ayında mesai saatlerinin daha da kısalmasına sebep olmuştur. 1848 tarihli bir arşiv kaydında ifade edildiğine göre, bu senenin Ramazan’ında tüm memurlar tatil günleri hariç saat 6.00’da dairelerde mesaiye başlamış ve mesailerini akşam 10.00’a kadar sürdürmüşlerdir (BOA, HR.MKT, 21/38).

1817 tarihli bir diğer arşiv kaydına göre ise, oruç ayı ve bayram geride bırakıldığından dolayı mesai saatlerinde yeni bir düzenleme gerçekleştirilmiş ve mesai saatlerinin 2.00 ile 10.00 arası olarak değiştiği ilan edilmiştir (BOA, C.DH, 73/3603).

Ramazan’ın ilk günü devlet dairelerinin genelinde tatil olur, gazete basılmazdı. Ramazan aylarında tüm resmi daire kalemleri ise mesaiye devam ederdi. Herkesin hangi gün gelip hangi gün tatil olacağını bilmek için kalem odalarının duvarlarına nöbet cetvelleri asılır, kış ramazanlarındaki kısa günlerde resmi daireler bazı zamanlar geceleri de açık bulundurulurdu. 1864 Ramazan’ında Bâb-ı Askeri ve

Tophane Müşiriyeti daireleri geceleri saat üçten sekize kadar açık bulundurulup, gündüzleri tatil edilmişti (Ali Rıza Bey,2001: 211).

Özdemir'in Luyis Sabuncu adında bir Gayr-i Müslim'in Ramazan ayının atmosferine dair yazdığı Mart 1895 tarihli mektubundan aktardığına göre, gündüz vakitlerinde resmî daireler geç açılmaktaydı ve vakit çoğu zaman uyku ile geçmekteydi. Geceleri ise tiyatrolar ve kahvehaneler gençlerle dolup taşmaktaydı. Böyle yerlerde görevli memurların ashâb-ı sıdk ve istikametten olmalarına dikkat edilirdi zira asayiş ihlal edenler ile edep dairesinde hareket etmeyenler cezalandırılırlardı (Özdemir, 2006: 34).

1845 senesinde alınan bir kararla, Tanzimat öncesi Ramazan bayramlarında memurların bayramlaşmak maksadı ile amirlerini ziyaret etme geleneği nihayete erdi. Bayramdan sonra resmî dairelerde önce kendi aralarında bayramlaşan memurlar, akabinde müdürlerini ziyaret ederlerdi. Sonra ise farklı dairelerdeki memurlar, birbirlerini ziyaret ederek kendi aralarında bayramlaşırlardı (Özgen, 1977).

4.2.İstanbul'un Etkin Kamusal Alanı: Kahvehaneler

Osmanlı toplumunda kahvehaneler, her türlü sözel kültür ürünlerinin aktarıldığı, eğlendirirken bilgilendiren aynı zamanda sanatsal etkinliklerin de icra edildiği mekânlar olarak değerlendirilmiştir. Kahvehaneler, İstanbul'un kimliğine özellikle kültürünün gelişmesine katkı sağlayan kamusal alan niteliğinde bir kültür ortamıydı.

“Dünyanın hiçbir yerinde tütün ve kahve Türkler kadar zevkle tüketilmez” (Michaud ve Poujoulat, 2014: 51).

Kahve ve kahvehanenin İstanbul'a gelişine dair farklı kaynaklar farklı tarihler vermekte ise de en yaygın olan, Peçevi'nin görüşüdür. 1554 tarihine dek, başkent İstanbul'da kahve ve kahvehane bulunmamaktaydı.1554 senesi başlarında Halep'ten Hakem adında bir esnaf ve Şam'dan Şems adında biri gelip, Tahtakale'de kahve satmak için bir dükkân açtılar. Ehl-i keyf okuryazar takımı, buraya gelmeye ve

toplantılar düzenlemeye başladılar. Bazen kitap okur bazen de gazeller getirip, şiir ve edebiyattan söz ederlerdi (Peçevi, 1992: 258).

Peçevi'nin görüşüne ek olarak, Gabor Agoston ile birlikte 'Encyclopedia of The Ottoman Empire' adlı bir çalışmaya imza atan Bruce Masters'a göre ise kahve çekirdeği Yemen halkı tarafından 1500'lü yıllarda keşfedilmiş, çekirdeğinin işlenmesi ve suda kaynatılması ile uyarıcı mahiyette bir içecek niteliği almıştır. Müslüman geleneklerine göre kahve, zikirlerini sürdürebilmek için tüm gece uyanık kalmayı hedefleyen Sufilerin yaygın olarak kullandığı bir içecek idi. Akabinde tüm Mekke şehrinde yaygınlaşan kahve Mısır, Kahire ve Şam'a dönen hacıların yanlarında getirdiği ve XVI. yüzyılın ortalarında da başkent İstanbul'a gelen bir içecek idi (Masters, 2009: 138).

Sur içi, Beyazıt, Kapalıçarşı ve Aksaray semtlerinde yoğunlaşan kahvehaneler zamanla işsiz güçsüz takımın bir araya geldiği yerler ve fitne odağı olarak görülmeye başlanınca, yönetimin ve toplumun farklı kesimlerinin tepkisini çekmiştir ve III. Murat döneminde kahvenin yasak edilmesi maksadı ile tedbirler alınmaya başlanmıştır ama yine de tam anlamıyla başarılı sağlanamamıştır. 1538 yılında çıkarılan bir fermanla kahvehaneler tamamen yasaklanmıştır. Yeniçerilerin müdavimi olduğu Burunsuz Efendi'nin Galata'da bulunan kahvehanesi kapatılmış ve Burunsuz Efendi, kahvehanesinin önünde idam edilmiştir (Câbi, 2003: 249).

Michaud ve Poujoulat 1830 senesinde Boğaz gezileri esnasında seyyahların methettikleri kahvelerden bir tanesini bile göremediklerini, yeniçerilerin bu kahvelere el koyarak yeni muhalif isimlerle buralarda toplandıklarını ifade etmektedir (Michaud ve Poujoulat, 2014: 49).

İstanbul'da hemen hemen her mahallede bir mahalle kahvesi bulunurdu. Şehrin işlek yerlerinde ise uşaklar kahvesi, iskele başlarında hamallar, mavnacılar kahvesi ve işi gücü olmayanların müdavimi olduğu ve bir iş bulabilmek için bekledikleri her sınıf ve her sanat koluna mahsus çok sayıda kahve vardı.

Halkın oturması için açılan, kalabalık müşteri sayısına sahip, İstanbul Balıkpazarı'nda bulunan (Koçu, 1960: 1363), nadir bulunan ve halk arasında “Avur Zavur’un kahvesi” diye bilinen ve farklı kişiler bir araya geldiğinde “*Artık burasını Avur Zavur’un kahvesine döndürdüler*” ifadesi ile şöhretli bir kahvehane mevcuttu (Abdülaziz Bey, s.301-306).

Şehzadebaşı Caddesi'nde XIX. yüzyılın ikinci yarısında açılmış fakat ne zaman kapandığı hakkında bilgi bulunmayan, kısmen Sivaslıların fakat genelde Kastamonuluların bulunduğu, diğer günlerde civar konaklardaki, fakat Cuma günleri ise Yeşilköy, Çamlıca, Üsküdar ve Beykoz konaklarındaki tüm uşakların müdavimi olduğu ‘Uşaklar Kahvehanesi’, Letafet Apartmanı’nı geçtikten sonra üçüncü dükkân idi (Koçu, 1966: 4605).

Buna mukabil, Süleymaniye civarında adlarına tiryaki denilen ve afyon çiğneyenlerin müdavimi oldukları kahveler de bulunmaktaydı. Bu kahvelerin müdavimleri ise soluk benizlerinden, donuk bakan gözlerinden, kamburu çıkmış sırtlarından ve ağır adımlarından tanınmaktaydı. Haliç kıyısında bulunan bir kahve ise derviş, imam ve ulemeden önemli isimlerin buluşma mekânıydı (Michaud ve Poujoulat, 2014: 52).

4.2.1.Mehmet Halit Bayrı ve Semai Kahveleri

Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde bir saz şiiri kolu olan meydan şairleri, çalgılı kahve diye de tanınan semai kahvelerinde meydan şiiri denilen ürünlerini sergilemişlerdir. İstanbul’un bütün semai kahvelerinde üzüntü ve acının ya da sevinç ve neşenin verdiği heyecan içinde bu şiirler okunur ve dinlenirdi (Bayrı, 2007: 165).

Tophane’de, Firuzağa’da, Yeşiltulumba’da, Karagümrük’te, Aksaray’da ve Üsküdar’da en meşhurları bulunan Semai kahvelerinde, semai gecelerinde ocaklar temizlenir, semaverler parlatılırdı. Bu kahvelerin müdavimlerinin arasında belinde kuşak, ellerinde bıçak olan, yürüyüşleri ve oturuşları ile fiyakalı gençler bulunurdu. Elleri yıpranmış ve toza bulanmış kâğıt parçalarına yazılı semailer okuyan

ağırbaşlı ve vakarlı semaiciler, bazen kendi yazdıklarını okurlar, bazen de Fuzuli ve Nedim gibi şairlerin gazellerini semai şeklinde icra ederlerdi (Sema, 2002: 225-227).

Meydan şairleri, eserlerini kış ve Ramazan gecelerinde semai kahvelerinde icra ederlerdi. Kış ya da Ramazan ayı yaklaşınca bu kahvelerin duvarları yaldızlı çerçeveler içinde yangın kuleleri, denizkızı, Kız Kulesi, balıkçı kayıkları, yangın ve tulumba resimleri ile aynalarla süslenirdi. Tavanın merkezinden sarkıtılarak uçları duvarların üst kenarlarına iliştirilen renkli kâğıtlardan yapılmış zincirler ve kâğıt zincirlerin aralarından geçmek üzere yine tavanın değişik yerlerine yenedünya denilen renkli ve cilalı yuvarlaklar asılırdı (Bayrı, 2007: 165).

Semai Kahveleri'ndeki fasıllara genellikle Ramazan eğlencelerinde, teravih namazından sonra başlanırdı. Han köşelerinde kalmaya parası yetmeyen âşıklar burada misafir edilirdi. Sökün ayı denilen baharla beraber, gurbet yoluna düşen Anadolu âşıklarının, İstanbul'a gelerek, bu kahvelerde duvarlara sazlarını asmalarıyla macera başlardı (Ataman, 2006: 57).

Çalgılı kahveler olarak da anılan Semai Kahveleri, en parlak çağlarını Sultan Abdülmecit zamanında yaşamıştır ancak ikinci meşrutiyet ilan edildikten sonra yavaş yavaş gerilemeye başlamış ve I. Dünya Savaşı sırasında eski canlılığını tamamen yitirmiştir (Ataman, 2006: 57).

Semai Kahveleri'nin başlıca müdavimleri arasında tulumbacılar vardı. Bu yüzden zaman zaman 'Tulumbacı Kahveleri' olarak da adlandırılmıştır. Dönemin İstanbul mahallelerinde bulunan tulumbacı teşkilatına mensup tulumbacılar, mahallelerde yangın oldukça yangına giderlerdi. Müdavimlerinin hemen her akşam toplandığı semai kahvesi bir tulumbacı kahvesi ise, orada bulunan gençlerden güzel seslilere de rast gelinirdi ve bu gençlerin kimileri koşma, semai; kimileri de divan ve destan okurdu. Okudukları parçaların çoğunluğu tulumbacılığa ve mertliğe aitti (Gerçek, 1997: 206-208).

Tulumbacılar, Ramazan geldiğinde, kendi mahallelerinde işlek bir yerde ya da caddeye bakan işlek bir sokakta yer alan büyükçe bir kahveyi, sahibinden bir aylığına Ramazan için kiralarlardı. Kahvehanenin içini, tavanını, oturulacak yerlerini, ocak

yerini, kapısını, kapısının dışını ve etrafını elvan renkli kâğıtlardan kesilerek yapılmış şekillerle süslerlerdi (Abdülaziz Bey, 1995: 257-258).

Tulumbacı Kahveleri'nin duvarlarından birinin en göze çarpacak yerinde, renkli kurdelelerle bezenen bir arma bulunurdu. Çalgıcılara ait yer ise, çalgı sesinin her taraftan iyi duyulmasını sağlamak amacıyla kahvenin ön köşelerinden birine biraz yüksekçe ve kameriye şeklinde kurulur, gerek burası gerekse kahve ocağı, yapma çiçeklerle donatılırdı. Ahmet Deruni, Aşki, Ahteri, Behçeti, Bidadi, Celal, Derci, Enveri, Ferdi Dede, Gedai, Giryani, Deli Hakkı, Halim Baba ve İkrari; Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinin başlıca meydan şairleri arasında yer alan isimler idi (Bayrı, 2007: 166-167).

İstanbul'un çalgılı kahvelerinin bülbülleri demek olan meydan şairlerinin ve âşıklarının çoğu bugün bilinmemektedir. Bunların en ünlülerinden biri Zil İzzet'tir. Beşiktaş'ta Saman İskeleyi'ndeki çalgılı kahvesinde, musiki fasıllarını bizzat yönetirdi. Devrin büyüklerinden de himaye gören Zil İzzet'in, Ramazan süresince okuduğu maniye bir daha tekrarlamadığına dair sözler ağızlarda dolaşırdı. Zil İzzet'in kendisinden tespit edilen birkaç mani, onun bu sahada ne kadar usta olduğunu göstermektedir.

Terziye kumaş geldi

Düşünür ki ne kese

Ölçtü biçti kumaşı

Ne cep olur ne kese

Dedim bizim terziye

Hemen şu keseyi dik

Dedi çoktan biterdi

Biz onu keseydik (Ataman, 2006: 57-58).

Kış veya Ramazan geceleri devam eden bu eğlence, kış mevsimi ya da Ramazan'ın sona ermesiyle biterdi.

Meydan şairleri, bilgi ve kabiliyetlerine göre; okur-yazar, okur-yazamaz ya da okuyup-yazamaz gibi sınıflara ayrılırdı. Okur-yazar takımın gerek önceden hazırladıkları, gerekse meydanlarda hazırlıksız hemen söyledikleri şiirler, diğerlerinin şiirleriyle ölçülemeyecek kadar anlamlıdır. Okuyup da yazamayanlar ve hiç okuma yazma bilmeyenlerin eserleri, kayda geçirilemedikleri için, okur-yazar olanların eserlerine göre daha az değerlidir (Bayrı, 2007: 167).

Anadolu'nun her yerinden İstanbul'a gelen saz âşıkları, Tavukpazarı'ndaki Âşıklar Kahvesi'ne gelir, birbirleriyle karşılaşır ve imtihan olurlardı. Burada hızını alamayanlar çalgılı kahvelerde de boy gösterirlerdi. Dertli, Kemali, Bayburtlu Zihni, Ilgazlı Âşık Naili, XIX. yüzyılın önemli âşıklarıydı. Dertli; pervasız ve şuna buna sataşmaktan hoşlanan biriydi.

Tek başıma olsam Şah'a Sultan'a kul olmam

Viran olası hanede evlad-ü iyal var (Ataman, 2006: 63).

Mensup oldukları sınıflara bakılmaksızın, meydan şairlerinin meydanlarda sanatlarını icra edebilmeleri için bir ustaya uzunca bir müddet hizmet ederek destur almaları şarttı. Bir meydan şairinin terbiyesi altına girmeyi kabul eden kimse, onun çırağı sayılır ve meydana giderken ustasının sazını taşır, meydanlarda söylenen şiirleri dikkatle dinler, kabiliyeti derecesinde bunlardan faydalanır, yavaş yavaş olgunlaşır ve meydan şairi olurdu. Bunlar, yaradılışlarına ve mizaçlarına göre asıl adlarından başka bir de mahlas alırlar ya da bu mahlas kendilerine bir münasebetle ustaları tarafından verilirdi (Bayrı, 2007: 168).

4.3.Direklerarasında Ramazan Eğlenceleri

1899 (1316) senesinde Sabah gazetesinin 3287 nolu sayısında verilen bir haberin içeriği şu şekildedir.

“Havanın pek müsait olmamasına rağmen bu akşam teravihten sonra Direklerarası'nda büyük bir kalabalık birikmiş 'bin bir ayak bir ayak üstüne' sözünü doğrularcasına bütün çayhaneler dolmuş, Ramazan gecelerinin neşe

ve sevinci bütün yüzlere aksetmişti. Çocuklar da tiyatroların önünde toplanmıştı. İnce saz takımları sanatlarını icra etmiş, kimi çok kimi az alkış almıştı.”

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti’nin siyasi, sosyal ve ekonomik durumunun yanında, özellikle Tanzimat devrinde gerçekleşen fikri ve sosyal arayışları ve değişimleri de irdeleyen Fransız seyyah ve yazar De Nerval, İstanbul’a gelmiş ve Ramazan gecelerinden çok etkilenmiştir. İlk defa gördüğü bu manzarayı ‘Doğu’ya Seyahat’ adlı eserinde şu şekilde tasvir etmiştir:

“Güneş, Haliç’in gerisindeki mor ufuk hattının ardında batmak üzere idi.... Ve güneş batar batmaz her taraftan dalga dalga eseler yükseldi, muazzam bir gürültü koptu: Tophane’de top atılıyor, limandaki bütün gemiler düdüklerini öttürerek çifte bayramı karşılıyordu. Aynı anda İstanbul abidelerinin yükseldiği geri planda sihirli bir manzara belirmeye başladı. Karanlık çöktükçe kubbeler üzerinde ve minare aralarında mahyalar yanıyor, şehir ıslıl ıslıl parlıyordu. Şüphesiz mahya denilen ışıklı harflerle bir şeyler anlatılıyordu. Binlerce geminin direği gibi göğe uzanan minarelere, ışıktan halkalar takılmıştı ve bunlar o narin şerefeleri aydınlatıyor, gökyüzünü resmediyorlardı. Başka günlerde pek tatlı ve ağır olan müezzinlerin her taraftan yükselen sesleri, o gün bir zafer şarkısını, bir zafer narasını anlatıyordu” (De Nerval, 1974: 36).

Şehzadebaşı Caddesi’nin bir parçasının eski adı olan Direklerarası, Koçu’nun aktarımına göre, 1934 tarihli Belediye Şehir Rehberi’nde, Şehzadebaşı Caddesi’nin Onaltımart Şehitleri Caddesi ile Dede Efendi Caddesi’nin kavşak noktaları arasında kalan parçası (Pafta 4/40 ve 50) idi. Türk Ansiklopedisi’nde verilen bilgilere göre ise Direklerarası; Bizans çağında İstanbul’un ana caddesi Mese’nin bir parçasıydı ve o dönemdeki adı “Filadelfion” idi. Kalenderhane Cami’sinin önünden başlardı. Bu caddenin bir kısmını kaplayan sütunlar dolayısı ile Direklerarası adını almıştır (Koçu, 1966: 4602-4603).

Bayrı’ya göre ise İstanbul’un ramazan hayatı teravih sonrası başlardı ve gece hayatının merkezi Sultanahmet meydanından başlayan ve Beyazıt meydanına kadar uzanan, Divanyolu ile Beyazıt meydanından başlayan ve Şehzadebaşı ile Şehzadebaşı’ndan Saraçhanebaşı’na kadar uzanan ve tiyatro, sinema, konser,

karagöz, ortaoyunu, meddah gibi eğlencelerin yer aldığı bölgelerdi (Bayrı,2007: 256).

Direklerarası'nda piyasa ikindi vakti ve teravih namazından sonra sahura kadar sürerdi. Çayhaneler, Feyziye Kıraathanesi ve tuluat tiyatroları halkın ilgisini çokça cezbederdi (Alus, 1994: 32-34). XIX. yüzyılın Karagöz'ü, Ortaoyunu, Tuluatı, İnce Saz'ı ve Meddah'ı ile Direklerarası, İstanbul'un en hareketli ve eğlenceli sanat merkeziydi (Ataman, 2006: 272).

Direklerarası, Ramazan gecelerinin en çok tercih edilen ve dolayısıyla en fazla kalabalık olan yerlerinin başında gelmekteydi. Kahveleri ve çaycı dükkânları ile tulumacı kahveleri, önemli hazırlıklara ev sahipliği yapardı. İçleri hıncahınc kalabalıkla dolan yemek yerlerinde, garsonlar bellerinde peştamallarla, ellerinde şakırdattıkları maşaları sallayarak dört bir tarafa bağırırlardı. Kahvelerin sahipleri için garsonların genç, çevik ve bu işlerde yatkınlığa sahip olmaları çok önemliydi. Bazı kahvelerde saz şairleri de bulunurdu (Ali Rıza Bey, 1986: 146-147).

Sirkeci, Ankara Caddesi'nde, Niğdeli hamalların uğrak yeri, Sietirli İsmail Efendi'nin kahvehanesi; Çemberlitaş avlusunda bulunan, Arapgirli Sıddık Efendi ve Halil Efendi'nin işlettiği kahvehane; Çemberlitaş'ta turşucuların bulunduğu bölgede, öğle paydosunda Zeki Efendi'nin anlatımlarıyla dinleyicileri eğlendirdiği kahvehane; Beyazıt'taki Emin Efendi'nin lokantasının yakınlarındaki bol müşterili kahvehane; Beyazıt tramvay yolunu takiben Aksaray istikametine giden güzergâhta bulunan ve ortaoyunu ile karagöz sevdalılarının müdavimi olduğu kahvehane; Direklerarası'nın seyirlik oyunları ile meşhur kahvehanelerinden bazılarıdır (Canatak, 2012: 619).

Bir zamanlar arsa hüviyetinde olan ve eski Arif'in Kıraathanesi olarak nam salan Adliye Kıraathanesi'nin üst tarafındaki yere, karagözcüler çadırlarını kurardı. Ancak o civarda oturanların takip edebildiği fakat uzak mesafedekilerin katılamadığı gölge oyunu oynatılır ve meddahlar tarafından taklit unsuru da işin içine katılarak hikâyeler anlatılırdı (Sema, 2002: 139).

Direklerarası, modern Osmanlı Tiyatrosu'nun kuruluş ve gelişmesinde önemli bir yere sahiptir ancak buranın asıl eğlenceleri, geniş nitelikli hemen hemen her

kahvehane ve çayhanede Ramazan ayında sergilenen karagöz, meddah, hokkabaz ve kukla ile pehlivan güreşleri ve at canbazlığı olmuştur (Çavaş, 1994: 60).

4.3.1.Ahmet Rasim'in Kaleminden Direklerarası ve Fevziye Kıraathanesi

Direklerarası, İstanbul'da yalnız direkleri ile değil şehrin tanınan simalarının müdavimi olması ile de meşhur bir yer idi. Bir dönem Fatih ve civarında yerleşik bulunan memur takımı, padişahların Topkapı Sarayı'nı terk etmelerinin ertesinde zaman içerisinde Şehzadebaşı, Süleymaniye ve Beyazıt taraflarına Divanyolu çevresine intikal etmiştir ve bahsi geçen mekânlar ferah ve neşe verici bir hüviyet kazanmıştır.

Rasim'in 'Ramazan Karşılması' adlı eserinde verdiği bilgilere göre, Direklerarası, şairlerin bir araya toplandığı ve şehrin tam ortasında bulunması özelliği ile zarif bir mekân olmasının yanında, XIX. yüzyılın en tanınmış ve seçkin isimlerinin müdavimi olduğu çay satılan yerler olan kıraathaneleri ile de meşhur idi. Başta Hacı Reşit olmak üzere, Saatçi Mustafa, Ağızlıkçı Mehmet Efendi, hiddetli mizâcı ve tıraşlı kellesi ile nam salmış olan Hacı Murat, daha sonraları direkler kaldırılırken ortadan kaldırılan Osman Baba türbedârı Hafız Yakup, Arap Abdullah'ın arkadaşlarından Kahraman Bey, Kahveci Çitak, Tefeci lakaplı Köse Bakkal, Limoncu Vasil, Meczup lakaplı Arap İsmail, İzmirli Mehmet, Kel ve Topal Kevork, Pırgıç Ali, çok okumasıyla meşhur Kırkor, zaman zaman Çitak'ın Kıraathanesi'ne gelerek racon kesen Devehanlı Hakkı, bir zamanlar Fevziye Kıraathanesi kiracısı olan Kazım, meşhur kumarbazlardan Tatar Emin, Bahriyeli Kör Ali, Deli Emin gibi isimler Direklerarası'nın tanınmış simalarındandı.

Kıraathane fikrini İstanbul'da ilk olarak ortaya atan Sarafim Efendi olmuştur. Beyazıt'ta Okçularbaşı'nda bir yer açmış ve burayı mecmua ve farklı tür kitapların okunduğu bir merkez halinde işletmiştir. Direklerarası'nda ilk açılan kıraathane ise Mehmet Efendi'ye aittir. İçi geniş olan ve Vezneciler'den Saraçhane'ye giden yol üzerinde bulunurdu. Mehmet Efendi'nin Kıraathanesi, içlerinde Kemençeci Vasil'in de bulunduğu Kör Cevat'ın saz takımı ile de meşhurdu.

Fevziye Kırâathanesi, Mehmet Efendi'nin kırâathanesinden sonra meşhur olmuş ve dönemin İstanbul'unda bir nevi müzik okulu niteliğinde faaliyetini sürdürmüştür. Sarışın ve nazik bir beyefendi olan Kazım Efendi'nin kiracısı olarak bulunduğu zamanlarda Fevziye Kırâathanesi; Kemeñçeci Vasil, Yahudi Kemal ve Usta Kemancı Mike'den oluşan saz heyetinin icralarının yanında Tatyos'un saz takımının da icrasına ev sahipliğı yapmıştır.

Türk musikisine büyük hizmetleri geçmiş, zamanın pek kabul gören peşrev, semai ve aranağmelerini seslendiren Hanende Boğos Efendi'nin babası meşhur bestekâr Astik ile kanun ustası Şemsi, Tanburi Ovagim ve Kuzguncuklu Artin de, Fevziye Kırâathanesi'nde icra gerçekleştiren isimlerden idi.

Fevziye Kırâathanesi daha çok müzik merkezi olma özelliğini sürdürmeye sonraları da devam etmiştir ve Zekâi Dede, Hünkâr İmamı, Medenî Aziz Efendi, Hacı Arif ve Faik Beyler, Başmüezzin Rıfat Bey, K r H sаметtin ve Nedim gibi dönemin meşhur bestek rları, sazende ve hanendeleri de Kır athane'nin müdavimi olmuştur (Rasim, 1990).

4.3.2.Direklerarası'nda Tiyatro

Sultan Abdülmecit'in Dolmabahçe Sarayı'nda, II. Abdülhamit'in ise Yıldız Sarayı'nda teşekkül ettirdikleri tiyatroları (Düzgün, 2000: 67) ile bu sanat dalına verilen önem, zaman içerisinde İstanbul halkı tarafından da benimsenmiş ve bu doğırltuda Direklerarası, hususiyetle Ramazan günlerinde tiyatro gösterimlerine sahne olmuştur.

Direklerarası, tiyatro türünün müzesi niteliğindedir. Geleneksel Türk tiyatrosunun önemli unsurlarından Meddah, Ortaoyunu ve Karagöz temsillerinin değışik tür ve örneklerinin g r ld ğı Direklerarası, özellikle yaz mevsimine tekabül eden Ramazan aylarında, açık alanlarda oynanan ortaoyunları, teravih sonrası ve kimi zamanlar açık alanlarda kimi zamanlarda ise kahvehanelerde sergilenen Karagöz ve Meddahlarının

yanında, kapalı mekânlarda ve sahneli tiyatrolarında oynanan Tuluat tiyatro oyunları ile de meşhurdu.

Taha Toros Arşivi'nden edinebildiğimiz Göktaş'a ait 'Şehzadebaşı-Direklerarası' adlı çalışmada verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, Direklerarası; Komik-i Şehir Abdi Efendi'nin 'Gülünçhane'si, Küçük İsmail Efendi ile Hamdi Efendi'nin 'Lûbiyat-ı Osman-i'si, Sezai Bey'in 'Tebessümhâne-i Osmani'si, Mınakyan Efendi'nin 'Osmanlı Dram Kumpanyası' adındaki tiyatro topluluklarının sergiledikleri başarılı tiyatrolara ev sahipliği yapmıştır (Göktaş, TT-500342).

Naum Tiyatrosu başlığı altında ifade edildiği üzere, Beyoğlu ve Ortaköy gibi semtlerde bulunan tiyatroların dışında İstanbul'un üç-dört tiyatrosu Direklerarası'nda bulunmaktaydı. Hepsi ahşap ve salaştı. Mehmet Efendi'ye ait olan bir tiyatro, bir Ramazan gecesinde çökmüş, enkaz altında kalanlar ölmüştür. Bunun üzerine tiyatrolar, kâgir veya yarı kâgir şekilde inşa edilmeye başlanmıştır (Gerçek, 1997: 63).

4.3.3.Direklerarası'nda Meddahlar

Meddahlar, tüm doğu ve İslam dünyasının ilk gösteri sanatçılarıdır. Sahnesi, verilen cevapları, dekoru ve şahıslarından ziyade, meddahlık edenin zekâsı, bilgisi ve söz söylemedeki yeteneği ön plandadır.

Boratav'a göre Meddahlık, erkek ve yetişkin kitleye daha çok hitap eden bir anlatı türüydü. Konaklarda, kış gecelerinde, orta sınıf halkın müdavimi olduğu kahvehanelerde ve sürekli olarak da Ramazan gecelerinde meddah hikâyeleri anlatılırdı (Boratav, 1992: 68-70).

Önemli meddahların başında gelen Dümbüllü İsmail Efendi'ye göre Meddahlık; taklitli fıkra ve hikâye anlatmak iken (Ataman, 2006: 264), Gerçek'e göre ise meddahlık doğuya mahsustur ve bunun en önemli sebebi de şarklıların fitraten sahip oldukları dinleme yeteneğindendir. Batı dinlemekten ziyade konuşmayı sever. Batı'da herkes konuşur, dinleyen pek azdır. Batı toplumundaki meclislerde görüleceği üzere, genellikle konuşmalar takip edilmez, kimi duyduğu cümleye cevap hazırlamakla kimi ise yapacağı itiraza bir giriş cümlesi hazırlamakla meşguldür (Gerçek, 1997: 141-142).

Gerçek'in düşüncelerini destekler nitelikte, kemerini Hz. Muhammed'in önünde Hz. Ali'nin bağladığı ve Evliya Çelebi'nin onun için "meddahların ve ahilerin silsilesi ana muntehidir" tanımlaması yaptığı Suheyb-i Rumi hakkında Gökyay, Evliya Çelebi Seyahatnamesi adlı eserinde şu ifadelerle yer vermektedir:

"Pirleri Suheyb-i Rumi'dir. Hz. Muhammed'in meddahıymış. Bu kişi İslamiyet'ten Antrename okurmuş. Sonra Hamzaname'yi düzenlemişler. Hicret'in 261. yılında Eb-ül-Mea, bu esere parlaklık verip 60 cilt yapmış. Rum meddahları bu 60 cildi fihrist yaparak 360 cilt Hamzaname yapmışlar. Suheyb-i Rumi, Peygamber'in karşısında Uhud, Mekke, Bedr, Huneyn gazalarını okudukça, Hz. Muhammed ferahlar ve ona ihsanlarda bulunurmuş" (Gökyay, 1996: 225).

Meddahların repertuarında bir kısım halk hikâyeleri de yer almakla birlikte bu hikâyelerin anlatımı esnasında, formatında değişiklik meydana gelir ve hikâye karakterleri bir çeşit deformasyona uğrardı. Meddahlar, kendi dönemlerindeki günlük

olayları ve kurguladıkları metinleri ile her daim halkın dikkatini ve ilgisini çekmeyi başarmıştır. (Nutku, 1978: 87-110)

Meddah hikâyelerinde, hikâye kahramanları İstanbul'un varlıklı çevrelerinden seçilirdi. İşleri ve meslekleri olmayan bu kahramanların çoğu mirasyedilerdi ve eğlenceye çok düşkünlerdi. Bir dükkân sahibi olmak veya varlıklı bir bayanla evlenmek, bu tür hikâyelerde mutlu son olarak ifade edilirdi (Günay, 2004: 30).

Meddahlar, çevrelerini ve gördükleri kişileri inceleyerek deneyimlerini ve inandırıcılıklarını arttırırdı. Hikâyelerinde zaman ve yer kaygısı bulunmazdı. Kimi zaman uzun kimi zaman da kısa süren icralarında seçtiği hikâyelerin, şehir ve şehir halkından olması münasebetiyle seyirci ile teması her zaman etkindi (Emeksiz, 2007: 58-60).

Halk nezdinde de muteber olan meddahlar, okuma yazma bilen nükte sahibi kişilerdi. Aralarında başarılı olup da nam kazanan isimler, saraylara kadar girebilmekteydi. XVI. yüzyılda, III. Murat döneminde epeyce rağbet gören Bursalı Lalin Kaba, bu isimlerin başında gelmekteydi (Gerçek, 1997: 142-147).

Abdülaziz Bey, Osmanlı Adet ve Merasimleri adlı eserinde Meddahlara dair şu bilgileri paylaşmaktadır:

“Meddahlar ekabir huzurunda meclislerde, mehafilde hikayeler söyledikleri gibi İstanbul'un pek çok yerinde bulunan ve semt için uygun olan geniş kahvehanelerde belirli günlerde kıssahanlık yaparlardı; isteyen herkes gider, dinlerdi. Yazları bulundukları yerler, Yenikapı, Kumkapı; kışları ve Ramazanlarda ise Şehzade Cami avlusundaki kahvelerde Direklerarası, Aksaray ve Laleli'de semt kahveleriydi. Kahvehaneye alabildiği kadar birkaç sıra iskemle konur, kapı önünde oturan giriş parasını toplar, girenler sıra ile yerlerini alırlardı. Meddahlar için de herkesin görebileceği ve sesini işitebileceği yüksekçe bir yere iskemle konurdu. Vakti gelince, meddah yerini alır, eski usule uyarak elinde bastondan daha uzun bir değnek tutar, boynuna uzunca devşirilmiş yazma yemeni atardı. Eline bir de çubuk verilirdi. Çubuğu ve verilen kahveyi ağır ağır içmeye başlardı. Bundan maksat zamanın yaklaştığını anlatmak, oturanların sıkılmamasını sağlamak ise de asıl amaç; hazır olanları gözden geçirerek aralarında sanattan kimseler bulunup bulunmadığına ve ne gibi zevatın geldiğine bakıp ona göre lafi nasıl evirip çevireceğini tasarlamaktı. Başlama zamanı gelince çubuğunu yere bırakır, elindeki değneği hafifçe yere vurur ki, bu konuşmaları kesmek için bir uyarıdır, sonra ellerini çırpır “Hay Hak, dostum Hak diyerek anlatmaya başlardı” (Abdülaziz Bey, 1995: 396).

XIX. yüzyılın en meşhur meddahı 1837 senesinde vefat eden ve bir dönem padişaha da nedimlik yapan Kız Ahmet Efendi ve Yağcı İzzet'tir. (Ali Rıza Bey, 1986: 266; Emeksiz, 2007: 58).

Kıssahan ve meddahlardan saraylarda kendilerine yer edinenler, muarir ve nedim ünvanlarıyla da anılırlardı. Fatih Sultan Mehmet döneminde Mustafa adında bir kıssahan ve Balaban Lal ve Ömer isimli iki nedim sarayda vazifeliydi (Gerçek, 1997: 142-143). Hacı Müezzini, Şükrü Efendi, Musahip Çavuş, Camcı İsmail, Lüleci Mehmet, Meddah Salih, Piç Emin, Kör Osman, Mustafa Reis, Kavuklu Ali, Meddah Tevfik, Borazan Tevfik, Şerbetçi Emin ve Cerrahpaşalı Küçük Ali de XIX. yüzyılın diğer önemli meddahlarıydı (İto, 2012: 14).

Gördüğü ilgi sonrasında meddahların sanatlarını icra ettikleri yerlerin sayısı hızla çoğalmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla XX. yüzyıl başlarında, meddahların çalıştığı bazı semt ve o semtlerde bulunan kahvehane veya kıraathaneler arasında Aksaray'da Dilküşa Kıraathanesi ve Merkez Kıraathanesi; Divanyolu'nda Arif Bey Kıraathanesi ve Hürriyet Kıraathanesi; Fatih'te Reşadiye Kıraathanesi; Kadırga'da Yani Kıraathanesi; Kumkapı'da Kazım Ağa'nın Bahçeli Kahvehanesi; Sultanahmet'te Köşebaşı Kıraathanesi; Tophane'de Arnavut Ahmet Efendi Kıraathanesi ve Cihanyandı Kıraathanesi ile Üsküdar'da İsmail Efendi Kıraathanesi ve Taşçıbaşı Kıraathanesi bulunmaktaydı (İto, 2012: 8).

Sema'ya göre meddahlık mesleğinin en son ustası çok titiz ve aynı zamanda oldukça da alıngan olan, meddah İsmet idi. Semt kahvelerine bilhassa kış gecelerinde ve Ramazanlarda davet edilir, hikâye, masal ve fıkralarının sükûnetle dinlenmesini isterdi. Taklit yeteneği diğer meddah sanatçıları gibi oldukça üstündü. Kürt, Laz, Kastamonulu, Acem, Frenk, Ermeni, Çingene, Tulumbacı ve Uçarı Rum gibi karakterleri büyük bir maharetle taklit ederdi (Sema, 2002: 252).

XIX. yüzyılda Ramazan ayının en önde gelen eğlenceleri arasında bulunan meddahlar bir kahvehanede otururlar ve teravihten sonra faaliyetini icra ederdi. Aksesuarları öylesine değildi. Özellikle değneği, güçlülük simgesiydi (Lytko, 2010: 38).

Elçin'e göre, okumanın gelişmediği ve dinlemenin pek muteber olmadığı zamanlarda, sünnet düğünlerinde ve özellikle Ramazan gecelerinde meddahlara karşı Türk'ün alaka ve itibarı yüksekti (Elçin, 1997: 7).

Şehzadebaşı semtindeki kahvelerde, meddahlar, Ramazan gecelerinin vazgeçilmez unsurlarından biriydi (Tilgen, 1979: 37).

Ayrıca, meddahlık ve meddah hikâyelerine dair, Tülücü'nün bir bibliyografya çalışması bulunmaktadır ve adı geçen konuda tafsilatlı bir malumata ulaşılabilir (Tülücü, 2001).

4.3.4.Direklerarası'nda Ortaoyunu ve Tuluat

Direklerarası'nda bir diğer önemli eğlence unsurlarından olan Ortaoyunu ve Tuluat, birbirine benzer temsiller gibi görünseler de aralarında farklılıklar bulunmaktadır. Direklerarası Ramazanlarının vazgeçilmez eğlencesi Karagöz de bu iki temsile benzetilmektedir.

Karagöz kendine has perdede sergilenen bir gölge oyunu iken, Karagöz'ün perdeden meydana inmiş hali olan Ortaoyunu, 'Zuhuri Kolu' (Sema, 2002: 279) olarak da tanımlanmaktadır. Tuluat ise tiyatronun suflesizi (Gerçek, 1997: 129), bir nevi halk tiyatrosudur. Eğlendirme maksatlı ve ortaoyunundan devşirme isimlerin katkısıyla sahnelenen bir oyundur.

Ortaoyunu'nun başoyuncuları Pişekâr ve Kavuklu'dur. Kavuklu adı sonraları 'Nekre' olarak anılmaya başlanmıştır (Sema, 2002: 280). Kavuklu arkası denilen ve 'Mahalle Yetimi' olarak tanınan Cüce, Deyno, Zenne, Mirasyedi ve Matiz denilen cinaslı ve nükteli tiplerle meşhurdur. Tuluat'ta ise genellikle evin uşağı olan 'Baş Komik, Evin beyi, kızı, evin oğlu olan Mahdum Bey ve Kahya gibi meşhur tiplerle sahnelenirdi (Ataman, 2006: 250-251).

Ortaoyunu'nun kıymeti, söz sanatları oyunu olmasındandır. Ortaoyunu meydanı 'Meydan-ı Suhan' olarak tanımlanırken bu meydanda kurulan eve ise 'Yeni Dünya'

denirdi. Olaylar günlük, taklitler ise o zamana aitti. Orta oyunu bir zekâ oyunuydu. Oyuncu, zekâsı ve hazır cevaplılığıyla oyunu süslerdi (Gerçek, 1997: 126-128).

Yaz mevsiminde, halkın daha çok tercih ettiği mesire yerlerinde; kış mevsiminde ise hanlarda sergilenen ortaoyununun alanı ‘Mergi Temaşa’ ismi ile de bilinirdi ve etrafı kazıklara sarılmış ip ile seyirciden ayrı bir yerde bulunan, yaklaşık otuz arşın genişlik ile yirmi arşın derinliğe sahip bir yerdeydi. Şenklikler esnasında meydanlarda ve çadırlarda sahnelenen ortaoyunu, gerçek anlamıyla klasik biçimine XIX. yüzyılda sahnelenen oyunları ile kavuşmuştur (mit; 2014: 51-52).

Sultan Abdülaziz tahta çıktığında ortaoyuncularının meşhurlarını Hümâyun’a almıştır. Bu şekilde oyuncuların, milletin ahlakına hizmet edecek şekilde tanzim ve ıslahı amaçlanmıştır. Fakat sonraları görülmüştür ki, bu oyuncular bizatihi devlet ricâli tarafından farklı şekillere sokulmuş ve devlet ricâli ve hükümdarların taklitleri yaptırılarak eğlence unsuru olarak kullanılmaya devam edilmiştir (Ali Rıza Bey, 1986: 251).

Köprülü’nn aktardıklarından anlaşıldığına göre, II. Mahmut dönemi, diğer gösteri sanatları unsurlarında olduğu gibi ortaoyununda da parlak bir dönemdir. Enderun’da yetiştirilen mukallitler ve mudhikler padişahın huzuruna çıkarlar, latife eder, hikâye söyler ve taklitler yaparlardı. Bizzat II. Mahmut’un da zaman zaman kurulan ortaoyunu sahnelerini izlediği ve beğendiği oyuncuları saraya aldığı muhakkaktır (Köprülü, 1966: 401-402).

Gerçek’e göre, tuluatın bânisi merhum Hamdi Bey’dir. Daha sonraları Abdi, tuluatı ilerletmiş ve nihayetinde K. Hasan, oyuna son şeklini vermiştir. Güllü Agop tiyatrosundan ayrılan Faslyeciyan, tiyatro hayatından da ayrılmak istemediğinden, meşhur ortaoyuncu Hamdi’ye ulaşmış ve onu ikna ederek Kulekapısı’nda Pirini’nin gazinosunda inşâ edilmiş olan bir sahnede suflrsz olarak ‘ıngırak’ adında bir oyun oynamıştır. Bu oyun tuluatın başlangıcıdır (Gerçek, 1997: 130).

4.3.5.Direklerarası'nda Karagöz

Şamdanizade Tarihi adlı eserdeki bilgiye göre, mezarı Bursa'da belediye bahçesi karşısında olan Şeyh Ayni Abdullah Küşteri Hazretleri, irşat edeceği kişiler için gece, bir rivayete göre Yıldırım Beyazıt devrinde yaşamış 'Hacı İvaz' ve 'Hacı Evhat' adlarında iki nükteci ile perde kurar ve bu perdenin arkasına mum yakardı. Perde de vermek istediği mesajları verdikten sonra mumu söndürürdü. Fakat Ali Rıza Bey'in aktarımı ile Küşteri Hazretleri, Orhan Gazi döneminde yaşayan bir isimdi ve 1203 senesinde Muhyiddin Arabi tarafından yazılmış olan 'Fütuhat-ı Mekkiye'de geçtiğine göre karagöz oyunu, iddia edildiği gibi Küşteri'den çok daha evvel Araplar'da sergilenmekteydi. Dolayısı ile bu oyun, Osmanlı'nın yeteneklerine göre değiştirilmiş ve Yıldırım Beyazıt zamanında ise oynanmaya başlamıştır. Daha sonraları halk, karagöz oyununu bularak, helva ve düğün geceleri ile vakit geçirmeye başlamışlardır (Ali Rıza Bey, 1986: 237-244).

Gerçek'e göre, karakteri tahlil edildiğinde; kafası, suratı, hareketleri, düşüncüsü ve söyleyişi itibari ile Karagöz tamamen Türk'tür.

"O evvela her Türk gibi saf ve dürüsttür. Dost bildiği herkese evinin kapısı gibi ruhunun köşelerini açar. Bütün düşünceleri, bütün dertleri alenidir. Evinde olan biteni sokaktan geçen herkes bilir. Sabahtan akşama kadar hep karşısına çıkanlara meram anlatmakla meşguldür. Evinde karısından azar ıştır, dışarıdakilerle maraza eder fakat o her Türk gibi civanmert ve desisesizdir" (Gerçek, 1997: 138).

İstanbul'un Gölge Oyunu ile ilk tanışması ise Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı ele geçirmesinden sonra Cize'de bir oyun seyretmesi ve akabinde bu gölge oyunu ustasını İstanbul'a getirmesi ile olmuştur (And, 1977: 250-251).

Karagöz; Meddah ve Ortaoyunu gibi, halk ve saray gösterim gelenekleri içinde görülürmüştür ve özellikle İstanbul'da gelişmiştir. Bazılarının 'Hayal', bazılarının ise 'Karagöz' olarak adlandırdığı oyun, terbiye ve edep içinde sergilenirdi. Oyuncu nüktedan bir isim ise, verilen mesajlar ibret alıcı ve uyarıcı nitelikte olurdu.

Hafız Mehmet Efendi'ye ait olan ve bir XVIII. yüzyıl şenliğinden bahseden surnamede, karagöz ve kuklaya dair şu ifadelere rastlamaktayız:

“Özellikle iki tarafta olan işâre ve mahyaların süsleri, akılları zayi ederdi ve sepet ayağı denen mastabadan iki tarafta ipten ipe bağlanmış ta Piyalepaşa’ya varıncaya kadar kurulan çadırlara hadd-ü pââyân olmayıp, her birinin içinde çok sayıda raks oğlanları, kiminde gölge oyunu, kiminde hokkabaz, kiminde kuklacı, çoğunda davul ve zurna saz seslerinden o derenin içi felek taşı gibi sabahlara dek inlerdi” (Kahraman, 2008: 98).

XIX. yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda, sadece halk değil aynı zamanda Osmanlı padişahları da bu türlü oyunlara ilgi gösterirlerdi ve bazı zamanlarda Saray erkânı önünde dans ve özellikle oyunculuk yeteneklerini sergilemek için çıkanlar, arzu ile hünerlerini göstermeye çalışırlardı (Pardoe, 2004: 258).

III. Selim döneminde, meşhur Kasımpaşalı Hafız Bey ile II. Mahmut’un nedimlerinden Sait Efendi, hayal oyuncularını arasında az bulunan ve çok kabiliyetli isimlerdendi (Ali Rıza Bey, 1986: 245).

II. Abdülhamit döneminde, tiyatro sahnelerinde de canlı olarak tecrübe edilen Karagöz oyununun temsilcileri arasında bulunan meşhur Çelebi Mehmet, perdede üç yüz civarında karakter göstermiştir (Sema, 2002: 279).

XIX. yüzyıl İstanbul’unun Ramazanlarında, Direklerarası’nın kahvehanelerinde teravih sonrası başlayan eğlencelerinde yerini hep muhafaza etmiş olan Karagöz oynatıcıları, oyun sahnesinin niteliği bakımından seyirciyi göremezlerdi fakat seyircinin tepkilerini tahmin ederek birçok oyuncu tipi ile oyunu yönlendirebilirlerdi. Ümit’in, Türk Tiyatrosu üzerine çalışma yapan Martinovich’ten alıntılarla verdiği bilgilere göre, Karagöz gösterilerinde, oyunun sahnelendiği mekânın girişinin karşısında ahşap kafes ile çevrili yüksek bir alan bulunmaktaydı. Taburelere veya divanlara oturan seyircilerin karşısındaki kafesli yerde bulunan perdenin çerçevesinden aşağı tarafta, perdeyi eşit bir şekilde aydınlatmak için ışıltak veya fitillerin konulduğu bir yer vardır. Bu yer ile perde arasında ise çerçeveye monte edilmiş bir vaziyette duran ve oyunun konusu hususunda ipucu niteliği taşıyan ağaç, çiçek, ev gibi dekoratif nesneler bulunurdu (Ümit, 2014: 61-62).

Küçük çocuklar hayal sahnesi ile eğlenirler ve oynarlardı. Gaflettekiler, bu oyunu sadece vakit geçirmek için sıradan bir eğlence olarak görürlerdi. Âlimler ise bu oyunlardan ibret alırdı.

4.4.Tercüman-ı Ahval ve Canbazlar

Ramazan ayının en ilgi çeken eğlence unsurlarından biri de canbazlardı. Birbirinden farklı yetenekleriyle küçükten büyüğe Osmanlı halkının ilgisini cezbeden, yerli unsurlardan ziyade diğer ülkelerden gelenlerden müteşekkil canbaz takımları, Ramazan ayında İstanbul halkını şenlendirirdi.

Gedikpaşa'da Tramvay caddesinden Kumkapı'ya doğru giden yokuşta, eski Azak Sineması'nın bulunduğu köşede 1830'lu yıllarda 'Soulie' isminde bir Fransız'ın açtığı Canbazhane üç-dört sene faaliyet göstermiştir. Takvim-i Vaka-i'nin 149. sayısında geçtiği üzere, 1837 yılında II. Mahmut'un Varna'ya hareketi, 'Sulye Canbazhanesi'nin İstanbul'a getirilmesi için bir fırsat olmuş ve II. Mahmut'un maiyetinde İstanbul'a getirilmiştir. Sulye ailesinden on kişi, kırk oyuncu ve hizmetkâr ile otuz üç attan müteşekkil olan Canbazhane, Ramazan oyunlarını çadırlarda oynamıştır (Gerçek, 1997: 193-196).

Diğer ülkelerden gelen canbazların dışında, çeşitli hüneler icra ederek İstanbul halkının seyrine mazhar olan, Koca Mustafa Paşa semtinde bulunan ve adına Canbaziye denen, önce Eşref Ağa'nın idare ettiği, Eşref Ağa'nın ölümü sonrası ise oğlu Mehmet Ali ustanın idaresine geçen, Pazar günleri sahneye çıkan bir canbazlar kumpanyası vardı. Özellikle saray eğlencelerinde ve diğer şenlik günlerinde ip üzerinde canbazlıklar yaparlardı (Ali Rıza Bey, 1986: 297-298).

Canbazların marifetleri arasında trapezlerde dönmek, hayvanların üzerinden taklalar atmak, ip üstünde hareketler yapmak, iki uzun sırtığı ayaklarına bağlayarak rahatlıkla dolaşmak ve keskin bıçaklarla çevrelenmiş çemberlerin içinden geçmek gibi oyunlar vardı (Sema, 2002: 254).

Dönemin önemli mecmuaları arasında bulunan Tercüman-ı Ahval'in Ramazan ayına ait 1277 tarihli ve 22 sayılı nüshasında, Canbazlara dair yayınlanan bir haber mevcuttur ve haber şu şekildedir.

“Bir takım zenci canbazlar, dersaadete gelip bir müddetten beri Beyoğlu'nda oynamaktadır. Rivayet ettiklerine göre bunlar on-on beş kişiden merkep bir

kumpanya olup kendi çalar ve kendi oynar talikten olarak derlu derlu tuhaf sanatlar icra ediyorlarmış.”

Yukarıda bahsi geçen canbaz eğlencelerinin yanı sıra “At Canbazları” da Ramazan aylarında Direklerarası’nın en cazip eğlencelerinden biriydi (Koçu, 1966: 4603).

4.5.Mesire Alanlarında Eğlence ve Tembihnâme

Dönemin İstanbul’unda mesire yerlerinin sayısı oldukça fazlaydı. Haliç’teki mesire alanları ve Kâğıthane’dekiler en meşhurlarındandı ve bu mesire alanlarında ilkbahar ve yaz aylarında birçok eğlence düzenlenirdi.

İstanbul’da mesire yerlerine gitmek Lale Devri’yle başlamış, II. Mahmut ve Abdülmecit’le devam etmiş, II. Abdülhamit döneminde de yaygınlaşmıştır (Göktaş, TT-580197: 26).

Kâğıthane civarında bulunan Küçüksu mesire alanı sık koruluklara ve iki küçük dereye sahipti. Ayrıca kahveleri ve çeşmeleri (Amicis, 2013: 205) de olan bir bahçeydi. Ali Rıza Bey’e göre Kâğıthane’nin en rağbetli ve cemiyetli zamanı; bahar mevsimi ve genellikle Cuma günleriydi. Pazar günleri gidenlerin çoğu Hristiyanlardı (Ali Rıza Bey, 2011: 111).

Kâğıthane mesire yerlerini sadece Müslüman Türkler değil, zaman zaman Rumlar da ziyaret etmekte ve kendi eğlencelerini düzenlemekteydiler. Michaud ve Poujoulat, İstanbul ziyaretlerinde Kâğıthane’de Rumların, takvimlerindeki bir ermişin gününü kutladıklarından ve sayıca hayli kalabalık olduklarından bahsetmektedir (Michaud ve Poujoulat, 2014: 149).

Veliefendi, Çırpıcı, Çörekçi ve Bayrampaşa mesire yerleri de İstanbul’un güzide mesire yerleri arasındaydı. Kayışdağı, Alemdağı ve Taşdelen gibi yerler Üsküdar halkından hali vakti yerinde olanların atlar ve arabalarla gittiği mesire yerleriydi. Osmanlı yönetiminin İstanbul seyir ve mesire yerleri ile alakalı 1861 tarihinde neşrettiği bir Tembihnâme de bulunmaktadır (Ali Rıza Bey, 1986: 192/201-220).

Mesire yerlerinde Bostancı Ocağı'ndan yetişme ya da emekli mesire ustaları bulunur, bunlar hem kır kahvehanelerini işletir, hem de eğlenmeye gelenlerin kendini bilmez davranışlar ile kadınları rahatsız etmelerini engellerlerdi. Geleneksel normların hâkim olduğu dönemlerde Ramazan ayı, yaz aylarına denk geldiğinde iftarlar mesire yerlerinde verilir, yemek ve teravih namazından sonra çeşitli eğlenceler tertip edilirdi (Emiroğlu, 2002: 534).

Yaz Ramazanlarında Kâğıthane, İmrahor Köşkü, Küçüksu ve Çubuklu gibi mesire alanlarında iftarlar edilir, mehtap gecelerinde ilahilerle teravih kılınırdı (Ali Rıza Bey, 1986: 178-79).

İstanbul'daki başlıca mesire alanları şöyleydi:

Adalar Tarafı:

Büyükada'da: Çamlıklar ve tepesi

Heybeli'de: Çam Limanı

Üsküdar ve Kadıköy Tarafları:

Kadıköy'de: Kuşdili Çayırı, Yoğurtçu Çayırı, Fener Bahçesi, Kalamış ve Haydarpaşa Çayırı

Erenköy'de: Çiftehavuzlar

Kayışdağı'nda: Su menbaı

Alemdağı'nda: Orman

Çamlıca'da: Büyük Çamlıca Tepesi, Küçük Çamlıca Tepesi ve Libade

Üsküdar tarafında: Şemsipaşa Köşkü yeri, İbrahim Ağa Çayırı, Susuz Bağı, Alay Köşkü yeri ve Duvardibi.

Boğaziçi'nin Anadolu Tarafı:

Beylerbeyi'nde: Havuzbaşı

Vaniköy'de: Top mahalli

Anadoluhisarı'nda: Göksu ve Küçüksu çayırıları

Anadoluhisarı tepesinde: Kavacık

Anadoluhisarı arkasında: Hekimbaşı Çiftliği

Kanlıca civarında: Paşabahçesi, Sultaniye Çayırı, Çubuklu Çayırı, Kanlıca

Tepesi'nde Mihrabad, Kanlıca arkasında Göztepe su menbaı

Beykoz'da: Meşhur çayır, Karakulak Suyu menbaı, Beykoz Tepesi'nde Yuşa Tepesi,

Beykoz civarında Tokad Kasrı Çayırı ve Anadolu Feneri.

Boğaziçi'nin Rumeli Tarafı:

Sarıyer'de: Fırıldak Bahçesi, Hünkar, Cırcır, Fındık, Kestane, Otuzbir suları mevkileri

Tarabya civarında: Kalender

Boyacıköy'de: Fıstıklı

Rumelihisarı'nda: Baltalimanı Çayırı, Rumelihisarı tepesinde Şehitlik Tepesi

Bebek'te: Köşk yeri

Beşiktaş'ta: İhlamur, Beşiktaş arkasında Zincirlikuyu.

İstanbul ve Civarı:

Kağıthane'de: Kağıthane Mesiresi, Silahtarağa Çeşmesi

Kasımpaşa'da: Ayine Kavak Köşkü yeri, Kasımpaşa üstünde Ok Meydanı

Eyüp'te: Fulya Bahçesi, Türbe Bahçesi ve Bahariye Köşkü yeri

Makrikoy (Bakırköy) tarafı: Söğütlüçeşme, Sakızağacı, Siyavuş Paşa Çiftliği, Veli

Efendi Çayırı ve Bayram Paşa Çayırı

Ayastafanos (Yeşilköy): Florya (Abdülaziz Bey, 1995: 297-298).

4.6.Fener Alayları

XIX. yüzyılın ortalarında Doğu'ya gerçekleştirdiği seyahatinden Osmanlı topraklarına ait kısmında George William Frederick Howard, Fener Alayları'nın Haliç'te gerçekleştiğini ve oldukça göz alıcı olduğuna değinmektedir.

“Bayram gecelerinde Haliç'te fener alayları düzenlenir. Padişah saltanat kayığı ile gelir, gemiler ısırl ısıldır. Kıyıda kırmızı ve mavi ışıklar parıldar. Her yer gündüz gibi aydınlıktır” (Howard, 1978: 32)

Batmaz'ın, bir bahriye zabitanın hatıralarından derleyerek, Abdülhamit'in Ramazan ayında, Topkapı ve Yıldız Saraylarında geçirdiği zamanlarına dair verdiği bilgilerden öğrendiğimize göre, Abdülhamit, iftarını açtıktan sonra fenerlerle donatılmış, fener alaylarının süslediği yollardan geçerek Yıldız Sarayı'na giderdi (Batmaz, 2006: 79).

Akagündüz'ün, İngiliz seyyah Charles White'a dayandırarak aktardığına göre, Ramazan ayının yirmi yedinci gecesinde, hava da uygun ise güneşin batmasından yaklaşık iki saat sonra, renkli fenerler taşıyan çok sayıda kişinin refakatinde devlet merasimi ile Tophane Sultan Camii'ne giden Padişah, daha sonra, düzenlenen havai fişek gösterisini seyretmek için bitişikteki Tophane Sarayı'nda bir köşke yerleşirdi (Akagündüz, 2006: 149).

4.7.Serasker Kulesi ve İftar

II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasını müteakip bir kule yaptırılmıştır. Günümüzde Beyazıt'ta, İstanbul Üniversitesi merkez kampüsü içinde Serasker dairesi avlusunda bulunmaktadır ve Yangın Kulesi olarak da bilinmektedir.

Bu kuleden şehri kuşbakışı görebilmek mümkündü. Tepelere dağılmış ya da deniz kıyısında sıralanmış birçok mahalle, anıtlar, kahverengi evler, yangınlardan arta kalan yerler, ağaç kümeleri, camiler ve minareler rahatlıkla seçilebilen yerlerdi (Michaud ve Poujoulat, 2014: 12).

Yangın Kulesi iftarı, yıldızlar ve minarelerde, kandillerin seyrinin, ayın karanlık olduğu bir zamana rastlatılması maksadı ile Ramazan'ın yirmisinden sonra gerçekleştirilirdi. İstanbul, Üsküdar ve Tophane taraflarında yakılan kandiller ve mahyalar, gemilerin fenerlerinin ışığı seyirlik bir manzara oluştururdu. Kule'deki iftara katılmayı arzulayanlarla eğlenceli âlemler yapılırdı. Kararlaştırılan akşam için, gerekli isimlere haber verilirdi. Davetliler davete gelmeseler de yemekleri gönderirlerdi. İftar için gelenler Beyazıt Cami'nde toplanırlar ve beraberce kuleye çıkarlardı. Oruç iken kuleye tırmanmak her ne kadar zahmetli olsa da çıktıktan sonra etrafın güzelliği çekilen zahmeti unuttururdu (Ali Rıza Bey, 1986: 176-177).

4.8.Pera ve Galata'da Eğlence

XIX. yüzyıl İstanbul'unda Tanzimat ile birlikte değişmeye başlayan eğlence anlayışının en çok müşahade edildiği yer özellikle Gayr-i Müslimlerin mukim olduğu Galata ve Pera idi. Yabancılar daha çok Ceneviz mahallesinde, binaların birçoğu yeni ve kâğır olan fakat oldukça dar sokaklara sahip Galata ve Pera'da (Raif, 1896: b.a.) yaşarken, Müslümanlar ise İstanbul'da yaşamaktaydılar (Çelik, 2016: 48).

İstanbul Belediye Teşkilatı (Şehremaneti) kurulurken, büyükşehir belediye dairelerine ayrılmıştır. Galata, ilk örnek daire olan altıncı dairenin kuruluşuna ev sahipliği yapan yerdir. (Koçu, 1971: 5883).

Zarifi, Pera'ya (Stavrodromi) ilk olarak Frenkler'in taşındığından bahseder ve yerleşmenin ilk işaretinin, yabancı büyük elçiler tarafından inşa ettirilen görkemli malikâneler olduğunu ifade eder. Büyükelçilerin buraya yerleşmesi ile Frenkler, tehlike anında veya çaresiz bir durumda sığınabilecekleri temsilciliklere kavuşmuşlardır (Zarifi, 2002: 57-58).

Özellikle tiyatro oyunlarının sergilendiği yer olan Pera'ya çoğunluğu yabancı milletlerden ve isimlerden müteşekkil oyuncu grupları gelirdi. Bunlardan biri, Amicis'e göre, Pire'den gemiye binmiş bir Rum tiyatro kumpanyasıdır (Amicis, 2013: 4).

Hem Haliç'e hem de Boğaz'a komşu olan Pera, bir nevi zarafet ve eğlence bölgesiydi. Gayr-i Müslim konakları ve göz kamaştıran dükkânlarının yanında, tiyatroların ve kulüplerin sıralandığı, 1846 yılında ise İstanbul yerlilerinden iki Avrupalının bir opera evi açtığı, birkaç sene sonra da bir filarmoni orkestrasının kurulduğu (Koçak, 2011: 156) Pera, eğlence ve kalabalık açısından Galata'dan daha yoğun bir görüntüye sahipti. Amicis'in şu ifadeleri dönemin Pera'sındaki sosyal hayatı betimleme açısından kayda değerdir.

“Avrupalı sokağın ortasında yüksek sesle konuşuyor, gülüyor, şakalaşılıyor; Müslüman ise gurbette gibi ve başını İstanbul'daki kadar dik tutmuyor” (Amicis, 2013: 59).

Pera'dan Sarayburnu ve Üsküdar'ın seyri de mümkündür. Aralarında mesafe bulunsa da Eyüp ve Boğaziçi harika bir perspektif sergilemekteydi. Michaud ve Poujoulat, bu seyri bir gösteriye benzetmiştir:

“Bu büyük gösteri o kadar canlı ve değişken ki, hayran olduğunuz bir tablo kaybolur kaybolmaz, yerini hemen bir başkası alıyor, bu kez bu yeni görüntüye hayran oluyorsunuz” (Michaud ve Poujoulat, 2014: 13).

1839'dan sonra İstanbul'a yönelik çok geniş kapsamlı şehir tasarımı projelerinden biri olan ve Joseph Antonie Bouvard'ın adıyla anılan 'Bouvard'ın Bulvarları' projesine göre At Meydanı, Beyazıt Meydanı ve Yeni Cami Meydanı yeniden yapılandırılacaktı (Çelik, 2016: 142-143) fakat bu proje hayata geçirilemedi. Buna karşın 1875 yılında, Fransız mühendis Gavand'a ait olan bir proje ile Galata (Karaköy) ve Beyoğlu (Pera) semtlerini birbirine bağlayan 573 metre uzunluğunda bir tünel projesi hayata geçirilmiştir (Göncüoğlu, 2014: 63). Şehir hayatına sosyal, kültürel ve aynı zaman da mimari açıdan katkı sağlayan bu ve benzeri projelerin gerçekleştirilmesi, dolaylı yoldan İstanbul'un eğlence hayatına da çok ciddi katkılar sağlamıştır.

Kahvehaneler bahsinde genellikle Türk kahvehanelerinden bahsedilir fakat Amicis, dönemin İstanbul'unda Galata'yı tasvir ederken Rum ve Ermeni kahvehanelerinden de bahsetmektedir (Amicis, 2013: 54).

4.8.1.Naum Tiyatrosu

Bosco adında bir İtalyan tarafından temsiller vermek amacıyla, Galatasaray karşısında bir tiyatro kurulmuştur. Dönemin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'nın ilan ettiği hükümet fermanının alınması (Sevengil, 1962: 18) ile kurulan tiyatronun açılışını takip eden ilk günlerde Bosco, sihirbazlık gösterileri de gerçekleştirmiştir (And, 1972: 200-201).

Beyoğlu'nda tiyatro seyir kültürünün başlatıcısı olan ve Beyoğlu yaşamının vazgeçilmezleri arasında bulunan Naum Tiyatrosu, bugün Çiçek Pasajı olarak bilinen 'Hıristaki Pasajı'nın yerinde bulunmaktaydı. (Duhani, 1982: 62). Gerçek'e göre ise Naum Tiyatrosu, Galatasaray'ın karşısında başlayıp, Balıkpazarı'na doğru giden ve adına "Sahne Sokağı" denilen sokağın sağ başında bulunan, içinden Hıristaki Pasajı'nın geçtiği "Cite De Pera" adlı büyük bir binanın yerinde bulunmaktaydı (Gerçek, 1997: 60).

Bosco'dan sonra Halepli Katolik Mihail Naum tarafından alınan tiyatro, tamir edilmiş ve 1844 yılında Naum Tiyatrosu olarak faaliyetini sürdürmüştür. 1846 yılında çıkan yangında zarar gören tiyatro binasının yerine, bir İngiliz mimar olan M. Smith tarafından 1848 yılında bir taş bina yapılmıştır. Bu taş bina, 1870 yılında meydana gelen ve Beyoğlu'nun üçte ikisini yok eden, dokuz bin ev ve iki bin kişinin ölümü ile sonuçlanan büyük Pera yangını neticesinde tamamen yanmış ve kullanılamaz hale gelmiştir (Amicis, 2013: 252). Mihail Naum, bu olaylar neticesinde tiyatroyu yeniden yapılandıracak gücü kendinde bulamamış ve tiyatroculuğu bırakmak zorunda kalmıştır (Sevengil, 1969: 21).

Naum, tiyatrosunu tamamıyla kendi imkânları ile açmamıştır. Osmanlı yönetimince desteklenmiştir zira bu dönemde tiyatro kurmak ve işletmek sadece Sultan'ın fermanı ile mümkündü.

Naum'a göre, Osmanlı toplumu tiyatro kavramına alışık değildir ve yeni bir eğlence anlayışı olmasından dolayı, kuracağı tiyatronun dolacağından endişe duymuştur. Bu endişelerini Osmanlı hükümetine bildirmesi üzerine 1852 senesinde İstanbul'da

tiyatro işletme hususunda tekel olmak amacıyla bir imtiyaz talep etmiştir ve on yıllık bir imtiyaz iznini elde etmiştir. Bu imtiyaz ile tiyatro ve opera faaliyetlerini Naum'dan başka kimse sürdüremeyecektir (Sevengil, 1969: 36-37).

Naum'un elde ettiği bu imtiyaz kendisine verilen ilk imtiyazdır ve 1862 senesinde beş yıllık olmak üzere ikinci bir imtiyaz hakkını daha elde etmiştir. İkinci imtiyaz ile vergi ve gaz ücretinden muaf tutulmuştur (Gerçek, 1941: 3).

Naum Tiyatrosu yalnızca üst düzey yabancı konukların değil, padişahın da bizzat kendisinin sıkça ziyaret ettiği ve temsilleri, kendisi için özel olarak ayrılan locasından izlediği bir tiyatroydu. Sultan Abdülmecit senede birkaç defa, Sultan Abdülaziz ise cülusu sırasında defalarca tiyatro temsillerini izlemişlerdir (Ali Rıza Bey, 1986: 306). Sultan Abdülaziz kendisinden sonra tahta geçecek olan Şehzade Murat'ı yanına alarak Naum Tiyatrosu'na getirmiştir. Seyir sonrasında ise padişah oyunculara ve Naum'a para vererek onları ödüllendirmiştir (Sevengil, 1969: 38)

Sevengil'e göre, Beyoğlu dışında bulunan, nüfusun çoğunluğun oluşturan ve İstanbul yakasında ikamet eden Müslüman Türklerin tiyatro etkinliklerine katılamamalarının sebebi; temsillerin gece verilmesi, sokakların karanlık olması ve ulaşım araçlarının azlığı iken (Sevengil, 1969: 28), And, bu sebeplere Müslümanların yabancı dil bilmemelerini de eklemiştir (And, 1972: 82).

Naum Tiyatrosu'ndan evvel de Beyoğlu'nda çeşitli tiyatrolar bulunmaktaydı. Gerçek'e göre bunların en eskisi Jüstinyani'nin tiyatrosu idi. Bir diğer tiyatro ise 'Lüksemburg Kahvesi' diye anılan yerdeki 'Verde Tiyatrosu' idi. 'Konkoridya Tiyatrosu' ise Galatasaray'dan Tünel'e doğru giderken sol tarafta bulunan 'St. Antonie Kilisesi'nin yerinde bulunmaktaydı. Hasköy'de Ermeni okulunun yanında 1861 yılında inşa edilen ve faaliyeti sadece üç sene süren 'Şark Tiyatrosu', 'Naum Tiyatrosu' sahibinin bu tiyatroyu rakip olarak telakki ederek mahkemeye başvurması üzerine mahkeme kararıyla kapatılmıştır.

Yıldız Sarayı'nda, Sultan Abdülhamit'in yaptırdığı 'Yıldız Tiyatrosu'nda operalar ve İtalya menşeli tiyatro kumpanyaları sergilenirdi. Önü kafesli ve iki sıra locası vardı ve ortadaki geniş loca Abdülhamit'e aitti. Mekagyan adında Ermeni bir sanatkar

tarafından açılan ve Ermenice temsillerin verildiği ‘Ortaköy Tiyatrosu’, Ortaköy semtinde; eskiden Ermenice temsiller verilen ‘Aziziye Tiyatrosu’ ise İcadiye-Bağlarbaşı yolunun solundaki ilk sokak olan “Temaşa Sokak”ta yer almaktaydı. (Gerçek, 1997: 61-63)

4.9.Değişimin Mimarı Osmanlı Tiyatrosu

Pera’da, şehrin üst tabakasına hitap eden tiyatrolarından farklı olarak, halkın daha yoğun ikamet ettiği Beyazıt’ta kurulan Osmanlı tiyatrosu, dönemin en önemli iletişim biçimiydi. Halkın kültürel açıdan eğitim seviyesini yükseltme amacıyla kurulmuştur. Gördüğü destek ile de uzunca bir süre faaliyet gösterebilmiştir.

Osmanlı tiyatrosu, toplumsal yaşamda var olan ikiliği ortadan kaldırma çabasına karşılık gelmektedir. Tanzimat sonrası atılan önemli bir kültürel adım olan Osmanlı tiyatrosu, padişah, sadrazam ve aydın kesim tarafından gördüğü destekle halkın Batı’ya karşı var olan önyargısını ortadan kaldırma adına atılan önemli bir adımdır (Koçak, 2011: 21,114).

XVIII. yüzyılda Avrupa başkentlerine sefirler gönderilmiş ve bu sefirler aracılığıyla saray, ilk defa tiyatroyla tanışmıştır. Saray, tiyatroyu denemekten çekinmemiştir. Pera (Beyoğlu)’da tiyatro kurma çalışmalarını, bazı imtiyazlar ve maddi yardımlarla desteklemiştir.

1844 yılında kurulan, 1846 ve 1870 yangınları ile çok ciddi tehlikeler atlatan, Halepli Mihail Naum’un kurucusu olduğu Naum Tiyatrosu, Osmanlı yönetiminin desteklerine ve kendilerine sağlanan imtiyazlara rağmen faaliyetini sürdürememiştir. Hükümet ise bu defa tiyatro etkinliğinin daha geniş bir nüfusa ulaşması amacıyla, 1870 senesinde Güllü Agop’a Türkçe oyunlar oynatmak şartıyla imtiyaz vermiştir. Bu sayede tiyatro artık belirli bir zümrenin eğlencesi olmaktan çıkmaya başlayacaktır.

Türklerin doğrudan tiyatro ile meşgul olmalarının hoş karşılanmayacağı düşüncesi, tiyatro sahibi ve müdürü olarak başka bir ismin ortaya çıkmasına sebep olmuştur ve

Ali Paşa tarafından, vazifeye Ermeni asıllı bir Osmanlı vatandaşı olan Güllü lakaplı Agop Vartovyan getirilmiştir (Sevengil, 1934: 21).

Güllü Agop, İstanbul'da Üsküdar, Eyüp ve Beyoğlu'ndan müteşekkil bölgelerde Türkçe temsiller verme tekelini devletten on yıllık imtiyazla almıştır. Bu imtiyaz karşılığında tiyatronun İstanbul'da gelişmesi için belirli bir ortalamanın altına düşmeyecek sayıda temsil verilmesi ve temsil verilecek semtlerin sayılarının artırılması vardı (And, 1972: 240).

Osmanlı Tiyatrosu'ndaki on yıllık çalışma süresinden sonra tiyatronun yönetiminden ayrılan Güllü Agop, Şehzadebaşı'nda yeni bir tiyatro açmak için uğraşmış fakat başarılı olamamıştır. 1882 senesinde II. Abdülhamit tarafından saraya alınmıştır ve Müslüman olup adını Yakup olarak değiştirmiştir (Sevengil, 1962: 142).

Namık Kemal'in 'Vatan Yahut Sisistre' adlı temsilini 1873 senesinde bu tiyatroda ilk defa sahneye koyan Agop'un kabri Beşiktaş'ta Yahya Efendi Tekkesi'nin haziresinde bulunmaktadır (Göncüoğlu, 2014: 436).

Osmanlı Tiyatrosu, İstanbul nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Müslüman Türklerin yaşadığı Beyazıt'ta bulunan Gedikpaşa semtinde açılmıştır.

Koçak'a göre Osmanlı Tiyatrosu'nun İstanbul'un bu bölgesinde açılması bir tesadüf değildir. Bu duruma sebep olan pek çok toplumsal olay olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yenileşme sürecinde Tanzimat; Galata ve Pera'da yaşayan Gayr-i Müslim ve azınlıklar ile Tanzimat'ın aktörü olan bürokratların ve üst düzey kesimin gündelik yaşamında batılı tarzda yenilik ve değişikliklere yol açmasına rağmen, Müslüman Türk nüfusun ağırlıkta olduğu İstanbul yakasında yaşayanların hayatlarında herhangi bir değişime yol açmamıştır. Bunun, halk ile devlet arasında bir mesafeye sebep olduğunu fark eden bürokratlar ve dönemin münevver isimleri, Osmanlı Tiyatrosu'nun açılmasına destek olmuşlardır ve öncülük etmişlerdir. (Koçak, 2011: 224)

Yalnızca Türkçe oyunların sergilenmesi şartı ile on yıl boyunca faaliyet göstermesi hususunda imtiyaza sahip olan Osmanlı Tiyatrosu, aynı zamanda Türkçe oyunların

yazılmasında ve tiyatro türünde meydana gelen ilk gelişmelerin görülmesinde de pay sahibi olmuştur.

Güllü Agop'tan önce Naum Tiyatrosu'nda, Abdülhamit'in huzurunda Türkçe temsiller verildiği bilinmekle birlikte 1867 senesinde Karabet Papasyan adında birinin teşviki ile Güllü Agop'ta da Türkçe temsiller verilmeye başlanmıştır. 1867 Ramazan'ı birkaç Türkçe temsilin verilmesiyle geçirilmiştir (Gerçek, 1997: 164-165).

Terakki mecmuasının 1868 senesindeki bir nüshasında Osmanlı Tiyatrosu'nda Ramazan ayı içindeki temsillerle ilgili şu ifadeler rastlanmaktadır.

“Gedikpaşa'da Tiyatro-yı Osman-i'de Ramazan-ı Şerif'in yirmi sekizinci pazartesi akşamı yani Salı gecesı Güllü Agop marifetiyle Efsane-i Fuzuli Beray-ı Leyla ve Mecnun baziçe-i pür-fünunu beş perde olarak Mustafa Efendi'nin tertip ve telifi üzere icra olunacaktır” (Gerçek, 1997: 166).

Osmanlı Tiyatrosu'nda her ne kadar ilk Türkçe temsiller verilmişse de, Türk zevkine uymayan eser tercihleri, Türk şivesine uygun olmayan tercümeleri ve Türk ahengine yakışmayan telaffuzu ile ne Güllü Agop ne de seyirciler tatmin olabilmişlerdir. (Gerçek, 1997: 170)

Osmanlı Tiyatrosu, adını almadan önce, daha sonra gösterimlerin yapılacağı Gedikpaşa'daki bina satın alınmıştır ki bu binada daha önce Mösyö Sulye adında bir Fransız tarafından temsiller düzenlenmekteydi (Sevengil, 1934: 20).

Sulye Canbazhanesi olarak bilinen ve 1868-69 yılları arasında tiyatroya dönüştürülmüş, Çarşıkapı'dan Kumkapı'ya doğru inen geniş caddenin üzerinde sol cennahta, köşe başında konumlanan Osmanlı Tiyatrosu, caddeden ve sokaktan büyükçe bir duvarla ayrılan, geniş bir avlu içinde bulunmaktaydı ve dıştan ahşap bir bina görünümündeydi. Üç katlı locası, büyük sahnesi ve şık salonuyla oldukça gösterişliydi (Ofloğlu, 2003: 12).

Dönemin İstanbul'unda oldukça ilgi gören ve maddi kazancı iyi olan Osmanlı Tiyatrosu, zamanın tüm oyuncularını bir araya getirmişti. Neredeyse her oyun kapalı gişe olarak oynanmaktaydı ve oyuncularının maaşları yüksekti (Ofloğlu, 2003: 11).

1290 yılında yayınlanan bir vesikaya değinen Gerçek, Osmanlı Tiyatrosu'nun idareci kadrosu, aktör ve aktrisleri, yerli ve yabancı piyes ve dramları, operet ve vodvilleri ve komedyaları hakkında verdiği tafsilatlı bilginin yanında tiyatronun locaları ve oturulacak diğer yerleri ve fiyatları hakkında da oldukça doyurucu bilgiler vermektedir. (Gerçek, 1997: 156-161).

İbret mecmuasının 11 Mart 1873 tarihli sayısında bulunan, Namık Kemal'in Osmanlı Tiyatrosu'nu Avrupa'daki örnekleri ile mukayese ettiği ifadeleri, Sevengil'in aktarımı ile şu sözlerle ifade edilmektedir:

“Memlekette nadir olarak teşebbüs olunan terakki eserleri halkın zekâsı sayesinde demir yolu süratiyle ilerlediği gibi, oyunculuk da şu birkaç senenin içinde hiç umulmaz derecelerde ilerlemiş, Avrupa'da yüz seneden beri teessüs etmiş tiyatrolar senede sekiz oyun verirken, bizim beş senelik tiyatro seksen oyun veriyor; hem de verdiği oyunlarda Avrupa'nın ikinci, üçüncü derecede tiyatrolarından aşağı kalmıyor” (Sevengil, 1968: 177)

Eğlence unsurlarından ziyade farklı nitelikte ve özgün olarak değerlendirilebilecek etkinlik ve merasimlerin gerçekleştirildiği yerler, dini mekânlardır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

DİNİ MEKÂNLARDA RAMAZAN

5.1.Kandillerin Yakılması ve Mahya Kurulması

Osmanlı Devleti'nde mahya kurulması ve kandillerin yakılması mübarek gecelerde, kandillerde, Ramazan akşamlarında, bayramlarda, bazen padişahın tahta cülusunun sene-i devriyesinde, bazen de fetih yıldönümlerinde camilerin, türbelerin içini ve dışını, özellikle minareleri ve şerefleri aydınlatma demektir (Kara, 2005: 181).

Kandillerin yakılması ve mahya kurulumu nitelikleri açısından iki ayrı başlık ya da mesele gibi görünse de işlevleri itibariyle aynı başlık altında kullanılması da mümkündür.

Günümüzde mahya ve kandil denince akla sadece Ramazan'ın gelmesi muhtemeldir ki bu, yaygın bir kullanım olması dolayısıyladır.

İstanbul'da bulunan camilerin minarelerinin Ramazan gecelerinde kandillerle ve mahyalarla ilk olarak I. Ahmet zamanında donatıldığına dair yaygın kanaatin aksine, Bozkurt'un Selaniki'den aktardığına göre, Osmanlı'da mahyacılık ve kandillerin yakılması tecrübesinin tarihi daha eskiye, Sultan III. Murat'ın Şubat 1558 tarihli bir emrine, Kandil gecelerinde minarelerin kandillerle donatılmasını istediği tarihlere dayanmaktadır (Bozkurt, 2003: 397).

Mahya ve mahyacılık denince akla hep İstanbul gelmiştir. İstanbul'un, bu hususta ilham kaynağı ve merkez bir şehir olarak nitelendirilmesi, topografyasından kaynaklanan görünürlüğünden olduğu düşünülebilir.

Süleymaniye Cami, coğrafi konumu ve mimari imkânları ile mahyacılık geleneğinde ön plandadır. Ru'yet-i Hilal'in görülmesi üzerine kandilin ilk yakıldığı yer Süleymaniye'dir.

Ramazan gecelerinde mahya kurulması, Süleymaniye, Sultanahmet ve Valide Sultan Camilerine has bir gelenek iken, III. Ahmet döneminde Damat İbrahim Paşa'nın

gayretleri ile Ayasofya, Beyazıt ve Şehzade Camilerinde de uygulanmaya başlanmıştır (Ali Rıza Bey, 2001: 194).

Bir ucu minarelerinin şerefelerinde diğer ucu ise cami avlusunda yüksekçe bir yere bağlanmış kandil uçurtmalarının asılı olduğu büyük camilerde kılınan teravih namazı ertesinde, cami avlusuna toplanan seyircilerin meraklı bakışları arasında bu uçurtmalar uçurtmacı tarafından salıverilirdi. Uçurtmacıya hediyeler tevdi eden seyircilerin bir sonraki seyri Ayasofya Cami'nin kubbesi seviyesindeki kandillerin diğer top kandillerle beraber yakılması olurdu (Ali Rıza Bey, 1986: 153).

Konu ile alakalı dönemin mecmualarında çeşitli haberler mevcuttur fakat tekrar olmaması maksadı ile Ceride-i Havadis'te geçen iki haberi zikretmek örnek olması adına faydalı olacaktır. Haberlerin ilki 1256 tarihli 11. sayıda geçmektedir:

“Ramazan-ı Şerif'in altıncı Pazar gecesı Padişahımız efendimizin sulb-ü şahanelerinden bir sultanları dünyaya teşrif etmiş ve Fatıma Sultan tesmiye buyrulup üç gün beş vakitte tavb edilmesi ve üç gece kandil donanması olması ferman buyrulmuştur. Ramazan münasebetiyle cümle minareler kandil ile perzin iken veladet-i hümayun sebebiyle her bir mahalle dahi künakün resimli kandiller ile tezyin olunmakla saye-i şahanede âleme bir başka sürur el vermiş ve cümle halk hulus kalb ile padişahımız efendimizin şehzade ve sultanlarıyla daima sürur ve sefada olması duası edilmiştir.”

Yine aynı mecmuanın 1258 tarihli 109. sayısında geçen bir diğer haber şu şekildedir.

“Bu sene Ramazan ayı sebze ve meyvenin bol olduğu zamana tesadüf etmiştir. Halk güven ve huzur içinde alış-veriş yapıp geceleri çarşı ve Pazar açık olup halk gezip eğlenmektedir. Gündüzleri ikindiden sonra camilere, bilhassa Beyazıt Camii'ne toplanılıyor, kimi ders alıyor, kimi de vaiz dinliyor. Padişah da ikindi namazı için Beyazıt Camii'ne gelip halkın kendisini görmesine izin veriyor. Akşam camilerde kandiller yanar, etraf mahyalarla donanır.”

5.1.1.İlk Mahya Kurulumu ve Mahya Çeşitleri

Öncelikle büyükçe bir kâğıt üstüne iki minare arasındaki mesafe nispetinde bir çizgi çizilir ve alt tarafına harfleri üzerine eşit aralıklarla kandillerin asılı bulunacakları yerleri gösteren noktaların yerleştirildiği yazı yazılırdı. Noktaların yukarısında bulunan çizgiye birer hat çekilir ve bu çizgilerin boyları ölçülerek her biri için o

boyda bir ip hazırlanırdı. İplerin bir ucuna makara, diğer ucuna ise bir kandil kutusu bağlanmak suretiyle resim, her bir kandil ipinin yazıdaki pozisyonuna göre aralarındaki mesafe ölçülerek, o mesafelere eş uzunluktaki iplerle makaralar birbirine bağlanırdı. İki minare şerefesi arasına gerilen kalın bir üzerine makara kullanılarak mahya asılırdı (Toy, 1986: s.43).

Mahyacılar kuracakları mahyanın küçük bir örneğini saraydan gönderilen kırmızı veya yeşil atlas üzerine çizerek tekrar saraya gönderir, saray tarafından beğenilip onaylanırsa mahyacı tarafından mahya kurulurdu (Ünver, 1940: 8).

Minareler arasında veya tek minareli camilerde minare şerefesi ile kubbe âlemi arasında kurulan mahyaya 'dış mahya', caminin içinde ana kubbenin tam ortasından sarkıtılarak kurulan mahyaya ise 'iç mahya' denirdi. Minare külahından şerefeye veya minare pabucuna kadar minareleri dikey bir şekilde ve birkaç hat halinde inen kandillerle donatmaya da 'kaftanlamak' veya 'kaftan giydirmek' denirdi (Kara, 2005: 185-186).

İç ve dış mahyalarda Ramazan'ın ilk günlerinde 'Ya Ramazan' ve 'Bismillah', gibi karşılama niteliğinde ifadeler kullanılırdı. Buna ek olarak Allah'ı ve Peygamberimizi, isimleriyle yüceltici ifadelere de yer verilmekteydi. 'Ya Hazreti Allah', 'Ya Kerim', 'Ya Hazreti Fahr-i Âlem', 'Lailahe illallah', 'Şefaât Ya Resulallah' bu ifadelerden bazılarıydı. Zaman zaman günün problemlerini ve beklentilerini yansıtan mahyalar da minarelerde yerini almaktaydı. 'İnnafetahna leke fethan mubina', 'Hubbul vatan minel iman'; 'Men sabere zafere' bu ifadelerden en yaygın olarak kullanılanlardandı. Ramazan'ın son gecelerinde ise 'Elveda' ve 'Elfirak' gibi ifadeler kullanılmaktaydı (Bayrı, 2007: 257-258).

5.2.Cami Sergileri

Ramazan ayında özellikle büyük birkaç cami çevresinde sergiler açılmaktaydı. Ramazanın ayrılmaz bir parçası haline gelen sergilerde kitap, tespih, tütün gibi çok farklı şeyler sergilenmekteydi. Ziyaretçilerin namaz sonraları buralara uğrayıp alışveriş yapmaları ve ahabları ile sohbet ederek iftar vaktine kadar zaman geçirmeleri halk arasında önemli bir etkinlikti.

Sultan Beyazıt ve Fatih camileri avlularında her yıl Ramazan ayında sergiler açılması adettendi. Bu sergilerde teşhir olunacak eşyalar önceden hazırlanırdı. 1861 yılı Ramazan ayında Beyazıt sergisinin kira bedeli 4300 kuruşla Sahaf Kayserili Mehmet Efendi’de kalmıştı (Ali Rıza Bey, 1986: 147).

Beyoğlu’ndan eşleriyle birlikte sergileri gezmeye gelene yabancılar beğendikleri eşyayı satın alırlardı. Bazı kimseler sergilerde oturan meşhurların yanlarına gelir ve şaklabanlıklar yaparak tespih gibi hediyeler satın aldırırlardı. Feshane fabrikalarında dokunan kumaşların sergilendiği mekânlarda Çin işi yemek ve sofrta takımları bulunurken İran menşeli halı ve seccade sergilerinde de pek güzel çalışmalar sergilenirdi (Ali Rıza Bey, 1986: 159-60).

Abdülaziz Bey’e göre de, Eyüp Sultan, Fatih, Beyazıt ve Ayasofya gibi selatin camilerinin avlularına Ramazan aylarında sergiler kurulurdu. Bu sergilerde tespihler, kitaplar, el yazması Kuran-ı Kerimler cam dolaplar içine konularak sergilenirdi. Misafirler, geçici olarak dükkâna dönüştürülen yerlerde ağırlandı. Akşamları halkın iftar edebilmesi için cami kapılarının dışındaki tablalarda simitler, çörekler ve Ramazan pideleri bulundurulurdu (Abdülaziz Bey 1995: 251-252).

Cami önü sergilerine ek olarak, Sultanahmet Meydanı’nda, 3.500 m2’lik bir alana dikdörtgen bir planla kurulan ve 1863 yılında beş ay boyunca ziyarete açık tutulan ‘Sergi-i Osman-i’ adıyla İstanbul’un ilk fuarı kurulmuştur. Bu fuarda, meydandaki serginin yanı sıra katılımcılara yönelik sosyal etkinlikler ve eğlenceler de düzenlenmiştir (Gömcüoğlu, 2014: 480-481).

5.3.Kadir Alayları

Sultan Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde her sene, Tophane’de Nusretiye Cami’nde Kadir Alayı düzenlenirdi. Kara ya da deniz yolunu kullanan Padişahın geçeceği yerlere kandil ve fenerler dizilir ve maytaplarla aydınlatılırdı. Tophane Meydanı’nı dolduran kalabalığın yanı sıra Talimhane’ye komşu haneler de misafirlerle dolar taşardı. Eyüp ve Ayasofya Camileri sabaha dek açık olur, ilim

adamları zikir ve ibadetle meşgul olurlardı. Kadir Gecesi, minarelerin baştanbaşa kandil ile donatılması geceye gösterilen hürmetten ileri gelmekteydi. Kadir gecesi Ayasofya Cami'nde iftar etmek adet haline gelmişti (Ali Rıza Bey, 1986: 179).

Kadir gecesine has bir kutlama unsuru olan Kadir Alayı, dönemin mecmualarında haber olarak da geçilmiştir. Tekrar olmaması için Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkar ve Ceride-i Havadis mecmualarında yer alan konu ile ilgili haberleri zikretmek faydalı olacaktır.

1278 senesindeki 163 sayılı Tercüman-ı Ahval'de geçen haberde kandillerin tezyin edilmesi ve namaz sonrası şenliklere değinilmiştir:

“İşbu ramazanı şerifin yirmi yedinci Cuma gecesi Kadir Gecesi'nin idraki sebebiyle gaz ve kandillerin künakün tezyin edilmesi, padişahın Tophane-i Amire Camii'ne teşrifi olmuş, namaz sonrası şenlikler icra edilmiştir.”

1280 senesindeki 175 sayılı Tasvir-i Efkâr'da ise şu şekilde bir habere yer verilmiştir:

“Tahkikimize göre Kadir gecesi Cami-i Nusret'te edayı salat için bir mutad alay ve alaylı Tophane'ye teşrifi Hümayunu vuku-u musammim imiş.”

1259 senesindeki 151 sayılı Ceride-i Havadis'te geçen haber de şu şekildedir:

“Ramazan'ın yirmiyedinci Kadir Gecesi, Zat-ı Hazret-i Melukane yatsı vakti haşmet ve saltanatla Ayasofya Camii'ne teşrif buyurmuştur. Ve kezirkah-ı Hümayun meşaleler ve mehtaplarla tenvir olunmuştur.”

5.4.Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey ve Mevlevihanelerde Ramazan ve Musiki

XIX. yüzyıl İstanbul'unda Ramazan ayının idrak edildiği ve merasimlerin sergilendiği bir yer de tekkeler idi. Üzerlerinde koyu renkli ve bol bir hırka taşıyan dervişler başları önlerinde kolları saklanmış olarak sema töreni denilen bir tür merasim icra ederlerdi.

İstanbul, tarikatların en meşhuru olan bir Mevlevi tekkesine ev sahipliği yapmaktaydı. Pera'da bulunan bu tekkede, Amicis'in ifadesiyle “insana gözü açıkken hayal gördüren” merasimler icra edilirdi (Amicis, 2013: 360).

XIX. yüzyıl'da İstanbul halkı arasında oldukça rağbet gören eğlence unsurlarından biri de musiki idi. Yalnızca Pera ve Galata gibi batılı tarzda eğlence unsurlarının yoğun bir şekilde faaliyet gösterdiği yerlerde vakit geçirenler için değil aynı zamanda dini merasim ve pratiklerin icra edildiği Mevlevihanelerde de müşahede edilen bir unsurdur.

Mevlevihanelerde zikir merasimleri yanında bir diğer önemli unsorda musiki hayatıydı ve XIX. yüzyıl Osmanlı idarecileri tarafından da desteklenmekteydi.

XVIII. yüzyılda, ileri gelen ilim adamlarından olan ve iki defa Rumeli sadaretinin başında bulunan Abdülbaki Arif Efendi, musikide çok mahir, neyzenlikte de benzersizdi. Şiir sanatında da kabiliyetli olan Arif Efendi, 'Reisü-l Küttap Arif Efendi Divanı' namıyla meşhur bir 'Miraciye' yazmış ve her sene Miraç kandil'i gecesinde büyük bir topluluk ile birlikte Hz. Eyüp'ün türbesinde okutturmuştur.

XIX. yüzyıl için saray musikisi sahasında en çok destek ve gelişmenin görüldüğü dönem için III. Selim dönemi örnek gösterilmektedir. 'Suzidilara' makamının mucidi olan III. Selim, 1811 tarihinde Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi iken vefat eden Abdülbaki Dede Efendi'nin notaya dökerek kendisine sunduğu enfes bir eser olan 'Ayin-i Şerif'i bu makamla bestelemiştir.

Şark musikisini hakkıyla icra eden önemli ustalardan biri de Galata Mevlevihanesi şeyhi Ataullah Efendi'dir. Saray'ın hizmetinde bulunan ve III. Selim döneminin meşhurlarından biri de "Cennet Filizi" namıyla malum Kerim Efendi'dir. Musikideki uzmanlığı dolayısı ile önce müezzinbaşılığa, akabinde II. Mahmut döneminde ikinci imamlığa ve sonrasında ise birinci imamlığa yükseltilmiştir.

Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Celal Efendi, Ali Efendi ve sonraları şöhretli olan Cemil Bey, pek kabiliyetli tanburi ustaları idi. Galata Mevlevihanesi Neyzenbaşısı Yusuf Dede'nin icrasını çok beğenen IV. Murat, kendisini saraya almıştır. Padişahın ölümü ertesinde Beşiktaş Mevlevihanesi'ne şeyh olmuştur.

1798 senesinde vefat eden Derviş Mehmet Efendi, Galata, Beşiktaş ve Kasımpaşa Mevlevihaneleri'nin Neyzenbaşısı idi. Ney'i ustaca icra ederdi ve sesi de çok güzeldi. Eyüp Cami hatibi iken Abdülmecit Han'ın cülusunda bir Cuma selamlığı bu

camide icra edileceğinden dolayı kendisine ferman edilen hutbeyi okumuş ve padişahın takdirine mazhar olmuş, önce ikinci imamlığa, sonra da birinci imamlığa terfi ettirilmiştir.

İsmail Dede Efendi, meşhur bir Mevlevi idi. III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde sarayda fasıllarda ve müezzinbaşılıkta bulunmuştur. Abdülmecit Han'ın tahta geçişinden önce vefat eden Dede Efendi, besteleri ve şarkılarıyla meşhur olmuştur.

Bu dönemde şehrin Gayr-i Müslim zenginlerinin bir kısmı da Osmanlı musikisini beğenmekteydi. Köçeoğlu Agop Efendi ve Tülbentçi Andrias Efendi ve oğlu bu isimlerin önemlilerindendi. Beyoğlu konakları ve Çamlıca köşklerinde toplanarak müzik ziyafetleri verirlerdi. Musevilerin hemen hemen hepsi musikiye karşı meyilliydi. Özellikle kadınları besteler yapar, semailer okurdu (Ali Rıza Bey, 1986: 269-284)

5.5.Ceride-i Havadis ve Vakıf Odalarında Ramazan Görevlendirilmeleri

Dönemin önemli mecmualarından Ceride-i Havadis'in 1280 tarihinde, Ramazan ayının yirmi birinci günü çıkarılan 1186 numaralı sayısında Sultan Abdulaziz'in Ramazan ayının son yedi günü için namaz kılacağı camilerin isimleri ve ilgili vakıf vazifelilerinin hazır bulunmalarına dair haberi şu şekildedir:

“Selatin-i Azam Huzurat-i Evkaf-ı Celileleriyle Evkaf-ı saireden muin olan vezaif ve meaşi ikdemçe verildiği mesellü saye-i şevketiye Hazreti Şahanede bukre dahi zirde muharrer mevkilerde iğta kılınacaktır.

Hazreti Şahanelerin Ramazanın son yedi gecesi muhtemel namaz kılacakları cami listesi ve vazifelilerin hazır bulunmalarına dair;

Ayasofya-i Kebir-i Vakıf Odası'nda;

22. Pazartesi gecesi: Ayasofya ve Sultanahmet Han birinci ve ikinci vazifelileri

Süleymaniye Vakıf Odası'nda;

23. Salı gecesi Süleymaniye ve sultan Beyazıt ve Şehzade ve Fatıma Sultan ve Humaşah Sultan vazifelileri

24. arşamba gecesi: Fatih Sultan Mehmet Han ve Sultan Selim ve Haseki ve Hekimoğlu Ali Paşa vazifelileri

25. Perşembe gecesi: Laleli Vakıf Odası 'nda vazifeli ve Doğaköy ve Meaşı Hamidiye Vakıf Odası 'nda;

26. Cuma gecesi: Hamidiye ve Şehid Mahmut Paşa ve Atik Ali Paşa ve Hazreti Halid

26. Cumartesi gecesi: Valide-i Cedid ve Mihrişah ve Kılıç Ali Paşa

27. Pazar günü: Sultan Osman ve Mahmutpaşa ve Merzifon ve Kemankeş ve Köprülü ve Üsküdar'da Atik Valide ve Selimiye ve Cedid Valide vazifelilerinin vakıf odalarında gelmeleri ilan olunur."

Ramazan ayı farklı toplumsal ve mekânsal unsurlarca farklı nitelik ve nicelikte yaşandıktan sonra sıra, başkentin tüm tabakalarınca hasret ve merakla beklenen bayram arefesi ve bayram günlerine gelir.

ALTINCI BÖLÜM

RAMAZAN'DA BAYRAMLAŞMA MERASİMLERİ VE ADETLERİ

6.1.Çocukların Bayram Eğlenceleri

Ramazan gecelerinde hayal oyununa gidebilmek, çarşılarda gezip istediğini satın almak, akranlarıyla buluşup eğlenmek çocuklar için vazgeçilmez bir eğlence anlayışıydı. Anne ve babalarından harçlık alıp mümkün olduğu kadar tasarruf yaparak Ramazan için para biriktirmeye çalışırlardı.

Ramazan bayramlarında herkes gücü yettiği ölçüde çocukların isteklerine uygun elbiseler hazırlardı. Çocukların çoğu bu elbiseleri yataklarının yanlarına koyar, tüm gece bu şekilde uyurlardı. Bayram sabahları erkenden kalkarak giyinir ve hazırlanırlardı. Camiden dönen babasının, annesinin, ellerini öper, bayram bahşişlerini alır, ikram ettiklerini de yedikten sonra yakın akrabalarını tebrike ve ziyarete çıkarlardı.

Ramazan ayında İstanbul'un çocukları büyük midye kabuklarının içine zeytinyağı koyar ve pamuktan yaptıkları fitilleri yakarak midyeleri küçük bir kandil haline getirilerdi. Buna ise 'yer mahyaları' denirdi. Cami avlularına gemi, çiçek ve top gibi şekillerde mahyaları kuran çocuklar, namazdan çıkanlardan 'yağ parası' veya 'mahya bahşışı' toplarlardı (Emeksiz, 2009: 260).

Ekâbir çocukları, mürebbiyeleri olan lalalarıyla birlikte Ramazan Bayramı için süslü sepet ve kutulara konarak hazırlanmış şekerleri alarak yakın akrabalarına gider, onların ellerini öper ve gittikleri yerlere ebeveynlerinin selamlarını götürürdü. Halk çocukları ise pederleriyle birlikte akrabalarından yakın olanlarına bayram tebrikine gider, akrabaları da mendil vermek suretiyle çocukları sevindirirlerdi (Abdülaziz Bey, 1995: 267).

Bayram yerlerine lalalarıyla birlikte gelen kibar çocukları yalvar yakar salıncaklardan birine yahut dolaba bir-iki defa biner, heveslerini alırlardı. Yine

lalalarının izniyle horozlu veya kuşlu şekerler veya kuşlokumu ve simit satın alır, dolaşarak diğer çocukları seyredirdi (Abdülaziz Bey, 1995: 268-269).

Şehrin kimi meydanlarına ve cami avlularına kurulan bayram yerlerinde salıncaklar, atlıkarıncalar, tuluat kumpanyaları ve canbazlar gibi eğlence unsurlarından başka, baloncular, düdükçüler, oyuncakçılar ve her türlü yiyecek-içecek satanlar da yer alırdı. Başkentin çocukları elbiselerini giyinirler, salıncaklardan inip atlara ve eşeklere koşarlar, bunlardan bıkınca da tuluat kampanyalarının ve canbazların çadırlarını doldururlardı.

Bayram yerleri arasında en meşhurları Şehzadebaşı ve Sultanahmet Camilerinin avlularına ve Unkapanı ile Kasımpaşa'daki Tabakhane meydanlarına kurulurdu (Bayrı, 2007: 273-274). Hemen her çocuk bayram günlerinde, yemek, içmek, eğlenmek için az çok para harcardı. Anne ve babalar da bayram günlerinde çocuklarını sevindirmek için onların isteklerini ellerinden geldiği kadar karşılamaya çalışırdı.

6.2.Ekâbir Konakları'nda Bayram

Osmanlı İstanbul'unda, Ramazan ayı ile bayramı çok önemli olduğundan, herkes gücünün yettiğince yiyip içmek ve eğlenmek için elinden geleni yapardı. Halk, Ramazan'da karagöze gider ve sahura dek şehrin sokaklarını dolaşırdı. Bayram geldiğinde ise elbiselerini giyer ve İstanbul'un eğlence mekânlarına giderek eğlenirlerdi. Ramazan bayramı, İstanbul'da dört gözle beklenirdi. Ramazan Bayramı'na mahsus elbiseler diktirilirdi.

Konak sakinleri kendileri için kıymetli elbiseler hazırlatırlardı. Ev ve konaklarda bulunan cariyelerin elbiseleri bayramdan önce dikilir ve bohça içine konularak hazır edilirdi. İç çamaşırları ve bu çamaşırların içine yerleştirilen bahşışler, selamlık halkına bayram gecesini dağıtıldı.

Konakların aşçıbaşları bayrama mahsus un helvası yapar bir tepsi içinde, kenarlarında balmumu süslemelerle hareme gönderirlerdi.

Hanelerin hanımları, çocuklarının mektep hocalarının evlerine süslü sepetlerde şekerler gönderirdi. Hane sahibinin bayramını tebrik maksadı ile gelen misafirler devlet ricalinden ise karşılama heyetinde ağaların yanında Kâhya Efendi de bulunur, gelenin koltuğuna girer ve hane sahibinin odasına götürürdü. Misafirler ayrılacağı zaman tekrar Kâhya Efendi'ye haber verilir ve usulüne uygun bir şekilde uğurlanırlardı. Misafirler, hanedeki görevlilere orta bahşişi bırakırlardı.

Hane sahibinin uygun görmesi halinde misafirlere çubuk veya kahve ikram edilir, aksi halde yalnız şeker ve kahve vermekle yetinilirdi. Bir kısım misafirlere yalnız Kâhya Efendi'nin odasında kahve, çubuk ikram edilir, onlar da 'Paşa Efendimizin eteklerinden öper ve hürmetlerimizi arz ederiz' der, dönerlerdi. Ramazan Bayramı'nda tebrikler bu suretle üç gün sürerdi. İlk günü gelmek hürmet ifade ettiğinden büyükler o gün gelir, memurlar ve diğer zevat ikinci gün, diğerleri ise üçüncü gün gelebilirlerdi. Bu üç gün boyunca misafirlere kakuleli kahve ve akabinde şerbet verilmesi eski kibar âdetlerdendi (Abdülaziz Bey, 1995: 261-263).

6.3.Sadrazam ve Padişah Bayramlaşmaları ve Bayram Alayları

Bayram merasimleri, diğer bir deyişle muâyede, dönem dönem yapılan değişikliklerle birlikte Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar sürdürülmüştür..

Osmanlı İstanbul'unda Ramazan ve bayramların en yoğun ve ihtişamlı yaşandığı mekân, Topkapı Sarayı idi. 'Teşrifat-ı Kadime' olarak adlandırılan saray protokolü gereğince, Ramazan ayında düzenlenen Hırka-ı Saadet ziyareti, Baklava alayı, Kadir alayı gibi törenlerden ayrı olarak bayramdan üç gün önce başlayan ve bayram günleri boyunca aksatılmayan saraya özgü merasimler ve kutlamalar söz konusuydu (Sakaoğlu, 2000: 25-26).

Saray'da Ramazan Bayramı merasimleri, cülus törenlerinden sonra en fazla ehemmiyet gösterilen ve saray geleneği içerisinde teşrifat kaidelerinin en kapsamlı tatbik edildiği törenlerdi. Hazırlıklara günler öncesinden başlanır, saraydaki her daire baştan aşağı elden geçirilir ve temizlenirdi. Tamire muhtaç yerler onarılır ve saray sakinlerine yeni giysiler dikilirdi.

Bayram günü geldiğinde haftalar öncesinden başlanan tüm hazırlıklar tamamlanmış ve devletin tüm kurumlarıyla katılacağı görkemli merasime geçilmiş olurdu.

Esad Efendi'ye ait 'Teşrifat-ı Kadime'den öğrendiklerimize göre, bayramın birinci günü sabah namazını Hırka-i Saadet Dairesi'nde eda eden Sultan, arefe gecesinde hiç uyumaz ve geceyi ibadetle geçirirdi. Sabah namazı sonrası Has Oda'ya geçer ve hizmetliler, Sultan'a, resmi kıyafetini usulünce giydirip hoş kokular sürerek kendisini merasime hazır hale getirirlerdi. Merasim öncesi, Sultan'ın yanında Has Oda'da, Muâyede-i Havas adı verilen başta Darüssaade Ağası olmak üzere silahtarın, musahiplerin ve Enderun'dan ileri gelenlerin katıldığı küçük bir tebrik merasimi yapılırdı.

Bu tür merasimlerde altın işlemeli taht, bayram sabahı, üzerindeki tezyinatı tamamlanarak Bâbüssaâde önüne yerleştirilirdi. Padişah, yanında maiyetiyle beraber Has Oda'dan yine dualar eşliğinde ayrılarak kendi için hazırlanan tahta oturur ve böylelikle asıl merasim başlamış olurdu. Padişahın tahtına oturmasıyla birlikte büyük bir titizlikle hazırlanan protokol kuralları gereği herkes kendine ayrılan yerde yerini alırdı. Öncelikle Sultan'ın hocası padişahın elini öper, padişah da hürmeten ayağa kalkarak hocasına mukabelede bulunurdu. Sonrasında sırasıyla Sadrazam, Vezirler, Rumeli ve Anadolu Kazaskeri, Silahtar ve Ocak Ağaları son derece düzenli bir şekilde Sultan'ın huzuruna gelir ve etek öperek bayramlaşırlardı. Etek öpme ritüeli, padişahın şahsında devleti temsil eden makama duyulan saygının simgesel bir ifadesiydi.

Hükümet ricâlinin bayramlaşması bittikten sonra sırayı ilmiye sınıfı mensupları alırdı. Evvela şeyhülislâm, padişahın huzuruna gelerek etek yerine sadece el öper, Sultan da ayağa kalkar ve şeyhülislâmla musafahada bulunarak karşılık verirdi.

Asıl merasimin ertesinde bayram alayına katılmak üzere haremine geçen Sultan, resmi kıyafetini çıkartarak bayram namazına gitmek için hazırlanır ve etrafını kuşatan bir kortej içerisinde Sultan Ahmet Cami'ne giderek cemaatle namazını kılardı (Esad Efendi, 1979).

XIX. yüzyıla gelindiğinde bayram merasiminin birkaç değişikliğe uğradığı görülmektedir. Tanzimat'la birlikte Osmanlı diplomasisi ve bürokrasisindeki gelişmelere paralel olarak, teşrifat veya protokol kuralları da değişmiş, resmî bayramlaşma törenleri de bu değişimden nasibini almıştır. Önceleri Ramazan ayının 26'sında başlayan ve bayram günlerinde de devam eden törenler, şeyhülislamlık, sadaret ve sarayda ayrı ayrı yapılırken, zamanla sadece sarayla ve bayramın ilk günü ile sınırlandırılmıştır (Gök, çevrimiçi). Bir diğer mühim değişiklik, Topkapı Sarayı'nın Dolmabahçe'ye nakliyle birlikte, merasimlerin burada icra edilmesidir. 1843 yılında yapımına başlanan Dolmabahçe Sarayı, 1856 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Dolmabahçe Sarayı Mabeyn-i Hümayun (Selamlık), Muayede Salonu ve Harem-i Hümayun şeklinde üç ana bölümden oluşmaktaydı. Bayramlaşma törenleri Muayede Salonu'nda yapılmaktaydı (Yılmaz, çevrimiçi: 74). Yukarıda da ifade edildiği üzere önceleri bayram namazı için Ayasofya veya Sultan Ahmet Camileri kullanılırken, sarayın taşınmasıyla birlikte Beşiktaş tarafındaki camiler tercih edilmeye başlanmıştır. XIX. yüzyılda klasik dönemdeki ihtişamlı törenlerin yerini daha sade bir forma giren törenler almıştır.

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra Mehter-i Hümayun da kaldırılmış ve yerine geçen saray orkestrası ile bayram merasimlerinde Türk müziğinin yanında Batı müziği de icra edilmeye başlanmıştır. Bu yüzyılın diğer bir farklılığı da harem sakinlerinden olan hanım sultanların ve kadın efendilerin, atlı arabalarla bayram alayını seyre çıkmaları olmuştur. Tebrik merasimini Dolmabahçe'nin büyük muayede salonundan izlemeye başlamışlardır.

Bu dönemde Sultan, devlet erkânıyla bayramlaştıktan sonra hareme gelir ve mızıka icrasını takip ederdi. 1845'te çıkarılan bir nizamnâme ile adet olduğu üzere memurların amirlerinin evlerine giderek bayramlaşmaları kaldırılarak devlet

dairelerinde bayramlaşmaları yeterli görülmüştür. Son bayram alayı, Vahdettin'in katılımıyla 1922 senesinde gerçekleştirilmiştir (Bulut, çevrimiçi)

Yabancı elçiler, eşleri ve Harem kadınları kendilerine ayrılmış localarda töreni izlerlerdi. Eskiden olduğu gibi Sadrazam ve diğer vükela heyeti Sultan'ın ayaklarını değil sadece saçak öperlerdi. Bayram kutlaması, Peygamber sülalesinden gelen seyyid ve şeriflerle ilgili işlere bakan Nakibul Eşraf'ın ilk gün muayede salonunda yaptığı duayla Padişahın huzurunda başlatılırdı.

Sultan Abdülmecit ve Sultan Abdülaziz, bayram merasimlerini Topkapı Sarayı'nda icra ederken, II. Abdülhamit, Yıldız Sarayı'nda yaşasa da bayramları Dolmabahçe Sarayı'nda kutlamaktaydı.

Padişah, bayram ziyaretine gelenleri Topkapı Sarayı'ndan getirilen ve Dolmabahçe Sarayı'ndaki salonun kuzey cenahına kurulan, 250 kg. ağırlığında, üzerinde 'Zebercet' denilen binlerce küçük vuruşun olduğu altın plakalarla kaplı altın tahta oturtur ve bu şekilde kabul ederdi. Sonraları, Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan merasimlerde de bu âdet sürdürülmüştür.

SONUÇ

Toplumsal bilincin gelişiminin sağlanması ancak o şehirde yaşayan insanlar için şehirli olma noktasında bir alt yapı hazırlanması ile mümkündür. Yaşadığı şehri sevmek, tanımak ve sahiplenme olgusunu geliştirmek şehirli olma hedefinin sağlanmasında öncü basamaklardır. Bir arada yaşamak ve ortak değerlerin paylaşımını sürdürebilmek ancak; yaşanan şehrin geçmişini, insanlarını ve kültürel birikimini etüt etmek, kavramak ve gelecek nesillere tarafsız aktarımını sağlamaktan geçer.

İstanbul kimliğinin önemli temel taşlarından olan eğlence unsurunu aktarmayı amaçladığımız bu çalışma ile günümüz eğlence tarzlarında öne çıkan unsurların bundan sadece iki yüzyıl öncesine kıyasla ne denli değiştiğini ve günümüzde eğlenme maksadı ile gerçekleştirilen faaliyetlerin insan zihnini önemli derecede yoracak unsurlar olduğunu dolaylı olarak da olsa düşündürmeyi amaçladık.

XIX. yüzyıl İstanbul kültürünün Ramazan ayı eğlenceleri, adet ve merasimleri ile günümüz kültür ekonomisine aktarımı ile mevcut durumda tüketici, yorucu ve kendini tekrar edici niteliğe bürünmüş olan Ramazan etkinliklerimize farklılık ve canlılık getirici önerilerin kapısını aralamayı düşündük.

XIX. yüzyılda gerçekleşen değişimlerle ortaya çıkan yeni dönemde padişah ile tebaası arasındaki ilişkinin tanımlanmış olması ve bu ilişkinin yasalara bağlanması, halkın bazı alanlarda kendisini daha hür hissetmesi anlamına da gelmiştir denebilir.

Kadınlık ile farklı bölgelere ayrılan şehrin Galata ve Pera bölgesinde kalan kesiminin eğlence adet ve merasimlerinde yaşanan farklılıklar ziyadesi ile bu bölgede yaşayan nüfus yapısından kaynaklanmıştır. Gayr-i Müslim ve yabancı milletlerin kendilerini daha güvende hissettikleri yer olarak da adlandırılan Galata ve Pera, zaman zaman İstanbul'un yerli Müslüman halkına da ev sahipliği yapmıştır.

Başkent olarak gözde bir şehir olan İstanbul, daha önceki dönemlerde olduğu gibi XIX. yüzyıl Ramazanlarına da önceden hazırlanmayı adet edinmiştir. Halkın bu ay

içerisinde dikkat etmesi gereken kuralları ihtiva eden tembihnameler ve iâşe temini hususunda alınan tedbirlerin ayrıca araştırılmaya değer hususlar olduğu kanısı taşınmaktadır.

Konaklarda tertip edilen iftarlar ile bu ayı önemli kılan sosyal işlevi muhafaza edilmeye çalışılmış, Lihye-i Şerif ve Hırka-ı Saadet ziyaretleri ile de toplumun bu ay ile irtibatının güçlenmesi sağlanmıştır.

İstanbul'da Ramazan denince akla ilk gelen mekân olan Direklerarası'nda düzenlenen Tiyatro, Meddahlık, Ortaoyunu, Tuluat ve Hayal Oyunu eğlenceleri, farklı tabakalardan müteşekkil toplum için geçmişten gelen tecrübelerin geleceğe aktarıldığı bir fırsat penceresi olarak değerlendirilmelidir.

Ramazan ayının vazgeçilmez eğlencesi Karagöz, halkın gösterdiği ilginin yanın da saray tarafından da destek görmüş ve İstanbul kültürü ile ciddi anlamda beslenmiştir.

Ortaoyunu ve Tuluat tiyatrosu ile Meddahlık dönemin en gözde eğlence unsurlarından biriydi. Günümüzde uygulanan çeşitli sanatsal ve kültürel faaliyetlere de kaynaklık ettiği söylenebilir fakat bu yeni faaliyetler değerlendirildiğinde epeyce bir format değişikliğine gidildiği değerlendirilmesi yapılabilir.

Halka açık, toplumun yaşadığı değişim ve dönüşümü yansıtan kültürün üretip yayıldığı bir tür işletmeler olarak da faaliyetlerine devam eden kahvehaneler, farklı kesimlerden farklı insanların bir araya gelmeleri ile sözlü kültürün devamı sağlandığı, gösteri sanatlarının sergilendiği ve kültürel birikimlerin aktarıldığı mekânlar halini almıştır.

Ramazan ayı hazırlıklarından başlayarak konak ve saraylarda, sosyal mekânlarda ve dînî mekânlarda bu aya has unsurların hangi alanlarda hangi yönleri ile ortaya çıktığını aktararak devam ettiğimiz bu çalışmayla, XIX. yüzyıl İstanbul'unun eğlence anlayışı ve kültürel hayatı ile XXI. yüzyıl İstanbul'unun eğlence anlayışı, algısı ve kültürel hayatı arasında bir köprü inşa edilmesi amaçlanmıştır.

Kanaatimizce, İstanbul'un kimliğinin oluşumunda yapı taşlarının başlıcaları arasında gelen eğlence unsurunun mekân, zaman ve çok kültürlülük ekseninde tekrar değerlendirilmesi ve yorumlanması gerekliliği vardır. Modern yaşamın sebep olduğu hızlı tüketim anlayışı, eğlence anlayış ve algımızı da doğrudan etkilemektedir. Hızla gelişen teknolojiye ve değişen dünyaya ayak uydurmak adına dikte edilen ve örnek gösterilen eğlence anlayış ve unsurlarının günümüz insanını, özellikle gençliğini ne denli yorduğu tekrar hatırlanmalıdır.

XIX. yüzyıl İstanbul kimliği çerçevesinde ele alınan bu çalışma hazırlanırken, daha sonra gerçekleştirilecek çalışmalara açılacak bir kapı niteliğinde olması arzusuyla yola çıkılmıştır.

XIX. yüzyıl İstanbul'unun Ramazan ayı içerisinde, farklı ve nitelikli eğlence unsurlarına ev sahipliği yapan bir Direklerarası'nın, XXI. yüzyıl İstanbul'unda yerel yönetimler eliyle kendi bölgeleri içerisinde tekrar konumlandırılmaya çalışıldığı görülmektedir fakat sergilenen eğlence türlerinin ve muhteviyatının nitelik ve zenginlik açısından yetersiz kaldığı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın hızla gelişen ve değişen dünyamızın önemli ekonomik faaliyetlerinden biri olan kültür turizmi alanında da değerlendirilerek yorumlanmasının isabetli olacağı ve geleneksel eğlence anlayışımız içerisinde yer alan unsurların alternatif eğlence turları niteliğinde hazırlanarak ülke ekonomimize ve kültürel zenginliğimizin tanıtılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

A – Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Ali Emiri; nr. 37.

Cevdet Belediye; nr. 237, 1171, 2964, 4778, 5711, 6591, 7326.

Cevdet Dâhiliye; nr. 73/3603, 212/10598.

Cevdet Saray; nr. 2731, 7920.

Cevdet Evkaf; nr. 19281.

Hatt-ı Hümayun; nr. 200, 203, 496, 1413, 11076, 11023, 11324, 57071.

MAD. d; nr. 6083, 12861.

D. BŞM.d; nr. 05501, 05505.

HR.MKT; 21/38.

B - Kaynak Eserler ve Araştırmalar

- Abdülaziz Bey: **Osmanlı Adet ve Merasimleri**, Haz. Kazım Arısan ve Duygu Arısan Güney, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Adil, Abdurrahman: “Yeni Osmanlılar Tarihi İnkılâbât-ı Fikriyye ve Münâkaşaları”, **Hâdisat-ı Hukûkiye ve Târihiye Mecmuası**, İstanbul, 1923, ss.9-16.
- Akagündüz, Mustafa: “İngiliz Seyyahın Gözüyle Osmanlı’da Dini Merasimler”, **Tarihte Ramazan**, Haz: Ertuğrul Tarık Kara, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2006, ss.147-156.
- Akdoğdu, Gazi İskender: “Topkapı Sarayı III. Ahmed Kütüphanesi”, **Yapı Kredi Kültür Sanat Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Bülteni**, Sayı 11, Ekim 2003, (Çevrimiçi) iskenderakdogdu.blogcu.com, 13 Mart 2018.
- Akyıldız, Ali: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1993.
- Akyıldız, Ali: **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Ali Rıza Bey: **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2001.
- Ali Rıza Bey: **Bir Zamanlar İstanbul**, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, 1986.
- Alıkılıç, Dündar: **XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri**, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2002.

- Altınay, Ahmet Refik: **Eski İstanbul**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Alus, Sermet Muhtar: “Direklerarası’nda Ramazan Piyasası”, **Tarih ve Toplum**, C.XXII/122, 1994, ss.32-34.
- Amicis, De Edmondo: **İstanbul 1874**, Çev. Prof. Dr. Beynur Akyavaş, Ankara, T.T.K. Yayınları, 2013.
- And, Metin: **Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1972.
- And, Metin: **Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1977.
- Arıkan, V. Sema: **III. Selim’in Sır Kâtibi Ahmet Efendi Tarafından Tutulan Ruzname**, Ankara, T.T.K. Yayınları, 1993.
- Arkan, Özdemir Kaptan: **Beyoğlu: Kısa Geçmişi ve Argosu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988.
- Ataman, Sadi Yaver: **Türk İstanbul**, İstanbul, İ.B.B. Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- Atasoy, Nurhan: “Hırka-ı Saadet”, **DİA**, C.XVII, 1998, ss.374-377
- Aynural, Salih: **İstanbul Değirmenleri ve Fırınları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Ayverdi, Semiha: **İbrahim Efendi Konağı**, İstanbul, Kubbealtı Yayıncılık, 1973.
- Batmaz, Şakir: “Bir Bahriye Zabitinin Hatıralarında II. Abdülhamid’in Yıldız Sarayı İftarları”, **Tarihte Ramazan**, Ed. Ertuğrul Tarık Kara, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2006, ss.77-85.

- Bayrı, M. Halit: **İstanbul Folklorü**, İstanbul, Cactus Yayınları, 2007.
- Bilgin, Arif: **Osmanlı Saray Mutfağı**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2004.
- Boratav, Pertev Naili: **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1992.
- Bozkurt, Nebi: “Mahya”, **DİA**, C.XXVII, 2003, s.396-398.
- Bulut, Nazlıgül: “Osmanlı Sarayında Bayram Nasıl Kutlanırdı?”, (Çevrimiçi) <http://www.dunyabizim.com/mercek-alti/26868>, 17 Ocak 2018.
- Buzpınar, Ş. Tufan: “Nakîbüleşraf”, **DİA**, C.XXXII, 2006, s.322-324.
- Câbi, Ömer Efendi: **Câbi Tarihi**, Ed. Mehmet Ali Beyhan, C.1, İstanbul, T.T.K. Yayınları, 2003.
- Camgöz, Mevlüt: **Ekmek, Buğday ve Şehir-XIX. Yüzyıl İstanbulu’nda İaşe Meselesi**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Ekim 2017.
- Canatak, A. Mecit: “Osman Cemal Kaygılı’nın Gezi Yazılarında Eski İstanbul’un Eğlence Mekânları”, **Turkish Studies: International Periodical for the Languages and History of Turkish or Turkic**, Vol. VII/I Winter 2012, ss.611-630.
- Cezar, Yavuz: “Osmanlı Devleti’nin Mali Kurumlarından Zahire Hazinesi ve 1795 (1210) Tarihli Nizamnamesi”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 6-7, 1978, ss.157-174.
- Ceride-i Havadis: Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, (Çevrimiçi) www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html, 27 Ocak 2018.

- Çavaş, Raşit: "Direklerarası", **DBİA**, C.3, İstanbul, 1994, ss.59-63.
- Çelik, Zeynep: **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, (Özgün Adı: The Remaking of İstanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century, University of Washington Press, 1986), Çev. Selim Deringil, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Dördüncü, M. Bahadır: "Topkapı'da Ramazan", **Tarihte Ramazan**, Ed. Ertuğrul Tarık Kara, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2006, ss.41-47.
- Duhani, Said Naum: **Eski İnsanlar, Eski Evler (XIX. Yüzyılda Beyoğlu'nun Sosyal Topografyası)**, Çev. Cemal Süreyya, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1982.
- Düzgün, Dilaver: "Osmanlı Dönemi'nde Geleneksel Türk Tiyatrosunun Genel Görünümü", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 14, Erzurum, 2000, ss.63-69.
- Elçin, Şükrü: **Halk Edebiyatı Araştırmaları 1**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.
- Eldem, Edhem: **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir, İstanbul**, Ed. Bruce Daniel, Goffman Masters, Edhem Eldem, Çev. Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Emeksiz, Abdulkadir: "İstanbul Folklorü", **Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul**, C.II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, ss.255-283.

- Emeksiz, Abdulkadir: “Geleneksel Türk Tiyatrosunda Seyirci Odaklı İcra Farklılaşması”, **Dümbüllü İsmail Efendi ve Dünden Geleceğe Geleneksel Türk Tiyatrosu Sempozyum Bildirileri**, İstanbul, 6-7 Kasım 2007, ss.58-60.
- Emiroğlu, Kudret: **Gündelik Hayatımızın Tarihi**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.
- Erdoğan, Mehtap: “Sadrazam İbrahim Paşa’ya Helva Sohbetleri’nde Sunulan Bir Risale: İlmi Ahmed Efendi’nin Kelam-ı Kibar Risalesi”, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XIV, Sayı 2, ss.487-503.
- Eryılmaz, Bilal: **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul, İşaret Yayınları, 2006.
- Esad Efendi: **Osmanlılarda Töre ve Törenler** (Teşrîfât-ı Kadime), Haz. Yavuz Ercan, İstanbul, 1979.
- Faroqhi, Suraiya; McGowan, Bruce; Quataert, Donald; Pamuk, Şevket: **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)**, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, Çev. Ayşe Berktaş, Süphan Andıç, Serdar Alper, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004.
- Findley, Carter V.: **Kalemiyeden Mülkiyeye** (Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi), Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Findley, Carter V.: **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbîâli (1789-1922)**, Çev. Latif Boyacı ve İzzet Akyol, İstanbul, İz yayıncılık, 1994.
- Gautier, Theophile: **İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri**, Çev. Nuriye Yiğitler, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2007.

- Gerard, De Nerval: **Muhteşem İstanbul (Doğu'ya Seyahat)**, Çev. Refik Özdek, İstanbul, Boğaziçi Yayınevi, 1974.
- Gerçek, S. Nüzhet: **İstanbul'dan Ben de Geçtim**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1997.
- Gerçek, S. Nüzhet: "Naum Tiyatrosu", **Perde ve Sahne**, Sayı 9, 1941, ss.3-5.
- Göncüoğlu, S. Faruk: **İki Kıta Bir Şehir İstanbul Okumaları**, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2014.
- Gök, Nejdet: "Osmanlı Sarayı'nda Bayramlaşma", (Çevrimiçi) <https://anayasa.wordpress.com/2009/01/13/osmanlisarayindabayramlasma>, 18 Aralık 2017.
- Gökbilgin, M. Tayyib: **Osmanlı Müesseseleri, Teşkilat ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış**, İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Göktaş, Uğur: "Kartpostallarda Mesireler", TT Arşivi No: 580197, ss.26-29.
- Göktaş, Uğur: "Şehzadebaşı-Direklerarası", TT Arşivi No: TT-500342, ss.32-34.
- Gökyay, Orhan Şaik: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi** (Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini), 1. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996.
- Günay, Umay: "Türk Halk Hikâyelerindeki Örnek İnsan Tiplerinden, Meddah Hikâyelerindeki Kusurlu İnsan Tiplerine Geçiş", **Mit'ten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri**, 25-27 Kasım 2004, ss.29-35.

- Güçer, Lütfi: “XVIII. Yüzyıl Ortalarında İstanbul’un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.XI/1-4, İstanbul, 1952, ss.397-416.
- Güçer, Lütfi: “XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu’nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 1964, ss.1-34.
- Güçer, Lütfi: “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dâhilinde Hububat Ticaretinin Tabi Olduğu Kayıtlar”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.XIII/1-4, İstanbul, 1954, ss.85-92.
- Güran, Tevfik: “İstanbul’un iaşesinde Devletin Rolü (1793-1839)”, **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası** C.XLIV/1-4 (1986), İstanbul, 50. Yıl Armağanı, Acar Matbaacılık, 1988, ss.245- 275.
- Güran, Tevfik: “The State Role In The Grain Supply Of Istanbul, The Zahire Nezareti, The Grain Administration 1793-1839”, **International Journal of Turkish Studies**, Winter, Vol.III, no.I, (1984-5), ss.28-29.
- Howard, G. W. Frederick: **Türk Sularında Seyahat**, Çev. Ş. Serdar Türet, İstanbul, 1978.
- Irmak, Yunus: **III. Mustafa Ruznamesi**, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1991.
- İnciciyan, P. G.: **XVIII. Yüzyılda İstanbul**, Çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1976.

- İpşirli, Mehmet: “Huzur Dersleri”, **DİA**, C.XVIII, 1998, ss.441-444.
- İto, Kyoko: **Türk Meddah Hikayeleri ile Japon Ragukolarının Mukayesesi**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012.
- Kahraman, Seyit Ali: **1720 Şehzadelerin Sünnet Düğünü Sur-ı Hümayun** (Hafız Mehmet Efendi), İstanbul, Kitap Yayınevi, 2008.
- Kal’a Ahmet: **İstanbul Ahkâm Defterleri (İstanbul’da Sosyal Hayat 1)**, İstanbul Külliyyatı, c.II, Ed. Ahmet Kal’a, Ahmet Tabakoğlu, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal’a, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1997.
- Kal’a Ahmet: **İstanbul Ahkâm Defterleri (İstanbul’da Sosyal Hayat 2)**, İstanbul Külliyyatı, c.IX, Ed. Ahmet Kal’a, Ahmet Tabakoğlu, Salih Aynural, İsmail Kara, Eyüp Sabri Kal’a, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı İstanbul Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Kara, İsmail: “Müslüman İstanbul’a Mahsus Bir Gelenek: Mahya”, İstanbul, **Uluslararası Ramazan Sempozyumu**, Ümraniye Belediyesi Kültür Yayınları, 2005, ss.181-199.
- Kara, Ömer: “İslam Geleneğinde Ümerâ Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası: Huzur Dersleri”, **Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsiri Çalışmaları II**, İstanbul, İlim Yayıma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, 2013, ss.299-370.

- Kazıcı, Ziya: **Osmanlı'da Toplum Yapısı**, İstanbul, Bilge Yayıncılık, 2003.
- Koçak, Dilek Özhan: **19. Yüzyıl İstanbul'unda Kültürel Dönüşümün Sahnesi Osmanlı Tiyatrosu**, İstanbul, Parşomen Yayınları, 2011.
- Koçu, R. Ekrem: “Şehremaneti”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Koçu, R. Ekrem: “Direklerarası”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul, Koçu Yayınları, 1966, ss. 4602-4603.
- Koçu, R. Ekrem: “Direklerarası'nda Uşaklar Kahvehanesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C.VIII, İstanbul, Koçu Yayınları, 1966, s. 4604.
- Koçu, R. Ekrem: “Avur Zavur'un Kahvehanesi”, **İstanbul Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul, Neşriyat Kollektif Şirketi, 1966, s.1363.
- Köprülü, Fuad: “Türkler'de Halk Hikâyeciliğine Ait Bazı Maddeler”, **Edebiyat Araştırmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966, ss.411-412.
- Kütükoğlu, S. Mübahat: **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Numaralı Narh Defteri**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1983.
- Lamartine, M. De: **Voyage en Orient, O.C. Paris**, Charles Gosselin, Furne et CIE, 1842.
- Lytko, Agnieszka Ayşen: “Meddah: Avrupa ve Doğu Tiyatro Geleneğinin Bağlamında Tek Oyunculu Meddah Türk Tiyatrosu”, **Ç.Ü. Türkoloji Araştırmaları Merkezi Tiyatro Araştırmaları**, 2010, ss.27-45.

- Mansel, Philip: **Dünyanın Arzuladığı Şehir: Konstantinopolis (1453-1924)**, Çev. Şerif Erol, İstanbul, Sabah Kitapları, 1996.
- Mantran, Robert: **17. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında İstanbul**, Çev. M. Ali Kılıçbay, E. Enver Özcan, C.I, Ankara, T.T.K. Yayınları, 1990.
- Mardin, Ebu'l-Ula: **Huzur Dersleri**, 3 c., Haz. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul, İsmail Akgün Kitabevi, 1951.
- Mardin, Şerif: **Türk Modernleşmesi** (Makaleler 4), 2. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 1992.
- Masters, Bruce; Agoston, Gabor: "Coffee/Coffeehouses", **Encyclopedia of The Ottoman Empire**, New York, Infobase Publishing, 2009, pp.138-139.
- Meriç, Nevin: **Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi**, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2000.
- Michaud, M.- Poujoulat, M.: **İmparatorluklar Şehri İstanbul 1830**, (Özgün adı: Correspondanced'Orient 1830-1831, Paris, Ducollet, Libraire Editeur, 1833) Çev. Nedim Demirtaş, Say Yayınları, 2014.
- Necipoğlu, Nevra: "İaşe: Bizans Dönemi", **DBİA**, C.IV, Ankara, 1994.
- Nutku, Özdemir: **Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri**, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1978.
- Ofluoğlu, Mücap: **Suya Yazı Yazarlar**, İstanbul, Mitos Boyut Yayınları, 2003.
- Olgun Özlem: **Ramazan Kitabı**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2000.

- Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yılı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.
- Öksüz, Mustafa: **Şem'dânizâde Fındıklı Süleyman Efendinin Mür'î't-Tevârîh Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni**, Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.
- Özdemir, Hüseyin: "Osmanlı'nın Manevi Surları", **Tarihte Ramazan**, Ed: Ertuğrul Tarık Kara, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2006, ss.29-37.
- Özgen, Mutlu: "Osmanlı'nın Bayramı", **Mostar**, Sayı 46, Şubat 1977 (Çevrimiçi) www.ilimdunyasi.com, 24 Mart 2018.
- Pamuk, Şevket: **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1999.
- Pakalın, Mehmet Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C.I, İstanbul, 1971.
- Pardoe, Julia: **Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı**, Çev. Banu Büyükkal, İstanbul, Kitap Yayınları, 2004.
- Peçevi İbrahim Efendi: **Peçevi Tarihi**, C.I, Sad. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayını, 1992.
- Raif, Mehmet: **Mirat-ı İstanbul 1** (1896), Ed. Günay Kut, Hatice Aynur, İstanbul, Turing, 1996.
- Rasim, Ahmet: **Ramazan Karşılması**, y.y., Arba Yayınları, 1990.
- Refik, İbrahim: **Ramazan Medeniyeti**, İstanbul, Albatros Yayınları, 2003.

- Sahillioğlu, Halil: “Ahkâm Defteri”, **DİA**, c.I, İstanbul, 1998, s.551.
- Sakaoğlu, Necdet: “Osmanlı Sarayı’nda Bayram”, **Skylife**, Ocak 2000, ss.25-35.
- Sema, Sadri: **Eski İstanbul Hatıraları**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2002.
- Sertoğlu, Midhat: “Helva Sohbeti”, **Milli Kültür**, TT Arşivi No: 112, ss.17-20.
- Sevengil, Refik Ahmet: **Türk Tiyatrosu Tarihi II**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Sevengil, Refik Ahmet: **Türk Tiyatrosu Tarihi IV**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1962.
- Sevengil, Refik Ahmet: **Türk Tiyatrosu Tarihi I**, İstanbul, Kanaat Kütüphanesi, 1934.
- Sevengil, Refik Ahmet: **Türk Tiyatrosu Tarihi III**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1968.
- Shaw, Stanford J.: “The Ottoman Census System and Population, 1831-1914”, **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 9, No. 3, Cambridge University Press, October 1978, pp. 325-338.
- Takvim-i Vaka-i: Hakkı Tarık Us Koleksiyonu, (Çevrimiçi) www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html, 27 Ocak 2018.
- Tayyarzade, A. Ataullah: **Osmanlı Saray Tarihi** (Tarih-i Enderun), Haz. Mehmet Arslan, C.I, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2010.
- Tevfik, Ebu Ziya: **Yeni Osmanlılar Tarihi**, Haz. Şemsettin Kutlu, İstanbul, Hürriyet Yayınları, 1973.

- Tez, Zeki: **Gündelik Yaşam ve Eğlencenin Kültürel Tarihi**, İstanbul, Doruk Yayınları, 2009.
- Tilgen, K. Nurullah: “Meddahlık”, **Tarih ve Edebiyat Mecmuası**”, Sayı 8, 1979, ss.36-38
- Toy, Ali: “Mahyâlar”, **Altınoluk Dergisi**, Sayı 3, İstanbul, 1986, ss.43-45.
- Tülücü, Süleyman: “Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri Üzerine Bazı Notlar Önemli Bir Eser”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, C.8, Sayı 17, Erzurum, 2001, s.173-190.
- Ubucini, Abdoloyne: **1855’te Türkiye**, Çev. Ayda Düz, C.2, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, 1965.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: **Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, T.T.K. Yayınları, 1988.
- Ülger, Mustafa: “19. Yüzyıl Osmanlı Fikir Hayatında Konakların Yeri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 13/1, 2008, ss.197-206.
- Ülken, Hilmi Ziya: **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken Yayınları, 1997.
- Ümit, N. Miraç: “Çadırlardan Saraylara Türk Tiyatrosunun Sahneleri”, **İ. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Art-Sanat 1/2014**, ss.48-63.
- Ünver, Süheyl: **Mahya Hakkında Araştırmalar**, İstanbul, Burhaneddin Basımevi, 1940.

- Veliçkov, Konstantin: **İstanbul'dan Hatıralar 1870-1890**, Çev. Hüseyin Mevsim, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2017.
- White, Charles: **Three Years In Constantinople, or Domestic Manners of The Turks in 1844**, Vol.I, London, Henry Colburn Publisher, 1846.
- Younes, Humaydan Imane: **Doğulu Yazarlar Gözüyle İstanbul**, İstanbul, İ.B.B. Kültür A.Ş. Yayınları, 2009.
- Yazıcı, Nesimi: “Osmanlı Dini Hayatından Bir Kesit: Rü'yet-i Hilâl Meselesi”, **Diyanet İlmi Dergi**, C. XXXV, Sayı 1, Özel Sayı, Ankara, 1999a, ss.55-82.
- Yazıcı, Nesimi: “Ramazan Tembihnâmeleri”, **AÜİFD**, C. XLVI, Sayı 2, 2005, ss.1-11.
- Yazıcı, Nesimi: “Türk Basın Tarihinde Varaka-i Mahsûsalar”, **XII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, C. III, Ankara, 1999b, ss.725-734.
- Yılmaz, F. Yaşar: “Dolmabahçe Sarayı'ndaki Mobilyalar”, Taha Toros Arşivi, No: TT-582353, (Çevrimiçi) earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/4888/001582353010.pdf, 21 Aralık 2017.
- Zarifi, Yorgo L: **Hatıralarım 1800-1920**, Çev. Karin Skotiniyadis, Trohalia, Literatür Yayınları, 2002.

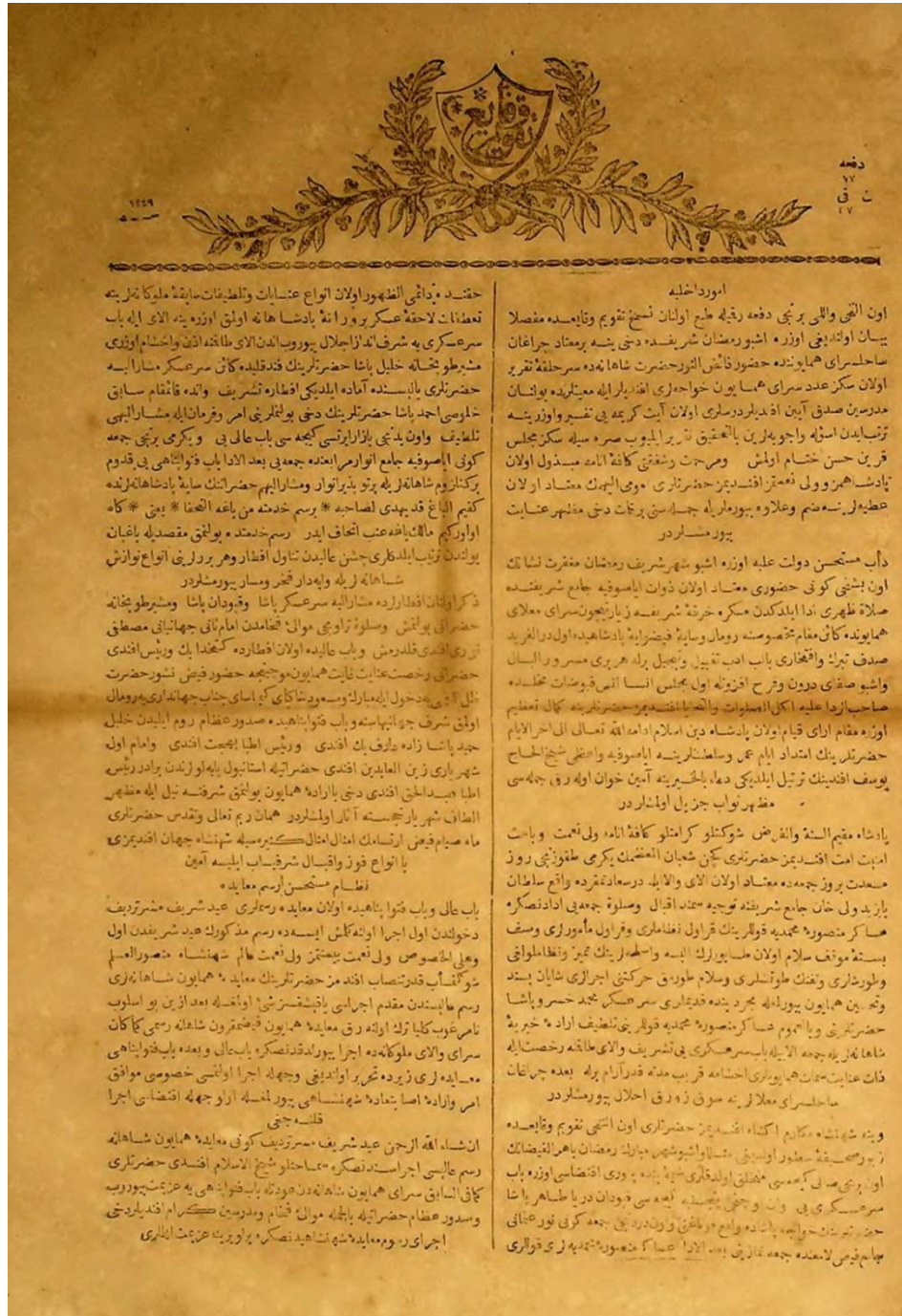
C – Görsel Kaynakçası

eski.istanbulium.net/post/103421753157/haliç-ve-kahvehane-1901.

eski.istanbulium.net/image/107705501885.

www.ekrembugrakinci.com/mmakale.asp?id=400.

Çırağan Sarayı'nda gerçekleşen Huzur Dersi hakkında

Kaynak: Takvim-i Vaka-i: Sene 1249/1834 Sayı 77

Hırka-ı Saadet ziyareti hakkında

تجران احوال

وہ ماہ ۱۵
بہشتیہ

سنہ ۱۲۷۹
نومبر ۳۰۶

اشیو غزنیہ داخلہ و خارجہ ہر دو لوگوں کے لئے ہفت روزہ و ماہنامہ ہر ماہ ایک کونہ پر کرہ بازار وصال و بیعت کونہ چٹو
آپونہ اولیٰ اسٹندہ کی حالت استانبولہ ہائیکہ قیوسی اور زندہ کائنات مطبوعہ سہ ماہی اولہ - درمات ایچون بریلانی (۱۲۰) والی ایلی
(۷۰) و اوچ ایلی (۴۰) و بریلانی (۱۵) غروشدہ - طشرہ ایچون بوفشاہ ہوسہ اجوقی شہر اولہ - نسخہ سی (۴۰) یادہ ہر

الذیل تاریخیک برنجی جلدی (تجران احوال) مطبوعہ سہ ماہی
اجزا اولہ رق ۴۰ غروش فی سالہ صافندہ در

حوادث داخلہ

خارجیہ کتابی اینہ مدیری سابق سعادتلو درری
افندی بہ

سلطنت صنیہ بہ باعث فیوضات الہیہ اولیٰ اوزرہ اندرون
ہمایون ملوکا ہدہ محفظہ ارای تعظیم و احترام اولان تیرکات
شریفہ حضرت رسالتناہیدن خرقہ شریفہ نبویہ علی
صاحبہ افضل الصلوات والتحمیدات بہر سہ رمضان شریف
اواسطندہ زیارت باہر البرکی الہ تحصیل شرف و سعادت
اولیٰ عادت حسنہ سلطنت سنیہ دن اولدہ بختہ بناہو کوکون
ذات خلافتہ حضرت ملوکا نہ ذکر اولان پردہ لطیفہ
غالبہائیک داثرہ علیہ سنہ شریف ہمایون تاجدار بلری
و فوجہ و کلای فحاش و صدور عظام واجلہ رجال ہشام
و استانبول پاہ سہندہ بولتان داہیان ذوی الاحترام الہ
سائر حضوری مقام اولان داعیان و بندگان صدق انعام
البسہ رسمہ ریلہ حاضر بولندہ رق خرقہ شریفہ مذکورہ نک
شرف زیارتیہ اکساب نصاب فیض و سعادت
الکملہ لرد

مصر و ان والا شانی قضاخانہ دولتو اسماعیل پاشا حاضر تری
(فیض جماد) نام واپور ہمایون الہ اشوبہ بیعت کچھ سی
ساعت بش زادہ زندہ اسکندر بہ ہوجہا درماتندن
مفرقت ایتشد

مسالک محروسہ نک اکثر محفل زندہ اولدہ بختی کچی ہوسہ
صاویخان سنیہ صنفہ دخی حصولہ کلان بموق ستین سابقہ بہ
نسبتہ درت ذات زیادہ والحالہ ہذہ قہمی بکری بکری بختی
غروش ایتشدہ و طرف حکومت محلیہ دن لاینتقطع نشو بقات
و رغیبات ممکنہ اجرا قلعہ ہ بولندہ بختی جہنہ درع
و تکثیری حفسہ بین الاہالی کوریلان شوق و غیرت
فوق العادہ ایدوکی محفلدن مخصوصاً اشعار اولندہ

قلعہ سلطانیہ دن وارد اولان مکاتیب مخصوصہ مال لریہ
نظراً درون قلعہ دہ محسوس بولتان قوزاقلی حسن وزیک
مصطفی نامان مشہور حیدود لہ نصابہ دبکری لری
رفیقہ لریہ برابر قرار ایش اولدہ قہری حکومت محلیہ طرفندن
لدی الاستخبار ارقہ زندہ برطاق عساکر شاہانہ سوق اولندہ رق
اسیضا لاری مامول بولندہ بختی اولطرقہ دن بازیور

ازمیر ابالی اہالیسی ہرق زرغہ تشویق الیک امیہ سہ
(مانچستر) دہ بر شرکت تجارت تشکیل اولمش و شرکت
مذکورہ نک ہوا غورہ صرف ایدہ جی بشیو زیکی لیرادن
بوزیک اولنیک حصہ اعتباریہ تحصیل اولتقدہ بولمش
و شرکت مز بودہ و کالہ ازمیرہ بولندہ بختی اوزرہ موسیو
(ریز) و (بوسیل) نام لندہ ابکی ذات انتخاب و اوسال
فلنش ایدوکی روزال دوتوسطہ ہنو پادہ مرقدہ
اوروپا غزنیہ زندہ سند وچ اولان ۱۴ شباط تاریخلی

Kadir Gecesi'nde Cami ziyareti hakkında

تصویر افکار
۱۲۷۸

رمضان ۲۳ (صالی) ۱۸ شباط (۱۴۴۸) معارف و اشراف و اشراف (۱۲۸۰) سنه ۱۷۵ (هجرت) ۱۷۵

هفته ده ایکی دفعه استانبولده طبع و نشر اولور. غزه خانه سی حیدر ده کائدر - معارف و امور خیریه اعلانی جانا یصلور - بریلانی ۱۶۰ آلتی آبلانی ۸۰ اوج آبلانی ۴۰ برنجه سی ۱۰ و بوسنه اجر تک بریلانی ۲۴ آلتی آبلانی ۱۲ اوج آبلانی ۶ غروشدور.

حوادث داخلیه

❦ پای تحت ❦

تحقیق کوره قدر کجه سی جامع نصریه ده ادا صلو ایچون بر معناد آلا و الا ایل طو بخانه یی تشریف همایون پادشاهی وقوی مصمم ایش . بوسنه قیدیل دونماسی ایسه بر طرز نوین اوزره مرتب اولوب شویله که تعلیمخانه میدانک داخلا جوانب اربعه سی واسکله دن جامعک تعلیمخانه یه ناظر اولان قوسنه قدر کدرکاه جناب ملوکانه تک ایکی طرف بکرک فنار لایله دونادلمش ۱۶۰ پاره قدر طو بلایله تزیین اولتق مقرر بولمشدر . بوطو بلرک بر طاقی شمیدی ترتیب وجهله ایکی طویچی آلابنه مجددا و تبدیلا ویرلک ایچون تیه اولمشدر .

حوادث خارجیه

❦ اورو ❦

بارانتونک کشاندنه انکلتزه قرا لجه سی طرفدن بعض مامورینک اراد ایلدیکی نطقک مایدور . « قرا لجه حضرتلری بارلنتوسنک رای و معاونته بکدن مراجعت ایتمی جهتیله زیاده سیله اکنسایب بمنویت ایلدیکنه دائر طرفکره تأمینات اعطا ایچکه مامورز . مشارالیه حضرتلری برنسس دوغالک دنیایه کلان کریمه سندن طولانی کند بسنک جدو شکرانیت افکارینه سرک دخی اشترک ایده جککر مامونده در . بووقعه تبعه

صادقه سنک کرک کنیدی ذاته و کرک فاملیاسنه اولان هر بوطیت و مطاوعتینک علامت جدیده سنی میدانه کنورمشدر . اوروبانک حال حاضری قرا لجه عند نه زیاده سیله موجب اضطراب اولقده در . ۱۸۵۲ سنه سی قرا لجه و فرانسه و اوستریا و روسیه ایمپراطورلری و پروسیا و اسوج قرا لری بئشده عقد اولسوب بعده هانوره و ساکسونیا و ورتمبرغ و بونیکر و ایتالیا قرا لری طرفدن دخی تصدیق قلمن معاهده تک داتمارقه قرائتک وقوع و فاتی جهتیله در حال اجراسی اقتضا اییدی . بومعاهده ایسه اوروبانک موازنه سنی محافظه ایچون داتمارقه تک تمامیت ملکی تصدیق اولغنی و شمیدی به قدر داتمارقه قرائتک تصرفده بولنان ممالک بولدن بویه دخی او حالده قالمسی و قرائتک وارثی اولد بئندن شمیدی قرائت اولان ذات مشارالیه خلف اولسی خصوصلری حاویدر . قرا لجه حضرتلری بومعاهده بی امضا ایدن سائر دولتر ککی آسایشک محافظه سی آرزو سنده بولند بئندن بوسره ده ظهوره کلان منازعه تک تسویه مصلحانه سنی حاصل ایچک ایچون صرف مساعیدن و اوروبانک جانب شمال بسنده محاربه تک ابتدائیت سندن طولانی حادث اوله جق مهالکک اخطارندن کبرو طور مامش و طوریه جقدر . ژاپونیا ده برطاقم انکلتزه تبعه سنک قتل و اعدام و یاخود حقارنده تعدی اولغنی جهتیله کرک ژاپونیا حکومتیه و کرک سفینه لری بوتمه تارله متهم بولنان بعض زادگاه بیان شکایت اقتضا ایلدی . ژاپونیا حکومتی کند بسنک وقوع بولان طلبه موافقتیه تضمینه کامله دخی ویرد بکنندن ایکی حکومت بئشده اصلا مناسب منقطع اولمامشدر . فقط زادکادن ساچوما کند بئندن وقوع بولان مطالب معتدله و محققک ایقاسندن اسنکاف ایچکله تدابیر شیده به مراجعت اولتق لازم کلدی .

Ramazan'da cami ve mescitlerde kandillerin yakılması hakkında

بادشاهم

کتابخانه عمومی

مغلول کرماندو ملایند قزلباش و ملازمین افغان
اشپورنه مبارکه شعبان المظفر غفری نوا بجشنه کوزنده نایب الکشی اولوقنه یا نیکو نایب اعتبارده غفری
جمعه ایرشی کوفی اوقی اقضا ایکنده بدم مذکوره حیامه یا اولوقه جیفی سلمیه اعلا ایچده بدم مذکور
کجه سنه روس منارات جمیع و مساجد ایقباد قابل ایه تزیین اوقی بوزم کلاجه کماستانبول قانلیکی
آقزی داعیلر اعموم ایکنجه قشور شاهازی جودوق ایچده اعموم مذکور ملروس حضور هایدوق
قندینی ویکلیک بدم مذکور کجه می جلوس ایدکه بروجه متلا روس منارانه ایقباد قابل ایکنجه
جمیع شریفه فیم باشلرینه باخلوق عالی تیه اولوقه منام همایندلی یوردنره قشایه سکلول کرماندو ملایند
قزلباش و ملازمین افغان مبارکدهم حضور بکند

HAT 2080/1107-6

HAT. 0208

Kaynak: BOA Hatt-ı Hümayun nr.11076 29 Zilhicce 1210/5 Temmuz 1796

EK 6

Beyazıt Meydanı / 1880

Kaynak: eski.istanbulium.net/image/107705501885

EK 7

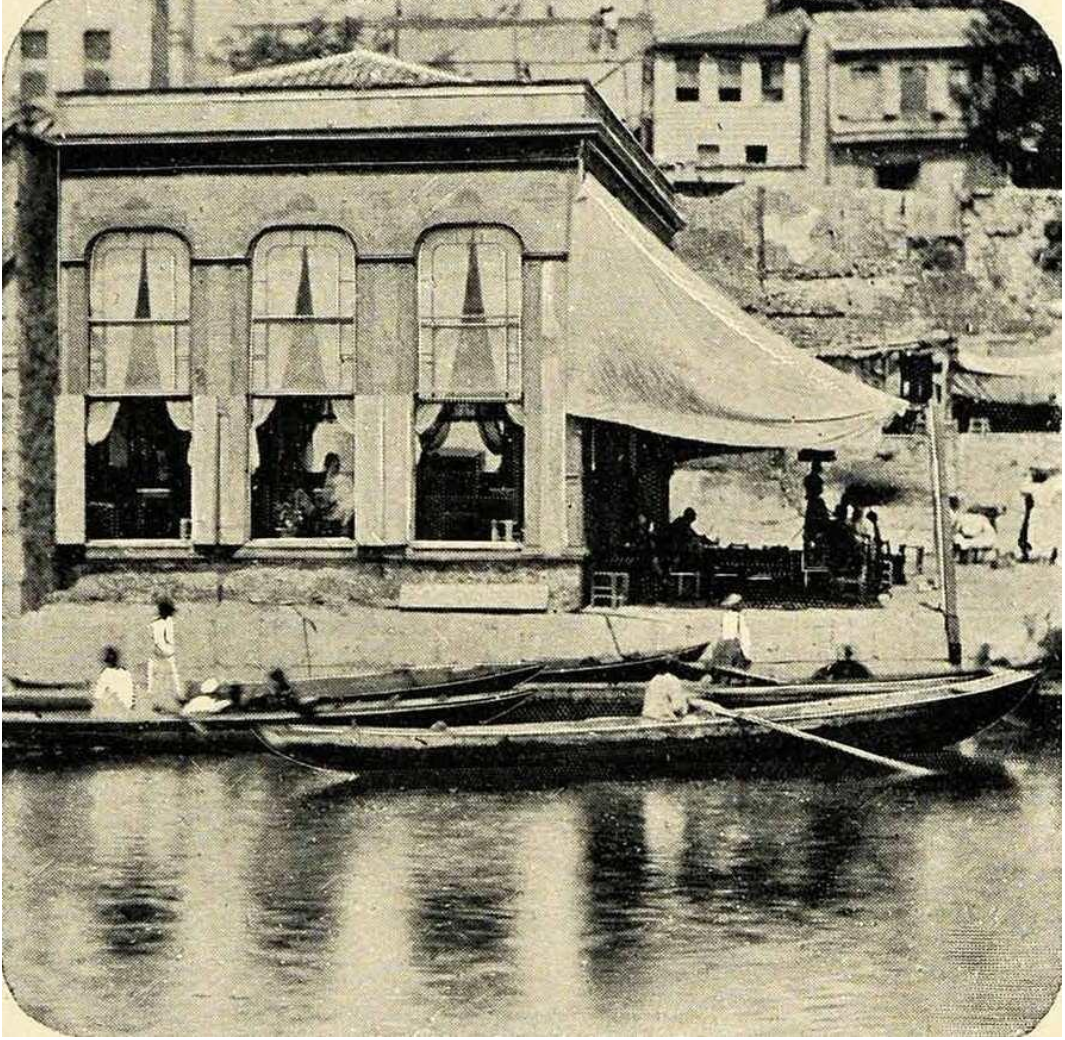
Ortaoyunu İcrası

Kaynak: www.ekrembugrakinci.com/mmakale.asp?id=400

EK 8

Haliç'te bir Kahvehane-1901

Kaynak: eski.istanbulium.net/post/103421753157/haliç-ve-kahvehane-1901